

Tarım Ekonomisi Dergisi

Tarım Ekonomisi Derneği
Turkish Agricultural Economics Association

ISSN 1303-0183

Turkish Journal of Agricultural Economics

Cilt/Volume 15

Sayı/Number 1

Haziran / June 2009

Sayı/Number 2 Aralık / December 2009

Tarım Ekonomisi Dergisi TUBITAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler ve EBSCO Business Source Complete veri tabanlarında taranmaktadır.

Turkish Journal of Agricultural Economics is indexed in TUBITAK-ULAKBİM Social Science Database and EBSCO Business Source Complete.

Tarım Ekonomisi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda iki sayı yayınlanır. Derginin içeriği basım ya da herhangi bir elektronik yöntemle çoğaltılamaz. Metinlerdeki ifadeler kaynak gösterilerek yayınlarda kullanılabilir. Diğer dergi içeriği kaynak göstermek koşulu ve Yayın Kurulundan izin alınarak yayınlarda kullanılabilir.

Turkish Journal of Agricultural Economics is peer reviewed and published two times in a year. No material published in the journal may be reproduced in any form (print, electronic database etc.) Without the prior written permission of the editorial board. Information and views published in the journal may be used only with proper referencing.

EDİTÖRADRESİ / EDITORIAL OFFICE

Dr. Göksel ARMAĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi
Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
PK:74 09100 AYDIN / TÜRKİYE

Tel :0(256)772 70 24

Faks :0(256) 772 72 33

E-mail :editor@tarekoder.org

Web : http://journal.tarekoder.org

BASIM YERİ / PRESS

ADÜ Yayın ve Basımevi

ISSN 1303-0183

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

Cilt / Volume 15 Sayı / Number 1 Haziran / June 2009
Sayı / Number 2 Aralık / December 2009

YAYINLAYAN / PUBLISHED BY
Tarım Ekonomisi Derneği / İZMİR-TURKEY

EDİTÖR / EDITOR
Yrd. Doç. Dr. Göksel ARMAĞAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof.Dr. Ziya YURTTAŞ
Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. İ.Hakkı İNAN
Namık Kemal Üniversitesi
Prof.Dr. Onur ERKAN
Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Tayfun ÖZKAYA
Ege Üniversitesi
Prof.Dr. Ferruh İŞİN
Ege Üniversitesi
Doç.Dr. Cemal ATICI
Adnan Menderes Üniversitesi
Zir. Yük. Müh. Ahmet TOMAR
Devlet Su İşleri/İzmir

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Metin ARTUKOĞLU
Buket KARATURHAN
Ahmet KUBAŞ
Murat YERCAN

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Cilt / Volume 15 Sayı / Number 1 Haziran / June 2009

Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi, Agro-Turizm ve Ekonomik Sonuçları The Effect of Tourism on Agriculture Sector , Agro-Tourism and its Economical Results <i>Ayhan ÇIKIN, Hüseyin ÇEKEN, Metin UÇAR</i>	1
Manyas Gölü'nün Çevresel Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma A Study on Environmental Valuation of the Lake Manyas <i>Serkan GÜRLÜK, Erkan REHBER</i>	9
Aydın Bölgesindeki Pamuk Üreticilerinin Çevresel Duyarlılıklarının Belirlenmesi Determining the Environmental Perceptions of Cotton Producers in Aydın Province <i>Cemal ATICI, Nurçin DOĞUAY</i>	17
Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi'nin (Köy-Mer) Tarımsal Yayım Açısından Değerlendirilmesi: Şanlıurfa İli Örneği Evaluation From Point of View of Agricultural Extension of Project For Support to Village Focused Agricultural Production: Case of Sanliurfa <i>Umut Kenan KARA, Yaşar AKTAŞ, Fatma ÖCAL KARA</i>	25
Arazi Toplaştırma Uygulamalarında Üreticilerin Toplaştırmaya Bakış Açılarını Etkileyen Faktörler (Tokat-Erbaa Örneği) Factors Affecting Viewpoint to Consolidation of Farmers in Land Consolidation Application (Erbaa-Tokat Province) <i>Gülçin ALTINTAŞ, Yaşar AKÇAY</i>	35

Cilt / Volume 15 Sayı / Number 2 Aralık / December 2009

Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları The Approaches of Political Parties through Agricultural Farmer's Organizations during Republic Period <i>O.Murat KOÇTÜRK</i>	45
Avrupa Birliği'nin (AB) 2004 Yılı Genişleme Süreci Öncesinde Türkiye ve Diğer Aday Ülkelerin Ortak Tarım Politikası'na (OTP) Uyumluları ve Karşılaştırılması Adaptation of Turkey and Other Candidate Countries to Common Agriculture Policy (CAP) at Prior to 2004 Enlargement Process of European Union (EU) <i>Ertuğrul GÜREŞÇİ, Tecer ATSAN</i>	55
Organik Kuru İncir Üreticilerinin Organik Tarım Sistemi Tercihini Etkileyen Kriterlerin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Analizi Analysis of Criteria Affecting on Organic Dry Fig Farmers' Preferences For Organic Farming System Using Analytic Hierarchy Process : The Case of Dried Fig Farmers <i>Ferit ÇOBANOĞLU, Ferruh İŞİN</i>	63
Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Pamuk ve Tekstil Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi The Impacts of a Complete Customs Union in Agriculture on Cotton and Textile Sector: A General Equilibrium Analysis <i>Osman Orkan ÖZER, Ahmet ÖZÇELİK</i>	73
Üreticilerin Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetleri İçin Ödemeye İstekli Oldukları Ücretlerin Belirlenmesi: Aydın İli Örneği Determining the Farmers' Willingness to Pay for Agricultural Extension and Consultation Services: The Case of Aydın Province <i>Gökhan ÇINAR, Göksel ARMAĞAN</i>	83

Tarım Ekonomisi Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

1. Tarım Ekonomisi Dergisi, Tarım Ekonomisi Derneği'nin hakemli bilimsel yayın organıdır.
2. Dergi altı ayda bir olmak üzere altıncı ve on ikinci aylarda çıkar, iki sayıda bir cilt tamamlanır.
3. Dergide öncelikli olarak araştırmalar ve orijinal nitelikli derlemeler yayınlanabilir. Doktora ve Yüksek Lisans çalışmaları değerlendirilmeden geçmiş olduğundan Yayın Kurulu tarafından incelenir ve yayınlanıp yayınlanamayacağına karar verilir.
4. Bir yazının hakem değerlendirilmesine alınabilmesi ve yayınlanabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış veya başka bir dergiye gönderilmemiş olması ve Yayın Kurulu tarafından yayına uygun görülmesi gereklidir. Sempozyum ve kongrelerde sunulmuş ancak kongre kitabında basılmamış bildiriler değerlendirmeye alınabilir. Yayın Kurulu makalenin konusu ile ilgili iki hakemin (gerektiğinde üçüncü bir hakemin) değerlendirmesini aldıktan sonra yayınlama veya yayınlamama hakkına sahiptir. Gönderilen tüm yazılar yayınlanırsa ya da yayınlanmasın iade edilmez.
5. Yayınlanan yazılardaki bilimsel içerikler, sonuçlar, yazının etik kurallara uygun olup olmadığının sorumluluğu yazarlara aittir. Tarım Ekonomisi Derneği, editör ve yayın kurulu yayınlanan bilgilerden sorumlu değildir.
6. Derginin yayın dili Türkçedir. Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı yeni imla kılavuzu ve Türkçe sözlük esas alınmalıdır. Yayın kurulunun uygun gördüğü İngilizce yazılmış makaleler de değerlendirmeye alınır ve hakemlerin değerlendirmesinden geçtikten sonra her sayıda bir makaleyi geçmemek koşuluyla ve daha geniş bir Türkçe özet sunumuyla basılabilir.
7. Makale ile beraber aşağıda verilen metin posta ya da faks ile gönderilmelidir.

Tarım Ekonomisi Dergisi

Yayın Kurulu Başkanlığına,

Aşağıda yazarları görülen .....başlıklı yazının bütün yayın haklarını Tarım Ekonomisi Dergisi Derneğine verdiğimizi, makalenin orijinal olduğunu, içerdiği bütün görüş ve sonuçlara katıldığımızı, kongre bildirimini (sadece sunum) dışında herhangi bir yerde yayınlanmadığını (Türkçe veya İngilizce) aynı anda başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmediğini, makalenin derginizin yazım kurallarına aynen uyularak hazırlanmış olduğunu bildiririz.

Gereği bilgilerinize arz olunur.

Tarih, Sorumlu Yazar, İmza

8. Makale metinleri A4 kağıdına, tek satır aralıklı, her sayfanın tüm marjları 3 cm, her sayfa numaralandırılmış, yazı karakteri Times New Roman 12 punto ve Microsoft Word programında yazılmalıdır.
9. Makale bilimsel formata uygun olmalıdır. Başlık, Yazar(lar), Özet, Anahtar Kelimeler, İngilizce Başlık, Key Words, Metin (1., 1.1, olmak üzere) ve Kaynaklar olarak sıralanmalıdır.

Makale başlığı çalışmayı yansıtıcı, açıklayıcı ve öz olmalıdır. Çalışma lisansüstü çalışma, kongrede sunulmuş bir bildiri ise, çalışmayı destekleyen kurumlar var ise yıldız dipnotu ile başlıkta belirtilmelidir. Ayrıca başlıkta yazarların adı soyadı, unvanları ve çalıştıkları kurumlar

rakam dipnotu ile gösterilmelidir. Ayrıca rakam dipnotu kullanılmamalıdır.

Özet en fazla 250 kelime olmalı, Türkçe metin sonuna en az üç, en fazla beş anahtar sözcük yazılmalıdır. Özetlerde yazı karakteri on punto olmalıdır.

İngilizce Makalenin başlığı ve onu takiben özet yazılmalı, İngilizce özetin sonuna Türkçe ile eş anlamlı anahtar sözcükler yazılmalıdır.

Metin bölümünde paragraf başları bir cm içeriden başlamalı, ilk derecedeki başlıklar büyük harflerle olmalı, ikinci ve daha sonraki başlıklar ilk harf büyük sonrakilere küçük olmalı, tüm başlıklar koyu renk karakterlerden oluşmalıdır.

Metin bölümünde dip not vermekten kaçınılmalıdır. Açıklama verilmesinin zorunlu olduğu durumlarda, i, ii, iii, ... şeklinde son not verilmelidir.

Yazılarda rakamsal gösterimlerin standart olması açısından ondalık ayırımlar nokta, binlik ayırımlar virgül kullanılarak yapılmalıdır.

Çizelgelerde yazı karakteri dokuz punto altında olmamalıdır. Çizelge başlıkları ilk harfler büyük, diğerleri küçük olacak şekilde ve koyu renk yazılmalıdır. Çizelgelerde gerekli dikey çizgilere yer verilmemelidir. Dergi basımı siyah beyaz yapıldığından çizelge ve şekiller siyah-beyaz formda düzenlenmelidir. Yan çizelgelerden kaçınılmalıdır.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar, metin içinde yazar ve yıl esasına göre verilmelidir. Kaynağın yazar sayısına göre veriliş şekli düzenlenmelidir. (Sönmez, 1964; Sönmez ve Bulgurlu, 1965; Sönmez ve diğ., 1966 gibi. Yabancı kaynaklarda "and" ve "et al." Kullanılmalıdır.) Yazar isimlerinin sadece ilk harfleri büyük olmalıdır. Aynı bilgiye ilişkin kaynak bildirilmesinde kaynaklar yıl, aynı yıl içinde alfabetik sıraya göre sıralanmalı, aynı yılda aynı yazarların birden fazla çalışması var ise a, b, c şeklinde sıralanarak verilmelidir.

Kaynaklar listesi yazar soyadına göre alfabetik olarak, madde işaretleri veya numaralandırma olmaksızın sıralanmalıdır. Kaynaklar listesi bir cm asılı (hanging) formda yazılmalıdır. Yazar isimlerinin sadece baş harfleri büyük olmalı ve tüm yazarların ismi yazılmalıdır.

10. Dergide yayınlanan yazıların tüm hakkı dergiye aittir. Dergideki yazılar herhangi bir yöntemle çoğaltılıp dağıtılamaz. Dergideki bir yazının aynen yayınlanması isteniyorsa editörden yazılı izin alınması gerekmektedir. Makalelerdeki bilgi ve sonuçlardan kaynak gösterilmeden yararlanılamaz.

11. Yayınlanan makalelere ayrıca telif ücreti ödenmez.

12. Dergi İletişim ve adres telefonları

Tarım Ekonomisi Derneği

Adnan Menderes Üniversitesi

Ziraat Fakültesi

Tarım Ekonomisi Bölümü AYDIN

Tel: 0 256 772 70 24 /1501

Fax : 0 256 772 72 33

E-Posta: editor et tarekoder.org

Web: <http://journal.tarekoder.org>

TURİZMİN TARIM SEKTÖRÜNE ETKİSİ, AGRO-TURİZM ve EKONOMİK SONUÇLARI

Ayhan ÇIKIN, Hüseyin ÇEKEN, Metin UÇAR

ÖZET:

Bu çalışmada turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi ile turizmin sektörler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Turizmin ekonomik boyutu sadece kendi girdileri üzerinde değil diğer sektörlerle de bağlıdır. Bu sektörlerden birisi turizmin tamamlayıcısı olan tarım sektörüdür. Çalışmada turizm sektörünün gelişmesine bağlı olarak tarım sektörünün gelişmesi ile turistik bölgelerde tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yörelerde agro-turizmin gelişmesi ve turizmin tarımsal turizm üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Turizm sektörü, tarım sektörü, agro-turizm

The Effect of Tourism on Agriculture Sector, Agro-Tourism and its Economical Results

ABSTRACT:

In this study, the place and the importance of tourism sector in Turkish economy and the effect of tourism on sectors have been examined. The economic dimension of tourism depends not only on its own inputs, but also on other sectors. One of these sectors is the agriculture sector which is the complementary of tourism. In the study, the development of agriculture sector depending on the development of tourism sector and the development of agricultural tourism or agro tourism in the areas where agricultural activities are intensive in touristic regions and the positive and negative effects of tourism on agricultural tourism have been examined theoretically.

Key Words: Tourism sector, agriculture sector, agro-tourism

1.GİRİŞ

21. yüzyılda turizm sektörü dünyanın en büyük sektörü olma yolundadır. 21. yüzyılda küreselleşme olgusunun giderek hız kazanması sonucunda, ülkeler arasındaki coğrafi sınırların kalkması, yatırımların uluslararasılaşması farklı kültürlerle sahip milletlerin birbirlerini tanıması, kaynaşması, dünyanın herhangi bir yerinde geçerli olan ortak dilleri kullanmaları ve kültür alışverişinde bulunmaları uluslararası turizmin de gelişmesine neden olmaktadır (Çeken, 2003: 120).

Dünya genelinde küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni gelişmelere bağlı olarak, bir çok sektörde olduğu gibi turizm alanında da bir takım değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle ulaşım araçlarındaki hız, konfor, kapasite ve fiyat faktörlerindeki gelişimler uluslar arası seyahatin demokratikleşmesi, yatırımlar, hisse devirleri, sermaye alışkanlığı, finans ve bankacılık sektörlerinin turizm sektörüyle bağlarının güçlenmesi, iletişim teknolojisindeki yenilikler ile çeşitli iktisadi ve siyasi birliklerin kurulması uluslararası seyahatin gelişmesine yol açmıştır (Yarcan, 1998: 74). Ayrıca kişi başına düşen gelirin ve boş zamanın artması, uluslararası barışın hız kazanması, son yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde güvenlik sorununun çözülmesi ve seyahat kısıtlamalarının kalkması da uluslararası turizme ivme kazandırmıştır (Gökdeniz, 1994: 112).

Turizm sektörü, küresel ekonominin en hızlı büyüyen sektörlerinden birisidir. Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler büyüyen bu

sektörden kar sağlama gayreti içerisindeyler (Pleumarum, 2001: 3). Bacasız sanayi olarak adlandırığımız turizm sektörü, küresel ekonomide ülke ekonomilerinin karşılaştığı dar boğazların aşılmasında adeta bir çıkış noktası haline gelmiştir. Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hamlelerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duyulan döviz sağlama, ülkede üretimin genel düzeyinin artırılması ve istihdam yaratması bakımından önemli bir yere sahiptir. Turizm sektörünün önemi Türkiye açısından değerlendirildiğinde; ihracata kıyasla minimum destekle yurtdışından sağladığı döviz geliri, yurt içinde yarattığı katma değer, ekonomik büyümeye katkısı, istihdam yaratma gücü ve diğer sektörlerle katkıları ile makro ekonomik açıdan üstünlükleri olan bir sektör olduğu görülmektedir (Kar ve diğ., 2004: 88).

Türkiye sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle potansiyel bir turizm cennetidir. Bu turistik arz potansiyeliyle birçok rakip ülkeye göre oldukça büyük bir zenginliğe sahiptir. Coğrafi özelliğinden dolayı birçok turistik ürüne sahip olan Türkiye hem yaz turizminin hem de kış turizminin yaşandığı bir ülkedir. Üç tarafının denizlerle çevrili oluşu, eşsiz koyları, ince kumlu plajları ve bol güneşi ile Türkiye büyük bir turizm potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda çalışmada Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün yeri ve önemi ele alınmıştır. Ayrıca turizm sektörünün tarım sektörüne etkileri incelenmiştir.

¹ Muğla Üniversitesi Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksekokulu, MUĞLA

² Muğla Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, MUĞLA

³ Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği A. B. D. MUĞLA

2. Türkiye Ekonomisinde Turizm Sektörünün Yeri ve Önemi

Ülke ekonomisinde turizm sektörünün geliştirilmesinin nedenleri ve beklenen sonuçları irdelendiğinde sektör, rolü ve önemi ile ilk sırada yer almaktadır. Turizm sektörü, gelir etkisi özelliği görülmeyen ihracat özelliğinden dolayı sağlanan döviz girdisi ve ülkedeki işsizliği gidermedeki yarattığı istihdam özelliği ile küresel ekonominin önemli sektörlerinden biridir. Günümüzde turizm sektörü küresel ekonominin en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler büyüyen bu sektörden kar sağlama gayreti içerisindeyler (Çeken, 2003: 121). Turizm sektörü, bir taraftan ülkeler için önemli gelir kaynağı olması, diğer taraftan uluslar arası ticaretin gelişmesi ve günümüz insanının yaşam standartlarının yükselmesine paralel olarak seyahat etme eğiliminin artması nedeniyle önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1998 yılında dünya genelinde 636 milyon kişi uluslararası turizm hareketine katılmış ve turizm amaçlı 441 milyar dolar harcanmıştır (WTO, 2000: 17). 2006 yılında uluslararası turizme katılanların sayısı 842 milyon kişiye ulaşmış ve turizm amaçlı yapılan harcama ise 735 milyar dolara yükselmiştir (TYD, 2007: 1). Turizm dünya GSMH'nin %3.6'sını (UNNTO, 2006: 7), dünya genelinde doğrudan istihdam edilen 234 milyon kişiyle toplam istihdamın %3'ünü oluşturmaktadır (WTTC, 2006: 22-24).

Konu Türkiye açısından ele alındığında elbette Turizmin ekonomik boyutu karışımıza çıkmaktadır. Uluslararası turizm hareketlerinde Türk turizminin ifade ettiği anlam; Türkiye'nin tarihi ve doğal turistik arz ürünlerini koruyarak, turizm sektörünün uluslar arası turizm hareketine daha etkin bir şekilde katılmasını sağlamak ve döviz gelirini arttırarak Türk ekonomisinin küresel ekonomi ile bütünleşmesini sağlamaktır. Türkiye gibi gelişme yolunda olan ülkeler için bu bir zorunluluk arz etmektedir. Çünkü, Türkiye'de yatırımların artması, işsizliğin azalması, kalkınma sürecinin hızlandırılması, bölgeler arası dengesizliğin azaltılması ve ödemeler dengesi sorununun giderilmesi büyük ölçüde turizm sektörünün gelişme düzeyine bağlıdır (Çeken, 2004: 130-131).

Türkiye son yıllarda gelen turist ve elde edilen turizm gelirleri açısından sürekli ve güçlü bir artış eğilimi göstermiştir. Türkiye 1980 yılı öncesi uluslararası turizm hareketlerinde bindelik bir paya sahipken, 2006 yılında 16.9 milyar dolarlık bir gelirle dünya genelinde %2.3'lük bir payla 9. sırada yer almıştır (TYD, 2007: 1).

Türkiye ekonomisinde turizmin ekonomik etkileri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

2.1. Gayri Safi Milli Hasıla İçinde Turizmin Yeri

Türkiye'ye gelen turistlerin yapmış oldukları harcamaların sonucunda gelir ve refah düzeyindeki

yükselmelerin yanı sıra, döviz geliri olması nedeniyle de ülkemizin dış alım gücünü ve dolayısıyla yeni yatırımlar yapabilme yeteneğini de arttırmaktadır. Yatırımların artması aynı zamanda milli gelirin de artması demektir. Türkiye'ye gelen turistlerin yapmış oldukları doğrudan harcama mal ve hizmet üretimlerinin yanında, turizmin vergi gelirlerini artırıcı özellikleri de vardır. Havaalanı vergileri, vize ücretleri, turistik mal ve hizmet üretimde kullanılan ithal mallardan alınan gümrük vergileri, turizm işletmelerinden alınan kurumlar vergileri ve çalışanlardan alınan vergiler de devlet gelirlerini artırıcı unsurlar arasında sayılabilir (Çeken, 2003: 140). Ancak turizmin gelir etkisini incelediğimizde daha çok uluslararası turizmden sağlanan döviz gelirleri hesaplamalara dahil edilmektedir. Çünkü; iç turizmden elde edilen gelirler pek bilinmemektedir.

Türkiye ekonomisi açısından bacasız endüstri dediğimiz turizm sektörü büyük bir önem taşımaktadır. Bazen iktisadi ve siyasi gelişmelere bağlı olarak düşüşler yaşanmış olmasına rağmen genel olarak ekonomiye katkısı artan orandadır. Aşağıdaki tabloda (Tablo 1) gördüğümüz gibi, turizm sektörü G.S.M.H.'da artan bir paya sahiptir. Turizmin G.S.M.H.'deki payı 1991 yılında %1.8 iken bu oranın 2000 yılında %3.8'e ve 2007'de ise %2.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu da turizm gelirlerinin Türk ekonomisi için önemli katkılar sağlayan bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Turizm Gelirlerinin GSMH İçinde Payı (1991-2008)

Yıllar	GSMH (Milyar Dolar)	Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Ulusal Gelir İçindeki Pay (%)
1991	150	2,7	1,8
1992	158	3,6	2,3
1993	179	4,0	2,2
1994	132	4,3	3,3
1995	170	5,0	2,9
1996	184	5,9	3,2
1997	192	8,0	4,2
1998	207	7,8	3,8
1999	185	5,2	2,8
2000	201	7,6	3,8
2001	145	10,1	7,0
2002	181	11,9	6,6
2003	239	13,2	5,5
2004	301	15,9	5,3
2005	361	18,2	5,0
2006	400	16,9	4,2
2007	658	18,5	2,8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu; www.dpt.gov.tr, Turizm Bakanlığı

2.2. Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi

Turizm sektörü Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de uluslararası turizm hareketleri nedeniyle elde edilen dövizler daha çok döviz arzı ve talebi üzerine etkili olmaktadır. Turizmin, tüketimin, üretimin yapıldığı

verde gerçekleşmesi zorunluluğunun sonucunda görünmeyen ihracata yaptığı katkı, ülke ekonomisini döviz arzı ve ödemeler dengesi açısından olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanında turistlerin istekleri doğrultusunda dışarıdan hammadde, ara mal ve teçhizat ithal edilerek yeni mal ve hizmet üretilmesi söz konusu olmakta ve bu durum döviz çıktısına neden olarak ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Konu Türkiye açısından ele alındığında turizmin, döviz girdi-çıktısını olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi; turizm gelirlerinin ihracattaki payı, dış ticaret açığımız kapatılmasındaki oranı ve turizm giderlerin ithalat içindeki payı verilmektedir. Bu oranlarda dış ticaret hacmine bağlı olarak inişler çıkışlar söz konusudur. 1991 yılında turizm gelirlerinin ihracattaki payı %19.5 iken 2000 yılında %27.5'e yükselmiş daha sonra 2008 yılında %16.6'ya inmiştir. Aynı durum turizmin dış ticaret açığı gidermedeki oranı içinde geçerlidir. Turizm gelirlerinin 1991 yılındaki dış ticaret açığını karşılama oranı %36.5'tir. Bu oran 2000 yılında 28.5'e düşmüş, 2008 yılında ise %31.4'e yükselmiştir.

Turizm giderlerinin ithalat giderleri içindeki payına bakıldığında 1991 yılında %2.9 olan turizmin ithalat içindeki payı 2000 yılında pasif dış turizme bağlı olarak %3.1'e yükselmiş ancak bu oran 2008 yılında %1.7'ye düşmüştür.

2.3. Turizmin İstihdama Etkisi

Turizm sektörü emek-yoğun bir sektör olması ve otomasyona geçmenin sınırlı olması nedeniyle istihdam açısından önemli bir sektör konumuna gelmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunlarının başında gelen işsizliğin büyük bir bölümü turizm sektörüyle giderilmektedir. Turizmin istihdama etkisi, turizmin

gelişmesine ve ülkemize yönelik uluslararası turizm hareketlerinin yoğunluğuna bağlı olarak artmaktadır.

Türkiye'de işgücü istatistikleri ayrıntılı biçimde elde edilemediğinden turizm için istihdam rakamı değişik yollarla hesaplanmaktadır. Bu hesaplama yönteminin dayanak noktasını ise yatak başına çalışan kişi sayısı oluşturmaktadır. WTO'nun (Dünya Turizm Örgütü) geliştirdiği hesaplama yöntemine göre konaklama tesislerinde yatak başına 0.5 kişinin istihdam edildiği görülmektedir (Çeken, 2003: 143). 2005 yılı sonu itibari ile turizm yatırım belgeli yatak sayısı ile turizm işletme belgeli yatak sayısı toplamı 761 bin dolayındadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006: 7). Bu durumda konaklama tesislerinde doğrudan çalışan kişi sayısı 380 bin olmaktadır. Bu rakama marina ve yatçılık, ulaştırma şirketleri, seyahat acenteleri ve alışveriş merkezleri gibi turizmle ilgili çeşitli dallarda çalışan iş gücünü ilave ettiğimizde sektördeki doğrudan istihdam yaklaşık 700 bini bulmaktadır. Ayrıca araştırmalar (WTO) turizmde bir birim doğrudan istihdamın yan sektörlerde 1.5 birim dolaylı istihdam yarattığını göstermektedir. Böylece turizmde dolaylı istihdam rakamı 1050000 civarındadır. Turizmde doğrudan ve dolaylı istihdam edilen personel sayısı 1750000'i bulmaktadır. Bu rakam ülkemiz için son derece önemli bulunmaktadır. Ayrıca bu rakam toplam istihdamın %10'unu oluşturmaktadır.

3. Turizmin Sektörler Üzerindeki Etkisi

Turizm sektörü hizmetler sektörünün bir alt dalı olmakla birlikte taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörlerle de yakın bir ilişki içindedir. Turizm sektörü, turistik ihtiyaçların karşılanmasında ekonominin birçok sektöründen yararlanmakla birlikte, bazı sanayi dallarını içine almakta, kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmekte ve turizm talebinin

Tablo 2: Turizmin Türk Ödemeler Dengesindeki Yeri (1991- 2008 Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (Milyar Dolar)	Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	Turizm İhracat Oranı (%)	Dış Ticar et Açığı (Milyar Dolar)	Turizm Gelirlerinin DTA Karşılama Oranı (%)	İthalat (Milyar Dolar)	Turizm Gideri (Milyar Dolar)	Turizm Giderinin İthalat Giderine Oranı (%)
1991	13.6	2.7	19.9	7.4	36.5	21.0	0.6	2.9
1992	14.7	3.6	24.5	8.1	44.4	22.8	0.8	3.5
1993	15.3	4.0	26.1	14.1	28.4	29.4	0.9	3.1
1994	18.1	4.3	23.8	5.1	84.3	23.2	0.9	3.9
1995	21.6	5.0	23.1	14.1	35.5	35.7	0.9	2.6
1996	23.2	5.9	25.4	20.4	28.9	43.6	1.2	2,8
1997	26.3	8.0	30.4	22.2	36.0	48.5	1.7	3.5
1998	27.0	7.8	28.9	18.9	41.3	45.9	1.7	3.7
1999	26.6	5.2	19.5	14.0	37.1	40.6	1.4	3.4
2000	27.8	7.6	27.3	26.7	28.5	54.5	1.7	3.1
2001	31.3	10.1	32.3	10.0	101.0	41.3	1.7	4.1
2002	36.1	11.9	33.0	15.4	77.3	51.5	1.8	3.5
2003	47.3	13.2	27.9	22.2	59,5	69.3	2.1	3.0
2004	63.2	15.9	25.2	34.3	46.4	97.5	2.5	2.6
2005	73.5	18.2	24.8	43.2	42,1	116.7	2.8	2.4
2006	85.3	16.9	19.8	51.7	32,7	137.0	2.7	2.0
2007	107.2	18.5	17.3	62.8	29.5	170.0	3.3	1.9
2008	132.0	21.9	16.6	69.8	31.4	201.8	3.5	1.7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu; www.dpt.gov.tr

yoğunluğuna bağlı olarak iş hacimlerini etkileyerek desteklemektedir (Olalı ve Timur, 1988: 155). Bir ülkeye ya da bölgeye yönelik uluslararası turizm talebinin artmasıyla birlikte, turizmin ülke ekonomisine sağladığı katkılar, sanayi, tarım ve hizmet sektörlerini de kapsayacak şekilde tüm ülke ekonomisine yayılmaktadır. Turizm sektörü, bu üç sektör içerisinde önemi giderek artan hizmet sektörü içerisinde yer almakla birlikte, yapısı gereği ekonominin diğer sektörleri ile de ilişki içerisinde. Turizm sektörü, turistik ihtiyaçları karşılarken, diğer sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlerden faydalanmakta ve buna bağlı olarak o sektörlerin gelişmesine katkı sağlamakta hatta bazı yeni ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır (Ünlü, Önen ve Diğ., 2007: 170).

Turizm sektörü kapsamında yer alan, konaklama işletmeleri, seyahat işletmeleri ve yiyecek-içecek işletmeleri mal ve hizmet sunum süreçlerinde tarım ve sanayi sektörleri ile yakın girdi-çıkı ilişkisi içindedir. Ülke ekonomisinde iç ve dış turizm hareketlerine bağlı olarak oluşan tüketimden kaynaklanan gelir hacmi, doğrudan sağladığı gelir katkısının yanı sıra, turizm sektörü ile ilişkili diğer sektörlerin canlanmasını ve iş hacimlerinin artmasını beraberinde getirir.

Ayrıca turistlerin, barınma ve beslenme gibi olağan, sağlık ve kaza gibi beklenmedik, oyun, eğlence ve spor gibi tatil yaşantısı ile ilgili ihtiyaçların karşılanması ile yerli nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması arasında fark vardır. Bazı İhtiyaçlar arasında benzerlik olmakla birlikte, turizmin gelişmesine paralel olarak yerli turistler ile uluslararası turistlerin ihtiyaçları arasındaki farklılık giderek artmakta (Olalı ve Alp 1988: 154), bu farklılık toplumun ekonomik ve sosyal yapısını da doğrudan etkilemektedir. Bu etki sonucunda ekonomiyi oluşturan sektörlerin yapısı değişmekte ve çeşitlenmektedir.

Son dönemlerde, Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm hareketlerinin hız kazanması, turizm faaliyetlerine katılanların farklı zevk ve ihtiyaçlara sahip olması, turizm arzındaki çeşitliliği de beraberinde getirmiş ve bu durum turizmin diğer sektörler üzerindeki etkisini arttırmıştır. Türkiye'de 1993 yılında yapılan bir çalışmada turizm sektörünün, 33 sektörden girdi sağladığı ve bu sektörlerin gelişmesine doğrudan katkıda bulunduğu saptanmıştır (Eser ve Diğ., 1993: 46). Daha sonraları yapılan çalışmalarda özellikle konaklama endüstrisinin mal ve hizmet sağlanmasında diğer sektörlerle olan girdi-çıkı ilişkisinin, turizm sektörüyle ilişkili sektör sayısını 33'ten 47'ye çıkardığına değinilmiştir (Resort Dergisi, 2007; 6).

Turizm sektörü aynı zamanda bir tüketim olayıdır. Uluslararası turizmin yaratmış olduğu ek talebe bağlı olarak yerli tüketimin üzerine yabancı turistlerin tüketimleri de eklenmekte ve bunun sonucunda turizm tamamlayıcı bir özellik göstererek

tarımın ekonomiye katkısını dolaylı olarak arttırmaktadır. Turizmin, tarımdan gelir sağlayan yerli halkın gelir düzeyini artırıcı etkisinin yanı sıra tarım ürünlerine olan talebin artmasıyla birlikte yerli halkın satın alma gücünü azaltıcı etkisi vardır.

4. Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi

Sahip olduğu iklimi, doğal kaynakları, bitki örtüsü, denizleri, gölleri, arazi yapısı, toprak kaynakları ve sulama alanları göz önüne alındığında, Türkiye, hem tarımda üretim çeşitliliği arz etmekte, hem de kitle, kültür ve alternatif turizm faaliyetlerine imkan sağlamaktadır. Ekonomi içerisinde birçok sektör arasında ilişki olsa da turizm ve tarım birbirini en iyi tamamlayan sektörlerin başında gelmektedir. Çünkü turizm meyve, sebze, şarap vb. temel yiyecek ve içeceklerin yoğun olarak tüketildiği bir hizmet sektörüdür. Turizm sektörü yerli ve yabancı turistlerin temel yeme içme ihtiyaçlarının giderilmesi için üretim esnasında temel girdilerinin büyük kısmını tarım sektöründen temin etmektedir. Ülkenin tarım ürünlerinin çeşitlilik arz etmesi aynı zamanda o ülkeye yönelik turizm talebini olumlu olarak etkileyebilmektedir. İki sektöründe büyük ölçüde iklim ve doğal kaynaklara bağımlı yapısı, turizm ve tarımda yapılanmanın her iki sektörün dinamiklerinin dikkate alınarak gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.

Son dönemlerde ülkemize yönelik uluslararası turizm hareketlerindeki artışa bağlı olarak meydana gelen ek talep aynı zamanda turizm sektörüne bağlı olarak tarım sektörünün gelişmesine de neden olmuştur. Turizm ve tarım arasındaki etkileşim, ülkemizin coğrafi ve iklim yapısına bağlı olarak son zamanlarda tarım turizmini ön plana çıkarmıştır.

Tarım turizmine bağlı olarak tarım ve turizmi bütünleştirme süreci hız kazanmaktadır. Turizmin geliştiği bölgelerde tarımla geçinen yerel halk, verimli tarım alanlarını turistik işletmelere bırakarak değil, rasyonel biçimde verimli alanları tarım, görece verimsiz alanları turizm ve rekreasyon amaçlı kullanarak daha planlı ve rasyonel bir turizm ve tarım bütünleşmesi gerçekleştirmelidirler. Son dönemlerde, tarım alanlarına zarar vermeden, şehir hayatından bir süreliğine uzaklaşmak isteyen ve kırsal hayata özlem duyan turistlere yönelik yeni bir turizm türü ortaya çıkmıştır. Bu turizm türünde turistler tarımsal aktivitelere doğrudan katılabilmekte, doğayla iç içe olma özl em l e r i n i v e i h t i y a ç l a r ı n ı karşılayabilmektedirler. Ayrıca bu turizm türü tarım alanlarından maksimum verimin sağlanabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Tarım turizmi ya da diğer adıyla agro-turizm, uluslararası turizmin gelişmesi sonucu tarımsal faaliyetlerin yapıldığı ve doğal çekiciliklere sahip alanlarda ortaya çıkmıştır. Bu turizm çeşidi, çoğunlukla kırsal alanda yapılan tüm turizm faaliyetlerini kapsamakta ve bir bakıma kırsal turizmle benzerlik göstermektedir. Nilson (2002: 8) tarım turizmini kırsal turizmin bir alt dalı olarak

tanımlamıştır. Buna göre kırsal turizm genelde kırsal çevreye bağlıdır, tarım turizmi ise ekili alana ve çiftçiye bağlıdır. Konuyu daha detaylı ele alan Clarke (1996: 13) kırsal turizm ile tarım turizmi arasında fark olduğunu iddia etmektedir. Burada önemli olan tarımsal alanlardaki konaklama, yeme-içme imkânlarının aynı anda hem tarım hem turizm amaçlı kullanılabilmesidir.

Woo ve Yean (2006: 68)'a göre ise tarım turizmi; ekonomik katkılarının yanı sıra, sosyal anlamda dinlendirici ve tedavi edici, çevresel anlamda eğitici özellikler içeren zirai, ekolojik ve kültürel ürünlerin karışımından meydana gelmektedir. Genel olarak tarım turizmi, sürdürülebilir turizmin gelişimini sağlayan, çevreye saygı gösteren, bölgelerin kültürel mirasına ve otantik özelliklerine değer veren bir turizm türüdür. Tarım turizmi, tarımsal alanlar, tarımsal meslekler, yöresel ürünler, geleneksel mutfak ve insanların günlük yaşamı ile ilgili turistlere katılım ve bilgi edinme imkânı sağlayan çok fonksiyonlu bir turizm türüdür. Bu turizm türü turistlere, gezme, öğrenme ve keşfetmenin zevkine varabilecekleri çeşitli kırsal aktiviteler sunar.

Tarım turizm, çeşitli ulusal kalkınma programlarıyla kırsal kalkınmayı sağlamak için şimdiye kadar olan tarımsal ürüne odaklı yapısından, tarımsal kültür pazarlamasını temel alan bir yapıya dönüştürülmektedir. Böylece ulusal ekonominin kalkınmasında yeterince önem gösterilemeyen kırsal bölgelerdeki kaynakların daha verimli kullanılması mümkün olmaktadır. Tarım turizmi eko turizme benzer olmakla birlikte, çekicilik alanı sadece doğa manzarası değil, aynı zamanda kültürel bir manzardır. Eğer yöreye gelen turiste sunulan çekicilikler, yörede yaşayan insanların gelir düzeylerini arttırıyorsa, tarım turizmi bölgesel gelişimi de arttıracaktır. Bunun için tarım turizmiyle geçinen insanlar tarımsal çeşitliliğe önem vermelidirler. Tarımsal çevre, tarımsal üretim ve tarımsal barınma ile doğrudan bağlantılı turizm ürünlerini içermektedir. Kapalı alanda yada kamp yapmak suretiyle bir çiftlikte barınma, eğitsel geziler, yemekler, eğlendirici faaliyetler, çiftlik ürünlerinin ve el sanatlarınının satışı, bu kapsamda değerlendirilmektedir (Gündüz, 2005: 39). Tarım turizmine bağlı olarak, turiste köyde ve çiftliklerde turistik hizmet kullanma imkânı sağlayan yerel halk, turistik bölgelerdeki boş arazilerini kamping alanı olarak turizme açma imkânı bulmaktadır. Yerel halkın bu alanları turizm amaçlı kullanabilmesi, düşük maliyetlere katlanarak tarımsal üretimden çok daha fazla gelir elde etmesini sağlamaktadır. Tarım ve turizmin yoğun olduğu yörelerde, çiftlik turizmine olan talebin artması sonucunda, eski ve karakteristik çiftlik evleri yerli ve yabancı turistlere konaklama imkânı sağlamaktadır. Kırsal alanın basit yaşam koşulları, az bir sermayeyle çiftlik evlerinin turistik ihtiyaçlara cevap verebilecek hale getirilmesini mümkün kılmaktadır. Günümüzde, tarım turizmi

arzındaki gelişmeler, bu alanlardaki turizm faaliyetlerinin cazibesini ve çekiciliğini giderek arttırmaktadır (Olalı ve Alp, 1988: 157).

1992 yılında Rio'da bir araya gelen ülkelerin gerçekleştirdiği “Rio-Gündem 21” adlı uluslararası toplantıda, ülkelerin ulusal kalkınma plan ve hedeflerine uygun politikalara işlerlik kazandırılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlardan birisi de kırsal turizmin “tarım turizminin” geliştirilmesidir. Buna göre kırsal alandaki yoksul nüfusu marjinal toprakları kullanma zorunluluğundan uzaklaştırmak için, kırsal sanayi, dokuma sanayi, balıkçılık ve kırsal turizm gibi tarım dışı yeni istihdam alanlarının oluşturulması öngörülmüştür (Yıldray, Gülçubuk, 1998: 188). Bütün bu açıklamalar tarım turizminin, sadece tarım alanlarını korumak ve tarım ürünlerini turizmde kullanmak olmadığını, ekonomik boyut taşıyan gelişen bir alternatif turizm türü olduğunu vurgulamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken husus, tarım turizminin tarımsal alanlarda gerçekleştirilmesidir (Küçükaltan, 2002: 151). Günümüzde uluslararası turizm talebine bağlı olarak farklı tarım turizmi alternatifleri görülmektedir. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yörelerde, turistlerin meyve bahçelerinde kendi isteğiyle meyve toplaması ya da ürünü hasat etmesi bu alternatiflerden biridir. Ayrıca, etnografya müzeleri, şarap üretimi tesisleri halk pazarları ve geleneksel festivaller tarım turizminin gelişimine katkı sağlayan diğer unsurlardır. Ağaç kiralama aktiviteleri kapsamında ise çiftçilerden ağaç kiralayan turistler, sezon başında ödemeyi yapmakta ve isteğe bağlı olarak hasat ve bakım işlerine katılabilmektedir. Tarımsal turizme bağlı olarak gerçekleştirilen festivaller (çilek festivali, şeftali festivali gibi) ve köy pazarları, yerel ekonomiyi canlandırmada önemli rol oynamakta ve gittikçe daha çok ilgi görmektedir. Pazarlar için sponsor olan veya ev sahipliği yapan yerel halk için bu gibi olaylar, hem yerel kültürün tanıtımına fırsat sağlamakta, hem de yerli ve yabancı turistlerin alışveriş için çarşıya ve küçük köylere gelmelerini sağlamaktadır (Gündüz; 2004; 42). Ayrıca turistin köylere gidip kahvehanelerde köylülerle sohbet etmesi, pamuk tarlalarında pamuk toplaması, çiftliklerde süt sağması gibi faaliyetler de tarımsal turizmin gelişmesine neden olmaktadır. Turistlerin farklı ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen çeşitli tarım turizmi faaliyetleri Tablo 3'te özetlenmektedir.

4.1. Turizmin Tarım Sektörüne Ekonomik Etkileri

Türkiye'de tarım sektörünün doğal koşullara bağlı olması risk ve belirsizlik faktörlerini daha da güçlendirmektedir. Son dönemlerde küresel ısınmaya bağlı olarak yaşanan kuraklık ve mevsim normallerinin üzerinde seyreden hava sıcaklıkları tarımsal üretimde önemli ölçüde daralmaya neden olmuştur. Son yıllardaki sektörel büyüme hızlarını dikkate aldığımızda 2005 yılında tarım sektörünün büyüme hızı % 5,6 iken bu oran 2006 yılında % 2,9

Tablo 3: Tarımsal Turizm Türleri ve Faaliyet Şekilleri

Turizm Türleri	Faaliyet Şekilleri
Dış Mekan Rekreasyonu	Binicilik, doğal yaşamı izleme ve fotoğrafçılık, ücretli balıkçılık, kampçılık/ piknik, ücretli avlanma, kızak biniciliği, maket araba sürücülüğü, kayak, av oyunları, kuş vuruculuğu, offroad taşıtları
Doğrudan Tarımsal Satışlar	Çiftlikte satış, yol kenarı stand satışları, tarımsal kökenli hediyelikler, kendin topla operasyonları
Eğitimsel Deneyimler	Okul turları, fidanlık turları, bağ turları, tarımsal teknik kurslar, tarımsal fuarlar, ürün tanıtım programları, işletme turları (şarap işletmeleri/fabrikaları, egzotik hayvansal işletmeler, vb.
Üretim	Çiftlik ziyaretleri, kendin topla aktiviteleri, ağaç kiralama aktiviteleri, vb.
Barınma	Çiftlik konaklamaları (yatak ve kahvaltı dahil), binicilik/işletme tatilleri, misafir binicilik, öğrenci değişimleri, genç turist yurtları vb.
Davetler	Konserler veya özel olaylar, festivaller ve fuarlar, ev hayvanları bahçesi, avcılık eğitimi/köpek eğitimi, vb.
Muhtelif	Tarihi-kültürel değerleri görme isteği, rehber/teçhizat operasyonu, üretici pazarları, atçılık ekipleri, vb.

Kaynak: Hillebrand, H. Goetgeluk, R. Hetsen, H. (2000) "Plurality and Rurality- The Role of Countryside in Urbanised Regions" Agriculture Economics Research Institute (LEI). Report 4.00.04 The Hague. (Aktaran: Gündüz, 2004:47).

olmuş ve 2007'nin son çeyreğinde % 5,9'a düşmüştür (TUİK, 2007: 3). Ülke nüfusunun üçte birine yakını tarımsal ya da kırsal alanda yaşıyor olmasına rağmen tarımın milli gelirdeki payı % 810 dolaylarında kalmaktadır (Arı, 2008: 63). Benzer durum istihdam için de geçerlidir. Tarımda çok hızlı bir istihdam çözülmesi gözlenmektedir. 20022004 döneminde çalışanların % 34'ü tarım sektöründe iken, 20052006 döneminde bu oran % 27'ye düşmüştür (TUİK, 2007: 17).

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemini arttırması birçok sektöre bağlı olduğu gibi aynı zamanda turizm sektörüne de bağlıdır. Çünkü tarım sektörü ile turizm sektörü sürekli girdi-çıkı ilişkisi içindedir. Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm hareketlerinde meydana gelen artışa bağlı olarak gerçekleşen ek talep, turistlerin yiyecek-içecek ihtiyacını karşılayacak tarım ürünlerine olan talebi de olumlu yönde etkilemektedir. Aynı zamanda tarım sektöründe arz olanaklarının genişlemesini de beraberinde getirmektedir. Turizm ve tarım sektörü birbirinin tamamlayıcısı oldukları için turizmin tarım sektörü üzerinde önemli derecede ekonomik etkiler söz konusudur. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Turizm sektörünün gelişmesi, tarım sektöründe üretim kalitesinin artmasına, standardizasyonun sağlanmasına ve kaliteli ürünün gerçek değerinin bulunmasına neden olur. Bunun sonucunda o bölgede tarımla uğraşarak geçimini sağlayan kesimin hem geliri hem de refah düzeyi de artmış olur.

Tarımsal faaliyetin yoğun olduğu bölgelerin en önemli sorunlarından bir tanesi de işsizlik sorunudur. Turizmin gelişmesi sonucunda oluşan ek talep ve bölgede açılan yeni turistik işletmeler sayesinde işsizlik sorunu da ortadan kalkmış olur. Böylelikle mevsimsel işsizlik ve atıl kapasite turizmin yarattığı istihdam imkânlarıyla azaltılmış olur.

Turizm sektörünün gelişmesi sonucunda tarım sektöründeki işsizlik azalmış köy veya kırsal alandan kente göç de önlenmiş olacaktır. Böylelikle verimli

tarımsal alanlar terk edilmemiş, hatta tarımsal alandaki arz kapasitesi de artmış olacaktır.

Bölgede ve yörede turizmin gelişmesi sonucunda marjinal verimliliğe sahip tarımsal alanların turizm, kamp, karavan ve rekreasyon faaliyetlerine açılmasıyla yöredeki halkın geliri artmış olur. Özellikle turistik faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde arazisi olanların, yaz aylarında boş ve verimsiz arazilerini karavan, kamping ve rekreasyon faaliyet alanı olarak turizme açmaları sonucunda düşük maliyetlere katlanarak en karlı tarımsal üretimden daha fazla gelir elde etmektedirler.

Turizm tarımsal sektördeki mevcut işletmeler ve hizmet kuruluşları için destek niteliği taşır.

Turizm tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yörelerde yöresel el sanatları ve iş kollarının gelişmesine yardımcı olur.

Turizm ve tarım birbirlerini tamamlayıcı oldukları için turizmin, tarım sektöründeki özellikle ürün pazarlarındaki fiyat dalgalanmaları üzerinde dengeleyici etkisi bulunmaktadır.

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yörelerde turizm talebindeki artışa bağlı olarak hem alt yapı hizmetleri gelişmiş olur hem de inşaat sektörünün gelişmesine bağlı olarak üst yapı gelişir. Bu gelişme aynı zamanda yöredeki inşaat sektörüne bağlı yan sektörleri ve gelirleri arttırır.

Turizmin gelişmesiyle birlikte yöredeki çiftlik evlerinin konaklamaya açılması, aile pansiyonculuğunun gelişmesi ve kır-tatil evlerinin kiralanması sonucu yöre halkının gelir seviyesinde artış sağlanmaktadır.

Turizm ile tarım mevsiminin aynı olması, tarımsal üretimi olumlu yönde etkilemektedir. Turizme bağlı oluşan ek talep tarımsal üretimi arttırmakta ve hatta üretimdeki istikrarsızlığı gidermektedir. Böylece tarımsal üretim alanları da genişlemektedir.

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu turistik bölgelerde turizm, o bölgede ya da yörede oturan

bayanların dolaylı olarak istihdam edilmelerine neden olmaktadır. Çünkü turizmin gelişmesine bağlı olarak bayanlar da tarımsal ürünler (peynir, konserve, meyve, süt mamulleri, köy ekmeği) ve değişik el sanatları üretip turiste satarak bir gelir elde etmekte aynı zamanda da bu tür işlerle uğraşarak iş gücü sahibi olmaktadır.

Turizmin tarım sektörü üzerindeki olumlu ekonomik etkileri yanında bir takım olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu turistik bölgelerde turizmin hızlı ilerlemesi ve düzensiz mekan kullanımı sonucunda tarıma ayrılan verimli alanlar daralmaktadır. Bu daralma aynı zamanda tarım sektöründeki üretim arzının da daralmasına neden olmaktadır.

Turizm ve tarımın mevsimsel oluşu, hem mevsimsel işsizliği hem de çalışanların mevsimsel işsizliğe bağlı olarak işsiz kalmaları sonucunda sosyal maliyeti de beraberinde getirmektedir.

Turizmin gelişmesi tarımsal alanlardaki bazı geleneksel işlerin (balıkçılık, ormancılık gibi) terk edilmesine neden olmakta ve bu da yerel iş gücünün azalmasına ve dış tedarikçilere bağımlı hale gelmesine neden olabilmektedir.

Turizm ve tarımsal faaliyetlerin hızla geliştiği bölgelerde, tarım amaçlı kullanılan arazi ile diğer menkul kıymet fiyatlarında spekülasyon artışları olabilmekte ve bu da çiftçinin araziyi tarım amaçlı kullanmak yerine, boş bırakarak toprak rantı beklemeye yöneltmektedir.

Turistik bölgelerdeki turizm talebine bağlı olarak arazi fiyatlarındaki artış konut ve ev kiralalarının da yükselmesine yol açmakta, bu da o bölgede veya yörede oturanların yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Turizmin ilerlemesi sonucunda, turistik bölgelerde tarımla geçinen halk gelirlerinin artmasıyla ya tarım dışı bir sektöre yönelmekte, ya da şehirlere göç etmektedirler. Bu da tarımsal alanların terk edilmesine neden olmaktadır.

Turizmin mevsimsel oluşu özellikle turizm talebinin yüksek olduğu dönemlerde tarımsal ürünlere olan talebin yüksek oluşu yerel enflasyonlara yol açmaktadır. Özellikle yörede oturan halkın alım gücünün düşmesine ve hayat pahalılığına yol açmaktadır. Bu da iç talebin daralmasına neden olmaktadır.

Turizm, tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde, verimli tarım arazilerinin imara açılması ve ormanlık alanlarda turizm tesislerine izin verilmesi ile hem ormanlık alanların hem de bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmaktadır.

Turistik bölgelerde turizm faaliyetleri kapsamında doğada yapılan rekreasyon faaliyetleri (trekking, kamping, piknik gibi) de bazı canlı türlerine zarar verdiği gibi dikkatsizlik sonucunda orman yangınlarına da neden olabilmektedir.

Turistik bölgelerde turizmin gelişmesine bağlı

olarak meydana gelen hızlı kentleşme ile birlikte oluşan gürültü ve hava kirliliği ekolojik dengeyi bozarak hem bitki örtüsünü hem de insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm sektörü hem dünyada hem de Türkiye'de hızla gelişen ve büyüyen bir sektördür. Türkiye tarih, kültür ve doğal turistik arz kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Coğrafi özelliğinden dolayı Türkiye hem turizmin hem de tarımın gelişmesi için elverişli bir ülkedir. İki sektörün de mevsimsel oluşu ve aynı döneme denk gelmesi nedeniyle birbirlerini tamamlamaktadırlar. Turizmin Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin artması her şeyden önce sektörler üzerindeki etkisine bağlıdır. Sektör sayısı arttıkça turizmin Türkiye ekonomisindeki yeri de o oranda artacaktır.

Aynı durum tarım sektörü için de geçerlidir. Türkiye'de tarım sektörü insanların beslenmesi, istihdamı, ekonomiye katkısı ve ihracat potansiyeli bakımından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin sahip olduğu tarımsal kaynakların tespiti ve geliştirilmesi, amacına uygun kullanılması ve planlanması önem arz eden bir husustur. Tarım sektörünün gelişmesi aynı zamanda turizm sektörünün de gelişmesine bağlıdır. Çünkü tarım ile turizm sektörü sürekli yakın ilişki içerisinde olan ve birbirini tamamlayan sektörlerdir. Turizm sektörü aynı zamanda bir yiyecek-içecek sektörü olduğu için girdilerinin çoğunu tarım sektöründen temin etmektedir. Ayrıca son dönemlerdeki ülkemize yönelik uluslararası turizm talebinin artması sonucunda birçok sektör olduğu gibi turistik bölgelerde tarımsal faaliyetlerin yoğun yapıldığı alanlarda tarımsal turizm veya agro-turizm gelişmesine de neden oldu. Turizm talebine bağlı olarak tarımsal turizm veya agro-turizmin gelişmesi hem turizmin gelişmesi hem de tarım sektörünün gelişmesi demektir.

Sonuçta turizm sektörünün ekonomik etkinliğinin artması ve buna bağlı olarak turizmin tarım üzerindeki olumlu etkileri geliştirilmesi ve turistik bölgelerde tarımsal turizmin gelişmesi için aşağıda belirtilen hususların gerçekleşmesi gerekir:

- Turistik bölgelerde, turizm ve tarım bütünleşmesinin sağlanması ve üretimin pazar koşullarına yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

- Tarımsal turizmle uğraşan çiftçilerin zamanı esnek olmalı ve turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışma programlarını ayarlamalıdır.

- Tarımsal turizmle geçinen çiftçilerin tarımsal biyolojik çeşitliliğin değerli ve korunmaya değer olduğunun bilincinde olmaları gerekir.

- Tarımla uğraşan çiftçiler aynı zamanda turizmin de içinde yer almalıdırlar.

- Tarımsal turizmin arz potansiyelinin yüksek olduğu yörelerde hem turizm eğitimi programlarında

hem de yöre halkına yönelik eğitim programlarında Türk kültürü ve tarihi, halkla ilişkiler, turizm, tanıtma ve yabancı dil gibi alanlara da yeterli düzeyde yer verilmelidir.

- Yöresel tarımsal turizm ürünlerinin ve hizmetlerinin tanıtımı yapılmalıdır.

- Tarımsal turizm arzının olduğu yerlerde fiziki altyapı hizmetlerinden köy yolları, içme suyu, kanalizasyon ve arıtma tesisleri yaygınlaştırılmalıdır.

- Tarımsal turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu yörelerde yatırımlara hız verilmelidir. Yatırımların artması aynı zamanda tarımsal ürünlere olan talebin de artmasına neden olduğu için hem özel hem de kamu yatırımlarına hız verilmelidir.

- Tarımsal turizmin yoğun olduğu yörelerde agro-turizme yönelik aile pansiyon işletmeciliği yapanlar ve arazisini dinlenme veya kamping amaçlı kullananlara devlet tarafından kredi ve destek verilmelidir.

- Tarımsal turizmin yoğun olduğu yörelerde özellikle ev kadınlarının el becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlanmalı ve bu kadınlar yöresel yiyecek-içecek üretmeleri için kurslara tabi tutulmalıdırlar.

Türkiye'de, hem turizmin ekonomideki yeri ve öneminin artması hem de tarımsal turizm veya agro-turizmin gelişebilmesi yukarıda bahsedilen şartların yerine getirilmesiyle mümkün olabilecektir. Türkiye'nin küresel turizm piyasalarındaki birçok rakip ülkeye göre doğal, mevsimsel ve sosyo-kültürel üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüklerden dolayı gelişen dünyada hatta gelişen turizm sektöründeki pazar payından daha büyük bir pay alması ve kırsal alandaki tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu tarım sektöründe bütünleşmiş bir kalkınma sağlaması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arı, A., 2008. Türkiye'de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları, (www.calismatoplum.org/say19/aylan_ari.pdf, Erişim Tarihi: 24.04.2008).
- Clarke, J., 1996. "Form Accommodation and The Communication Mix.", *Toursim Management*, 17 (8).
- Çeken, H., 2003. Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Çeken, H., 2004. "Küreselleşme Sürecinde Türkiye ve Türk Ekonomisinde Turizm", *Verimlilik Dergisi*, MPM Yayını, 2004/4.
- Eser, U., Kotil, E. ve Kanat, N., 1993. *Turizm Katma Değeri ve Çoğaltan Katsayısı*, Turizm Bakanlığı Yayını No:11, Ankara.
- Fleischer, A. ve Tchetchik, A., 2005. "Does Rural Tourism Benefit From Agruculture?", *Toursim Management*, 26 (5).
- Gençtan, T., 2005. "Türkiye Tarımı; Sorunları, Çözüm Yolları", *Teori Dergisi*, Sayı:182.
- Gökdeniz, A., 1994. "Yapısal Değişiklikleri Uluslararası Turizm Hareketlerine Yansımaları ve Türkiye", *Turizm Yıllığı*.
- Gündüz, S., 2004. Ankara İli Kalecik İlçesindeki Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması ve Tarımsal

Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Hillebrand, H., Goetgeluk, R. ve Hetsen, H., 2000. *Plurality and Rurality- The Role of Countryside in Urbanised Regions*, Agriculture Economics Research Institute (LEI). Report 4.00.04 The Haque. (Aktaran: Gündüz, 2004:47).

Kar, M., Zorkiriş, E. ve Yıldırım, M., 2004. "Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (8).

Kıral, T. ve Akder, H., 2008. Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü, (www.zmo.org.tr/etkinlikler/5tk02/01.pdf, Erişim Tarihi: 24.04.2008).

Küçükaltan, D., 2002. *Tarım Turizmi ve Türkiye'de Tarım Turizm İşletmeciliği*, II. Turizm Şurası Bildirisi, I. Cilt, 12-14 Nisan 2002, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006. *Turizm İstatistikleri*, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008. *Turizm İstatistikleri*, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.

Nilsson, P.A., 2002. *Staying on Farms- An Ideological Backround*, *Annals of Tourism Research*, 17 (8).

Olah, H. ve Timur, A., 1998. *Turizm Ekonomisi*, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir.

Pleumarom, A., 2001. *Tourism, Globalisation and Sustainable Development*, (www.twinside.org.sg/06.2.2001).

Resort Dergisi, 2007. *Otellerle Mal ve Hizmet Veren Firmalar*, *Resort Dergisi*, 51. Sayısı Ücretsiz Eki, İstanbul.

Torres, R., 2003. *Linkages Between Tourism and Agriculture in Mexico*, *Annals of Tourism Research*, Vol. 30, No.3, Great Britain.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2007. *Hane Halkı İşgücü Anketi* (Mayıs-Haziran-Temmuz 2007), Haziran 2007.

TYD (Türkiye Turizm Yatırımları Derneği), 2007 (www.ttyd.org.tr, Erişim Tarihi: 9.25.2007).

UNWTO (United Natinal World Tourism Organisation), 2006.

Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A., 2007. *Turizm Ekonomisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Woo Lee, S. ve Yeon Nam, S., 2006. *Agro-Tourism As A Rural Development Strategy in Korea*, *Journal of Rural Development*, 29(6).

WTO (World Tourism Organization), 2000. *Tourism Highlights*.

WTTC (World Travel & Tourism Council), 2006.

Yarcan, Ş., 1998. *Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Yıldırak, N. ve Gülçubuk, B., 1998. *Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmanın Gerçekleşebilmesi İçin Kırsal Alanda Yeniden Yapılanması*, 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, Ziraat Bankası Yayını, Ankara.

Sorumlu Yazar

Hüseyin ÇEKEN

huseyin_cken2001@yahoo.com

Geliş Tarihi : 16.02.2009

Kabul Tarihi : 03.04.2009

MANYAS GÖLÜ'NÜN ÇEVRESEL DEĞERLEMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Serkan GÜRLÜK¹, Erkan REHBER¹

ÖZET

Manyas Gölü'ndeki çevresel sorunlar göl suyu kalitesini etkileyen faktörlerden kaynaklanmaktadır. Baraj projeleri, gölü besleyen akarsulardan çekilen endüstriyel ve tarımsal sulama amaçlı sular, sanayi kirliliği, evsel atık sular ve tarımsal kimyasallardan gelen kirlilik, gölün temel çevresel problemleridir. Bir değer tahmini, gölün ekonomik değerini yansıtacak ve bu problemlerin önemini anlamaya yardım edecektir. Gölün çevresel değerlendirilmesi, Koşullu Değerleme Yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Manyas Gölü'nün çevresel kalite düzeyinin artırılmasına yönelik senaryo projeye kişi başı 60 YTL/Yıl ödeme arzusu olduğu saptanmıştır. Bulunan bu değer Manyas Gölü'nün içinde bulunduğu havzadaki yerleşim birimlerine genelleştirildiğinde toplam ödeme arzusu 4.800.000 YTL/Yıl olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar Manyas Gölü'ne yönelik toplumsal ödeme arzusunun oldukça yüksek değerlerde olduğunu göstermektedir. Manyas Gölü ile ilgili politikalarda bu araştırma sonuçlarının dikkate alınması uzun dönemde gölün sürdürülebilirliğinin sağlanmasında yarar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel değerlendirme, Koşullu Değerleme Yöntemi, Manyas Gölü

A Study on Environmental Valuation of the Lake Manyas

ABSTRACT

Environmental issues at the Lake Manyas have arisen from the factors affecting the quality of the lake water. Pollution from agricultural chemicals, discharge of domestic and industrial waste water, withdrawal of water for industrial and agricultural irrigation purposes and dam projects are the main environmental problems of the lake. Estimating of a value would reflect the total economic merits of the lake and help to realize the importance of these problems. Environmental valuation of the lake was carried out by Contingent Valuation Method. According to the results per capita willingness to pay for increasing environmental quality was estimated as 60 New Turkish Liras/year. The aggregate benefit to residents of the Lake Manyas was 4.800.000 TL/year. The results show that social willingness to pay for the Lake Manyas is considerable value. That the research results are taken in to account in the policies related with the Lake Manyas would be benefit on provision of the sustainability in the long term.

Key words: Environmental Valuation, Contingent Valuation, Lake Manyas

1. GİRİŞ

Doğa ve insan ilişkisi dengeli bir şekilde gelişimini sürdürürken, insanoğlunun kalkınma problemi, bu ilişkide dengenin doğa aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Doğal kaynaklara olan baskının artması ile kaynakların tükenmeye başlamasının maliyetinin çok yüksek olduğu dünya gündemine gelmiştir. Bu kapsamda, doğal kaynakların ekonomik değerlerinin ortaya konulmasında ve sürdürülebilir yönetimlerinin sağlanmasında çevresel değerlendirme yöntemlerinin kullanımı bir yol gösterici olarak kabul edilmiştir (Anderson ve Bishop, 1985; Kula, 1994).

Bir doğal ve yenilenebilir kaynak olan sulak alanlar, insanoğlunun var oluşundan günümüze kadar fayda sağlamaya devam etmektedirler (Adger ve Luttrell, 2000). Bu faydaları, ekolojik, biyolojik ve sosyo-ekonomik faydalar şeklinde çok genel olarak sınıflandırmak mümkündür. Uygarlığın ve teknolojinin hızla gelişmesi sulak alanlardan sağlanan faydaları başlangıçta aşırı şekilde arttırmıştır. Ancak son yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde çevresel sorunlarla yüz yüze kalınmış ve kendisini

yenileyemeyen sulak alanlar, topluma sunduğu çevresel mal ve hizmetleri yerine getirememeye başlamıştır.

Sulak alan kayıplarının veya çevresel kalite düzeylerindeki bozulmaların temel nedeni, yarattığı çevresel mal ve hizmet değerinin ekonomik sistem içerisinde yer almamasıdır. Bu bakımdan, sulak alanlar gibi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının gerçekleştirilebilmesi için, bu tür kaynaklar üzerinde uygulanacak her türlü faaliyetin olumlu ve olumsuz yönlerinin toplum refahı açısından değerlendirilmesi gerekmektedir (Barbier, 1994; Pate ve Loomis, 1997; Ward et al., 1996).

Sulak alanların zengin biyolojik çeşitliliği, ekolojik olarak önemi ve yaratacağı ekonomik faydalar geçmişte tam olarak bilinmediğinden, tüm dünyada hastalık taşıyan sivrisineklerin üremesine neden olan, bataklık ve verimsiz alanlar olarak nitelendirilmişlerdir. İlgili kanunlar ve yönetmeliklerle sivrisinekten ve diğer bataklık problemlerinden korunmak amacıyla pek çok sulak alan kurutulmuş ve tarım arazileri elde edilmeye çalışılmıştır. Nüfus baskısıyla birlikte, tarım alanlarına duyulan ihtiyaç bu işlemi daha da arttırsa da

*Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 2006

¹Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, BURSA

elde edilen arazilerin pek çoğunda hedeflenen tarımsal verimlilik düzeylerine ulaşamamıştır (Hoşcan, 1990).

Bölgede artan nüfus, tarımsal sulama amaçlı su kullanımlarını arttırırken, evsel atıklar gölü besleyen dereleri olumsuz etkilemektedir. Buna bağlı olarak, Manyas Gölü'nde son yıllarda oluşan kirliliğin nedenlerinin, su düzeyi ve kalitesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Manyas Gölü'nde su seviyesi her yıl bahar aylarında yükselip yaz aylarında düşmektedir. Gölün bu ritmik hareketi Kuş Cenneti'ni ve buradaki ekosistemi yaratmıştır (Dalkılıç, 2000). Bu ekosistem içerisindeki tüm canlılar bir bütünlük içerisinde ilişkilerini devam ettirmektedirler. Suların yükselmesiyle sular altında kalan sığlıklar burada kuluçkalayan kuşlar için büyük bir önem taşımaktadır. Gelişimini burada tamamlamış olan kuşlar, son derece güvenli olan sığlıkları, suların çekilmesiyle birlikte terk etmektedirler. Suların çekilmesiyle oluşan bu bölgede, son derece besleyici, bitki besin maddeleriyle zenginleşmiş otlar türeyerek özellikle göçmen kuşlar için uygun bir beslenme alanı oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, göl havzasında su kaynaklarını geliştirmeye yönelik oldukça kapsamlı bir proje uygulanmaktadır (Celtemen, 1998). Proje, taşkın kontrolü, sulama ve hidroelektrik enerji üretimi gibi pek çok amaca hizmet edecek şekilde planlanmıştır. Projeye öngörülen seddeleme çalışmalarının sonucunda su seviyesindeki artış, gölden daha önce mümkün olmayan miktarlarda sulama yapılabilmesini sağlamıştır. Projenin planlanmasında Kocaçay üzerine bir baraj yapılması amaçlanmıştır. Buna göre, baraj rezervuarının su tutma kapasitesinden yararlanılarak kurak dönemlerde göle doğrudan su bırakılarak gölde uygun su düzeyinin sağlanması planlanmıştır. Yağışlı dönemlerde ise su fazlası barajda tutularak göldeki su düzeyinin yine istenen düzeyde tutulabileceği düşünülmüştür. Ancak Dalkılıç (2000)'a göre su düzeyinin DSİ tarafından kontrol altına alınmasıyla birlikte, bölgedeki sığlıklar ve diğer çalılıklar kurumuş ve pek çok kuş türü bölgeyi terk etmiştir.

Göl etrafında yaşayan kırsal kesim ise göl sularının yükselmesini tercih etmektedir. Suların yükselerek çevredeki tarım arazilerinin sular altında kalması ve tekrar çekilince suların bıraktığı organik maddelerle zenginleşen topraklar, gübreleme yapmaksızın tarımsal faaliyetleri gerçekleştirme olanağı sağlamaktadır (Hoşcan, 1990). Bu nedenle göl etrafındaki tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlayan kırsal nüfus, su düzeyinin istenilen dönemlerde (ilkbahar) düşürülmesini talep etmektedir. Dalkılıç (2000)'a göre seddeleme çalışmaları nedeniyle gölün ritmik hareketi önlendiği için, tarım arazilerine verimli organik toprak ulaşmayan çiftçiler yoğun tarım teknikleriyle verimliliği arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu durumda ise yoğun gübre ve tarımsal

ilaçların yıkanmasıyla göle ulaşan kimyasal maddeler, göldeki biyolojik denge için tehlike yaratmaktadır.

Manyas Gölü'nde su kalitesiyle ilgili sorunlar endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklardan gelen kirliliğe bağlıdır. Manyas Gölü havzasında özellikle Sığırcıdere boyunca yoğun endüstriyel faaliyet bulunmaktadır. Endüstriyel üretimin belirli aşamalarında kontrolsüz atıklar, gölü besleyen diğer akarsulara da bırakılmaktadır. Celtemen (1998)'e göre 24'ü yoğun kirletici özelliğinde toplam 40 sanayi tesisi, ağırlıklı olarak süt, zeytin, ayçiçeği yağı, un, hayvan yemi gibi tarıma dayalı sanayi ürünlerinin işlenmesine yöneliktir.

Tarımsal aktiviteler, evsel atıklar ve hayvancılık su kalitesini etkileyen diğer faktörlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi göldeki su düzeyinin alçalması ve yükselmesine bağlı olarak yoğun tarım faaliyetleri de artış göstermektedir. Arı (2003) sulak alan tarımının minimum düzeyde teknoloji ve işgücü gerektirdiğinden sulak alanlarda yaşayanlar için hayati önem taşıdığı belirterek, suların çekilmesiyle 4000 hektarlık bir tarımsal alanın Manyas Gölü civarındaki kırsal kesime ekonomik güç kattığını öne sürmektedir. Arı (2003) bölgede yaptığı araştırmada, suların çekilmesiyle birlikte, kırsal kesimin fasulye ve kavun-karpuz gibi yetiştirme dönemi kısa olan ürünlere yönelerek büyük ekonomik gelir elde ettiğini ifade etmiştir. Ancak su düzeyinin kontrol altına alınmasıyla bu durumun ortadan kalktığını, aynı tarımsal geliri elde etmek isteyen kırsal kesimin aşırı gübreleme ve kimyasal kullanmaya yöneldiğini belirtmiştir.

Manyas Gölü'nde önemli bir geçim kaynağı olan balıkçılık faaliyetleri gölün ekolojik dengesini etkileyen önemli bir konudur. Göldeki balık popülasyonu, ekonomik koşullar nedeniyle aşırı avlanmalara maruz kalmıştır. 1985 yılı öncesinde, sazan, yayın, turna ve diğer balık türlerinden ortalama tutulan balık miktarı 462 ton/yıl iken bu değer 1993-96 yılları arasında ortalama 65.8 ton/yıl'a gerilemiştir. Bu miktar günümüzde ise (uygulanan dönemsel yasaklarla) 260 ton/yıl olarak gerçekleşmiştir. Balık (1989), gölde 23 balık türü olduğunu belirtmiş, ancak zamanla gölde görülen balık türlerinde, gölün ekolojik durumuna bağlı olarak değişiklikler olduğunu ifade etmiştir. Gölün yosun ve istenmeyen yabancı su bitkisi seviyesinin artmasına (ötrofikasyon) paralel olarak suda bulunan çözünmüş oksijen azalarak sazan gibi daha düşük oksijen değerlerinde yaşayan balık türlerinin artmasına; yılan balığı ve yayın balığı gibi düşük oksijen değerlerinde yaşayamayan balık türlerinin de önemli ölçüde azalmasına ya da yok olmasına neden olmuştur.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'nin ekolojik karakteri ve biyolojik çeşitlilik bakımından en zengin sulak alanlarından biri olan Manyas Gölü'nün çevresel tehditlerini ortaya koyarak göl ve kullanıcı ilişkileri çerçevesinde ekonomik değerini kullanılı değerleme yöntemiyle tahmin etmektir.

2. MATERYAL ve METOD

Manyas Gölü'nün ekonomik değerini belirlemek üzere Koşullu Değerleme Yöntemi esasları çerçevesinde anket çalışması uygulanmıştır. Koşullu Değerleme Yöntemiyle ilgili anket çalışmalarında göl ve kullanıcılar arasındaki çevresel ilişkiler de incelenmiştir. Bu kapsamda Manyas Gölü çevresinde bulunan yerleşim birimlerinden, göle daha yakın olanlar ile arazileri göle komşu olanlar seçilmiştir. Bu doğrultuda, Ergili, Kuş Cenneti (Sığırcıatık), Yenisiğirci, Bereketli, Külefli, Çepni, Gölyaka ve Kocagöl'de yaşayanlar ile örnekleme yoluyla anketler uygulanmıştır. Yapılan örneklemede, genellikle ekonomik ve sosyal araştırmalarda kullanılan sonlu populasyon tekniği ile basit ihtimal örnekleme kullanılmıştır (Güneş ve Arıkan, 1988). Buna göre aşağıdaki formül dikkate alınmıştır:

$$n = z^2 \frac{p^*q}{d^2}$$

n: Örnek hacmi

z: 2,33 (p>0.01 güven düzeyine karşılık gelen standart z-değeri)

p: incelenen konuyla ilgili ön bilgi veya tahmine dayalı olarak belirli bir özelliğe sahip ana kitle oranı. Bu çalışmada incelenen ana kitlede ödeme arzularını çevresel kalite düzeyine bağlı olarak şekillendiren kişiler konusunda ön bilgi bulunmadığından; örnek büyüklüğünün mümkün olduğu kadar büyük olmasını sağlamak için p(1-p) çarpımında en yüksek değeri verecek olan p değeri % 50 olarak kabul edilmiştir.

q: İlgili özelliğe sahip olmayan (1-p) ana kitle oranı

d: Kabul edilen hata düzeyi, ± % 10 olarak alınmıştır.

Bu teknikle örnek sayısı 135 olarak bulunmuştur. Anket sayılarının köylere göre dağılımlarının belirlenmesinde köylerin nüfusları dikkate alınmıştır. Koşullu Değerleme çalışması ile ödeme arzularının bulunmasına yönelik anketler Haziran-Temmuz-Ağustos 2004 döneminde tamamlanmıştır.

Koşullu Değerleme Yöntemi'nin temelleri 1960'lı yıllara dayanmaktadır. R. K. Davis 1963 yılında ABD'deki Maine Ormanı'nın rekreasyon değerinin belirlenmesi üzerinde araştırmalar yapmıştır (Hanley ve Spash, 1993). Daha sonraki yıllarda ekonometri bilimi etkin bir biçimde kullanılarak bilimsel temelleri sağlam olan modeller kurulmaya başlanmıştır. Nobel ödüllü Daniel McFadden'in ortaya koyduğu fayda yaklaşımını dikkate alan modelleri, Hanemann (1984) çevre ekonomisi yazınında kullanmış ve "Fayda Farkı" modelini geliştirmiştir. Hanemann'ın geliştirdiği teknik dünyanın çeşitli bölgelerinde binlerce çalışmada uygulanmıştır (Bateman et al., 2002).

Kişilerin Evet / Hayır ile yanıtladıkları fiyat

teklifi sorusunun parasal ölçüt olarak ifade edilebilmesi için parametrik ve parametrik olmayan pek çok tahmin prosedürü bulunmaktadır (Hanemann, 1984; Jakobsson ve Dragun, 1996). Bu çalışmada Hanemann (1984)'ın fayda farkına dayanan parametrik Fayda Farkı Modeli (Utility Difference Model) kullanılmıştır.

Hanemann (1984), fayda farkına dayanan parametrik Fayda Farkı Modeli (Utility Difference Model) adını verdiği teorisinde, iki yanıtli tercihlerin (iki tercihli soru formatı), faydayı maksimize eden bir işlem olduğunu ifade etmiştir. Yani çevresel kaliteyi arttıracak bir proje için, anketi yanıtlayan kişi iki alternatiften birini tercih edecektir. Burada temel varsayım kişinin kendi fayda fonksiyonunu bilmesi ve faydasını maksimize edecek alternatifi seçmesidir. Ancak bu fayda fonksiyonu, araştırmacı için gözlemlenemeyen bazı parçalar içermektedir. Kişinin fayda fonksiyonunun $u(z, y; s)$ olduğu varsayıldığında, $z=1$ çevre kalitesini yükseltecek projenin kabul edilmesi, $z=0$ projenin kabul edilmemesi durumu, "y" gelir ve "s" kişinin diğer demografik karakteristiklerini ve çevre konusundaki tutumlarını ifade etmektedir. O halde fayda fonksiyonu şu şekilde yazılmaktadır:

$$u(z, y; s) = v(z, y; s) + \varepsilon_i \quad z = 0, 1 \quad (3)$$

z_1 projeli durumu, z_0 projersiz durumu ifade ettiğinde fayda farkı ΔU faydadaki değişime eşit olmaktadır:

$$u(z_1, y; s) - u(z_0, y; s) = (v(z_1, y; s) + \varepsilon_1) - (v(z_0, y; s) + \varepsilon_0) \quad (4)$$

Bu durumda çevre kalitesinin yükselmesini tercih eden kişi, "X" miktar para ödeme arzusunda olmaktadır. Diğer bir anlatımla,

$$v(z_1, y-X; s) + \varepsilon_1 \geq v(z_0, y; s) + \varepsilon_0 \quad (5)$$

olmaktadır. Kişi, faydasını maksimize edecek tercihi bilse de araştırmacı için bu, olasılık dağılımına sahip tesadüfi bir değişken olmaktadır. Yani;

$$P_1 \Rightarrow Pr \{ \text{kişisel ödeme arzusu} \}$$

$$P_1 = Pr \{ v(z_1, y-X; s) + \varepsilon_1 \geq v(z_0, y; s) + \varepsilon_0 \} \quad (6)$$

$$P_0 = 1 - P_1$$

Bu durumda "j" kişi için olasılık ifadesi şu şekilde olacaktır:

$$Pr(Evet_j) = Pr [v_1(z_j, y_j-X_j) + \varepsilon_{1j} > v_0(z_j, y_j) + \varepsilon_{0j}] \quad (7)$$

Hanemann (1984), McFadden (1976)'a dayanarak $_{ij-0j}$ şeklinde yazılabileceğini ve kümülatif dağılım fonksiyonuyla bu olasılık fonksiyonunun yeniden şu şekilde ifade edilebileceğini belirtmiştir:

$$Pr(Evet_j) = 1 - F_{\varepsilon} [-(v_1(z_j, y_j-X_j) - v_0(z_j, y_j))] \quad (8)$$

Eşitlik (8)'in belirttiği kümülatif dağılım eğrisinin altındaki alanın tahmin edilmesi için STATAve LIMDEP paket ekonometri programları tavsiye

edilmiştir (Haab ve McConnell, 2002). Kişi başına düşen ortalama ödeme arzusunun formül yoluyla bulunabilmesi için ise gelirin doğrusal olduğu şu fayda farkı fonksiyonu kullanılmıştır:

$$V_{ij}(y_j - X_j) = \alpha_1 z_j + \beta_1 (y_j - X_j) \quad (9)$$

Burada X_j fiyat teklifini, y_j gelir miktarını, z_j ise diğer tüm bağımsız değişkenleri göstermektedir. Eğer kişi teklif edilen fiyatı kabul etmezse fonksiyon şu şekilde olmaktadır:

$$V_{0j}(y_j) = \alpha_0 z_j + \beta_0 y_j \quad (10)$$

Bu durumda fayda farkı;

$$V_{1j} - V_{0j} = (\alpha_1 - \alpha_0) z_j + \beta_1 (y_j - X_j) - \beta_0 y_j \quad (11)$$

olur. Hanemann (1984), gelirin marjinal faydasının her iki koşulda da sabit olduğunu varsaymış ($\beta_1 = \beta_0$), fayda farkının $V_{1j} - V_{0j} = z_j - \beta X_j$ şeklinde olacağını belirtmiştir (Batemann ve ark. 2002, Haab ve McConnell; 2002; McConnell, 1990; McFadden, 1981). O halde kişi başı ödeme arzusu değeri ($\bar{O}_A$) şu şekilde bulunabilecektir:

$$\alpha_1 z_j + \beta (y_j - \bar{O}_A) + \varepsilon_{1j} = \alpha_0 z_j + \beta y_j + \varepsilon_{0j} \quad (12)$$

$$\bar{O}_A = \alpha z_j / \beta + \varepsilon_j / \beta \quad (13)$$

Eşitlik (13)'te $\alpha \equiv \alpha_1 - \alpha_0$ ve $\varepsilon_{1j} - \varepsilon_{0j} \equiv \varepsilon$ olarak yer almıştır. ε , birim varyanslı ve sıfır ortalamalı, $\varepsilon \sim N(0, \sigma^2)$ olduğundan, Eşitlik (14), kişi başı ödeme arzusunun beklenen değerini vermektedir:

$$E_\varepsilon(\bar{O}_A | \alpha, \beta, z_j) = -\frac{\alpha}{\beta} z_j \quad (14)$$

Fayda Farkı Modeli, yukarıda bahsedilen referandum modellerinin en temel yapısını oluşturmaktadır. Daha sonraki aşamalarda iki tercihli soru formatı (single bounded dichotomous choice), arttırmalı ya da azaltmalı iki tercihli soru formatı (dichotomous choice with follow-up/down), yarı iki tercihli soru formatı (one and a half bound dichotomous choice), aşamalı fiyat teklifi oyunu formatı (Iterative bidding game), Ödeme kartı formatı (payment card) kullanılabilir (Hanemann, 1994). Yöntemlerin daha karmaşık hale geldikçe, araştırmacı açısından daha yüksek ekonometri bilgisi gerektirir de, anketi yanıtlayanlar için daha kolay bir hal almaktadır (Gürlük, 2006).

Bu çalışmada bağımlı değişken (ödeme arzusu), teklif edilen fiyat karşısındaki Evet / Hayır yanıtıdır. Ödeme arzusunu tahmin edebilmek için anketi yanıtlayanlara öncelikli olarak Manyas Gölü'nün yarattığı faydalar detaylı olarak açıklanarak bir senaryo sunulmuştur. Bu senaryoda bölgede entegre bir proje uygulanmasının planlandığından bahsedilmiş ve bu projeye Manyas Gölü'nün bugün

olduğundan daha fazla fayda yaratan bir duruma geleceği vurgulanmıştır. Böyle bir proje için teklif edilen yıllık fiyata Evet / Hayır şeklinde yanıt vermeleri istenmiştir. Ödeme aracı, "yerel yönetimce oluşturulacak bir fona yıllık ödemeler" olarak kabul edilmiş ve anketi yanıtlayanlara açıklanmıştır. 1-100 YTL arasında belirlenen fiyat teklifleri, tesadüfi olarak seçilmiş kişilere uygulanmıştır. Aşağıdaki Çizelge 1'de, sunulan fiyat tekliflerine karşı alınan Evet/Hayır yanıtları yer almaktadır.

Çizelge 1. Koşullu değerlendirme yöntemine ilişkin uygulanan ankette sunulan fiyat teklifleri ve alınan Evet / Hayır yanıtlarının oranı

Fiyat teklifi	Evet	Hayır	% Evet
1	8	0	100
5	7	0	100
10	7	0	100
15	3	4	43
20	5	3	72
25	5	2	72
30	3	4	43
35	4	5	50
40	8	0	100
45	7	2	78
50	6	2	86
55	3	5	38
60	4	4	50
65	3	5	38
70	2	5	29
80	2	6	25
90	4	0	100
100	2	5	29

Koşullu Değerleme Yöntemi'ne uygun verilerin analizinde yapay bağımlı olasılık modellerinden Logit regresyon model kullanılmıştır. İki değerli bağımlı değişkenli bir olasılık modeli olan logit model şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$P_i = E(Y=1/x_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta x_i)}} \quad (15)$$

eşitliğinde $Z_i = \beta x_i$ olarak kabul edilirse,

$$P_i = E(Y=1/x_i) = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} \quad (16)$$

denklemini, kümülatif logit dağılım fonksiyonu olarak bilinir (Maddala 1992). $Z_i \rightarrow +\infty$ 'a giderken sıfıra gider, $Z_i \rightarrow -\infty$ 'a giderken tanımsız olarak artar ($e=2,718$). $Z_i, -\infty$ dan $+\infty$ 'a doğru giderken P_i 0 ile 1 aralığındadır. P_i ile Z_i arasında doğrusal olmayan bir ilişki vardır. Bu nedenle parametreleri tahmin etmek için en küçük kareler yöntemi yerine doğrusal olmayan tahmin yöntemleri (maksimum benzerlik yöntemi) kullanılmaktadır (Maddala, 1992).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Bu çalışmada kişi başına düşen $\bar{O}_A$ değerini parametrik olarak tahmin etmek için Logit regresyon analizi uygulanmış ve LIMDEP 7.0 paket ekonometri programı kullanılmıştır. Analizde kullanılan bağımsız değişkenler Çizelge 2'de görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin açıklayıcı istatistikleri de Çizelge 3'de yer almaktadır:

Manyas Gölü'nün ekosistem değerleri için ödeme arzusunun elde edilmesine yönelik kurulan logit modele ilişkin katsayılar Çizelge 4'te görülmektedir. Değişkenlerin katsayı işaretleri genel olarak beklenen doğrultudadır. Çizelgede görülen Ki-kare değeri (38.260), Ki-kare dağılımı tablosunda 10 serbestlik derecesi ve %1 anlamlılık düzeyindeki değerden (23.209) büyük olduğu için, model katsayılarının farklı olduğu hipotezi kabul edilebilir. Modelin bir bütün olarak anlamlılığını test etmede kullanılan kriterlerden biri olan McFadden R^2 değeri, model sonuçlarına göre 0.214 olarak bulunmuştur. Bateman ve diğ. (2002), McFadden R^2 değerinin kullanımı için bir "eşik değer" olmadığını, ancak genel olarak bu değer 0.100 değerinin altında olmaması halinde katsayıların modeli açıklama gücünün zayıf olacağını belirtmiştir. Buna göre, bu araştırmadaki modelin bir bütün olarak gerekli istatistik yeterliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Bazı bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni

etkileme olasılıkları ve genel yorumlar şu şekildedir: Gölü kullanım şekilleri değişkeni, az yoğun kullanımdan çok yoğun kullanıma doğru sıralanmıştır. Bu değer arttıkça ödeme arzusu olasılığı da artmıştır. Bu durumda gölü yoğun olarak kullananların daha fazla ödeme arzusunda oldukları söylenebilir. Gölde harcanan süre arttıkça ödeme arzusu olasılığı azalmıştır. Anket verilerine göre, balıkçılıkla uğraşanların gölde daha fazla süre harcadığı düşünülürse, balıkçılıkla uğraşanların tarımla uğraşanlardan daha az ödeme eğiliminde olduğu söylenebilir. Meslek değişkenine göre, emekliliğe yaklaşma durumunda ödeme arzusunun arttığı görülmektedir. Göle yakın olma, ödeme arzusu olasılığını arttırmaktadır. Diğer bir deyişle, gölden faydalanma düzeyi arttıkça ödeme arzusu olasılığı da artmaktadır. Hanedeki kişi sayısı ve evli olma durumu arttıkça ödeme arzusu olasılığının düştüğü görülmektedir. Bu durum aile kurumunun masraflarının artmasıyla ilişkilendirilebilir. Ailede öncelikli olarak çevre dışındaki diğer ihtiyaçlar karşılanmakta, çevre ikinci planda kalmaktadır.

Koşullu değerlendirme analizlerinde yaş arttıkça ödeme arzusunun azalması beklenmektedir. Bu çalışmada da ankete katılanların gelir düzeylerinin yaşla azalmaya başlaması nedeniyle ödeme arzusu olasılığı düşmektedir.

Eğitim değişkeni ise ödeme arzusu olasılığı ile doğru orantılıdır. Eğitimle birlikte çevre bilincinin

Çizelge 2. Logit modelde kullanılan bağımsız değişkenler, kısa yazılımı ve açıklamaları

Değişken	Açıklama
KULLANIM ŞEKLİ (KS)	1=Piknik yapma, 2=Hayvan otlatma, 3=Balıkçılık, 4=Tarımsal sulama
HARCANAN SÜRE (HS)	Anketi yanıtlayan kişinin genel olarak gölü kullanma süresi (saat)
MESLEK (M)	1=Emekli, 2=Memur, 3=Balıkçı, 4=Çiftçi
GÖLE YAKINLIK (GY)	1=Göle yakın, 0=Göle uzak
YAŞ (YA)	Anketi yanıtlayan kişinin yaşı
HANEHALKI BÜYÜKLÜĞÜ (HH)	Anketi yanıtlayan kişinin hanehalkı sayısı
MEDENİ HALİ (MH)	1=Evli, 0=Evli değil
EĞİTİM (EGT)	Anketi yanıtlayan kişinin eğitimde geçirdiği yıllar
GELİR (I)	Anketi yanıtlayan kişinin hanehalkı geliri (YTL)
FİYAT TEKLİFİ (F)	Kişiyne senaryo ile teklif edilen fiyat teklifi miktarı (YTL)

Çizelge 3. Değişkenlerin açıklayıcı istatistikleri

Değişken	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
KS	0.00	4.00	2.58	1.23
HS	0.00	24.00	4.57	3.55
M	1.00	4.00	1.74	1.04
GY	0.00	1.00	0.62	0.49
YA	19.00	72.00	50.51	10.04
HH	1.00	8.00	4.20	1.49
MH	0.00	1.00	0.91	0.29
EGT	5.00	15.00	5.66	1.85
I	200.00	1200.00	495.49	185.28
F	1.00	100.00	44.08	28.07

yükselmesi, ödeme arzusu olasılığını da arttıracığı kabul edilmektedir. Bu çalışmada eğitim düzeyi yükselirken ödeme arzusu olasılığının düştüğü görülmüştür. Bunun nedeninin anket uygulanan kişilerin eğitim düzeylerine ilişkin varyasyonun fazla olmamasından ileri geldiği söylenebilir.

Gelir değişkeni, beklentiler doğrultusunda ödeme arzusuyla doğru orantılı sonuçlar vermiştir. Gelir düzeyi arttıkça ödeme arzusu olasılığı da artmıştır.

Kişi başına düşen ortalama ödeme arzusunun bulunmasında, fiyat teklifi değişkeninin dışındaki tüm değişkenlerin ortalama değerleriyle katsayı değerleri çarpılarak toplanabilir ve bu sayıya sabit 4.846 değeri eklenerek "büyük alpha (α)" sayısı elde edilir. Eşitlik 16'daki logit fonksiyon şu şekilde yazılabilir;

$$\log\left(\frac{\Pr(\text{evet})}{1-\Pr(\text{evet})}\right) = 4.846 + 0.290KS - 0.192HS + 0.028M + 0.161GY - 0.060YA - 0.084HH - 0.376MH - 0.012EGT + 0.00244I + \beta_n F$$

Büyük α 'nın fiyat teklifi katsayısı β 'ya bölümü ile α/β değeri yaklaşık 60 YTL olarak hesaplanmıştır. Bulunan değer, Manyas Gölü'nün geliştirilmesi için kurulan senaryo proje için kişi başına düşen ödeme arzusunun beklenen değeridir. Bulunan kişi başı değer, Manyas ve Gönen ilçeleri ile Bandırma ilçesinin kırsal kesiminde yaşayanlara geliştirildiğinde (yaklaşık 80.000 kişi), Manyas Gölü'nün ekosistem değerinin yıllık olarak 4.800.000 YTL'lik fayda yarattığı görülecektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğal kaynaklar üzerinde baskıya neden olan ve çevre kalitesini azaltan nedenler ekonomik nedenlerdir. O halde doğal kaynakların geliştirilmesi, korunması ve ekonomik kapsamda düşünülmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, doğal kaynakların korunmaya ve geliştirilmeye değer olduğunun, onun korunmasında ve geliştirilmesinden sağlanacak çevresel mal ve hizmetlerin, sınırsız kullanımdan

vazgeçmenin getireceği maliyetlerden çok daha yüksek olacağını kanıtlanması önem taşımaktadır. Bunun için çevresel mal ve hizmetlerin ekonomik değerlerinin hesaplanması ön koşuldur.

Manyas Gölü'nden sağlanan çevresel mal ve hizmetlerin ekonomik değerinin belirlenmesinde, koşullu değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. Koşullu Değerleme ile ilgili yapılan analizde, bölge halkının Manyas Gölü'nün çevresel kalite düzeyinin artırılmasına yönelik senaryo projeye kişi başı 60 YTL/Yıl ödeme arzusunda olduğu saptanmıştır. Bulunan bu değer Manyas Gölü'nün içinde bulunduğu havzadaki yerleşim birimlerine genelleştirildiğinde toplam ödeme arzusu 4.800.000 YTL/Yıl olarak hesaplanmıştır. Bu değer, yirmi yıllık bir projenin yıllık faydası olarak kabul edilirse, % 10 indirgeme oranıyla projenin toplam faydası 39.366.778 YTL olacaktır. Koşullu değerlemede kullanılan logit modelde ödeme arzusunu etkileyebilecek demografik değişkenler de analiz edilmiştir. Gölü kullanım şekillerine göre yapılan analizde, ekonomik gelir getirici kullanımlar (balıkçılık, tarımsal sulama) arttıkça, ödeme arzusu olasılığının arttığı görülmüştür. Benzer bir durum meslek değişkeninde ortaya çıkmıştır. Balıkçılık ve çiftçilikle geçimini sağlayanlar daha fazla ödeme arzusunda olmuşlardır. Göle daha yakın yerleşim birimlerinde yaşayanlar daha fazla ödeme arzusunda olurken, beklenenin tersine gölde daha fazla harcayanların ödeme arzusu olasılığı azalmıştır. Anketi yanıtlayan kişinin yaşı arttıkça elde edilen gelirler azaldığından ödeme arzusu olasılığını da negatif olarak etkilemiştir. Anketi yanıtlayan kişinin evli olması ve hane halkının büyüklüğü de ödeme arzusu olasılığını negatif olarak etkilemiştir. Bu durum aile kurumunun masraflarının artması ve dolayısıyla çevre bilincinin ikinci planda kalmasıyla açıklanabilir. Bulunan değer, gölün çevresel değerinin geliştirilmesi için önemli bir talep olduğunu göstermiştir. Ayrıca göle uygulanacak her türlü politikada, bulunan ekonomik değer, karar vericiler için bir yol gösterici olacaktır.

Türkiye'de sulak alanların yarattığı faydaların

Çizelge 4. Logit model katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-değeri	P-değeri
SABİT	4.846	2.027	2.390	0.017
KS	0.290	0.196	1.478	0.139
HS	-0.192	0.0812	-2.366	0.018
M	0.028	0.225	0.125	0.901
GY	0.161	0.464	0.348	0.728
YA	-0.060	0.0243	-2.479	0.013
HH	-0.084	0.150	-0.560	0.575
MH	-0.376	0.817	-0.460	0.645
EGT	-0.012	0.124	-0.940	0.925
I	0.00244	0.00139	1.756	0.079
F	-0.0375	0.00876	-4.286	0.000
Log likelihood	-69.890			
Restricted log likelihood	-89.020			
Chi-squared	38.260			
Degrees of freedom	10			

ekonomik değerinin hesaplanamaması ve milli hesaplara yansıtılmaması nedeniyle, sulak alanların ülke ekonomisi içerisindeki payı çok düşük kalmaktadır. Genellikle balıkçılık, sazçılık gibi kullanım değerlerinin hesaplara katılması, sulak alanların milli hesaplardaki oransal önemini azaltmaktadır. Bu nedenle parasal karşılıkları belirlenemeyen kullanım dışı değerlerin, etkin çevresel değerlendirme analizleriyle parasal olarak ifade edilmesi ve milli hesaplara yansıtılması ile, sulak alanların ülke ekonomisi içerisindeki payı olabildiğince doğru ifade edilmiş olacaktır. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin pek çoğunda 1980'li yıllardan sonra, yeşil muhasebe sistemine geçiş çalışmaları hız kazanmıştır. Türkiye'nin de bu sisteme uyum sağlayabilmesinin gerekli koşullarından birisi çevresel mal ve hizmetlerin parasal olarak ifade edilebilmesi için gerekli altyapının sağlanmasıdır. Toplumun çeşitli kesimlerinde çevre bilincinin zayıf olması ve çevresel etkilerin değerlendirilmesinin bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde lüks bir kavram olarak kabul görmesi ve analizleri yürütebilecek uzman elemanların olmayışı, yöntemlerin ülkemizde kullanım alanlarını sınırlandırabilecek faktörler olarak kabul edilebilir. Gerekli kanuni düzenlemelerle, her bölgede bu tür analizleri yapabilecek birimlerin kurularak, hizmet içi eğitim faaliyetlerinin bu alanlarda da yapılması ile uzman ihtiyacı karşılanabilecektir.

KAYNAKLAR

- Adger, W. N., Luttrell, C. 2000. Property rights and the utilization of wetlands. *Ecological Economics*, 35 (2000):75-89.
- Anderson, G. D., Bishop, R. C. 1985. The valuation problem. In: D. W. Bromley (Eds), *Natural Resource Economic Policy Problems and Contemporary Analysis* Kluwer Nijhoff Publishers, Dordrecht, p. 56-67.
- Arı, Y. 2003. Kuş Cenneti Milli Parkı'nda Park Yönetimi Yöre Halkı İlişkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Haziran-2003, Yıl: 8 Sayı: 9, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 7-37.
- Balık, S. 1989. Kuş Gölü ve Kuş Cenneti Milli Parkı'nın Bugünkü Sorunları. 4. Kuş Cenneti Milli Parkı'nın Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu Bildirisi. Ankara, s.
- Bateman, I. J., Carson, R. T. Day, B., Hanemann, W. M., Hanley, N., Hett, T., Lee, M. J., Loomes, G., Mourato, S., Özdemiroğlu, E., Pearce, D. W., Sugden, R., Swanson, J. 2002. *Economic valuation with stated preference techniques*. Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, USA, p. 173-224.
- Barbier, E. B. 1994. Valuing Environmental Functions: Tropical Wetlands. *Land Economics*, 70(2): 155-73.
- Boyle, K. J., Bishop, R. C. . 1988. Welfare measurements using contingent valuation: A comparison of techniques. *American J. Agric. Economics*, 70 (1): 20-28.
- Celtemen, S. P. 1998. Development of a Water Quality Management Plan for Lake Manyas. M.Sc. Thesis (unpublished), University of The Middle East Technical University, Ankara, p.1-141.
- Dalkılıç, N. 2000. Manyas (Kuş) Gölü Doğal Çevre Sorunları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 1-75.
- Güneş, T., Arıkan, R. 1988. Tarım ekonomisi istatistiği. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ders Kitabı No: 305. Ankara, 286 s.
- Gürlük, 2006. Manyas Gölü ve Kuş Cenneti'nin çevresel değerlendirilmesi üzerine bir araştırma, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa.
- Haab, T. C., McConnell, K. 2002. Valuing Environmental and Natural Resources the econometrics of non-market valuation. Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, USA, p. 114-136.
- Hanley, N., Spash, C. L. 1993. *Cost-Benefit analysis and the environment*. Edward Elgar Publishing, Vermont, USA, 275 p.
- Hanemann, W. M. 1984. Welfare evaluations in contingent valuation experiments with discrete responses. *American Journal of Agricultural Economics*, 66 (3):332-341.
- Hanemann, W. M. 1994. Valuing the environment through contingent valuation. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1994), 19-43.
- Hoşcan, B. 1990. Tarımsal Kullanımlar Yönünden Kuş (Manyas) Gölü Su Kalitesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Toprak Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 1-42.
- Jakobsson, K. M., Dragun, A. K. 1996. Contingent valuation and endangered species. Edward Elgar, Cheltenham, UK, 269 p.
- Kula, E. 1994. *Economics of natural resources, the environment and policies*. Chapman&Hall, London, UK, p. 1-38.
- Maddala, G. S. 1992. *Introduction to Econometrics*. Macmillan Publishing Company, New York, USA, p. 305-355.
- McConnell, K.E. 1990. Models for referendum data: The structure of discrete choice models for contingent valuation. *Journal of Environmental Economics and Management*, 18(1): 19-34.
- McFadden, D. 1981. Structural discrete probability models derived from theories of choice. In edition book titled 'Structural Analysis of Discrete Data and Econometric Applications' by Charles F. Manski and Daniel McFadden. The MIT Pres, Massachusetts, US.
- Pate, J., Loomis, J. 1997. The effect of distance on willingness to pay values: a case study of wetlands and salmon in California. *Ecological Economics*, 20 (1997): 199-207.
- Ward, F., Roach, B. A., Henderson, J. E. 1996. The economic value of water in recreation: Evidence from the California Drought. *Water Resources Research*, 32(1996): 1075-1081.

Sorumlu Yazar

Serkan GÜRLÜK

serkan@uludag.edu.tr

Geliş Tarihi : 16.01.2009

Kabul Tarihi : 04.04.2009

AYDIN BÖLGESİNDEKİ PAMUK ÜRETİCİLERİNİN ÇEVRESEL DUYARLILIKLARININ BELİRLENMESİ*

Cemal ATICI¹, Nurçin DOĞUAY²

Özet

Tarımsal üretimde gözlenen artış aynı zamanda çevresel sorunlara da yol açmaktadır. Aydın bölgesi tarımsal faaliyetlerin ekonomi içerisindeki ağırlığı ve entansif tarım yapılması dolayısıyla çeşitli çevresel sorunlara maruz kalmaktadır. Bu çalışmada Aydın bölgesindeki pamuk üreticilerinin çevresel duyarlılıkları koşullu değerlendirme yöntemiyle anket verilerinden yararlanılarak analiz edilmiş ve ödeme ve kabul etme istekleri belirlenmiştir. Ayrıca damla sulama eğilimine etki eden faktörler probit ve logit yöntemleriyle incelenmiştir. Bölgede çiftçilerin ödeme istekleri damla sulama için 18.50 TL/da, çevre koruma şartlı doğrudan gelir desteği kabul etme isteği ise 132 TL/da olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar çiftçilerin ödeme isteklerinin kabul etme isteğine oranla oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Çiftçilerin çevre koruma eğilimlerinde yaş, eğitim ve kooperatif üyeliğinin damla sulama yöntemi uygulama ihtimalini artırdığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar çiftçilerde çevre koruma bilincinin geliştirilebilmesi için üretici organizasyonlarının ve tarımsal yayım faaliyetlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Pamuk Üreticileri, Çevresel Duyarlılık, Koşullu Değerleme

Determining the Environmental Perceptions of Cotton Producers in Aydın Province

Abstract

Increasing agricultural production leads to environmental problems as well. Aydın province is exposed to environmental problems because of the intensity of agricultural production and weight of agriculture in its economy. In this study, the environmental perceptions of cotton producers in Aydın province and their willingness to pay and accept values were determined using survey data and employing contingent variation method. In addition, this study analyzed farmers' drip irrigation choices by probit and logit methods. The willingness to pay of farmers in the region was found as 18.50 TL/da, while environmental protection related willingness to accept value was determined as 132 TL/da. These findings show that farmers' willingness to pay amount is quite lower compared with willingness to accept amount. It was found that age, education, and cooperative membership increase the probability of drip irrigation choice. The results underline the importance of farmer organizations and dissemination through extension activities in order to improve their environmental consciousness.

Key Words: Aydın, Cotton Farmers, Environmental Perception, Contingent Valuation

1. GİRİŞ

Tarımsal üretimde artan talebe bağlı olarak gözlenen artış aynı zamanda çevresel sorunlara da yol açmaktadır. Bu sorunların başında toprağın aşırı kullanımı, toprak ve su kaynaklarının gerek tarımsal ilaçlar ve gerekse bilinçsiz gübreleme yoluyla kirletilmesi, erozyon ve gıda güvenliğinin yeterince sağlanamaması gibi sorunlar gelmektedir. Aydın bölgesi tarımsal faaliyetlerin ekonomi içerisindeki ağırlığı ve entansif tarım yapılması dolayısıyla sözü edilen çevresel sorunlara maruz kalmaktadır. Doğal kaynakların kullanımındaki sorunların çözümlenebilmesi için bu kaynaklardan yararlanılan bireylerin koruma programlarına aktif katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Sürdürülebilir politikaların dizayn edilebilmesi için çiftçilerin çevresel programlara katılma istekleri ve ne ölçüde katkı sağlayabilecekleri kritik bir süreçtir. Çiftçilerin çevresel duyarlılıklarının belirlenmesine yönelik çalışmalar daha çok ekonometrik yöntemleri kullanmaktadır. Bu alanda yapılan ilk çalışmalardan

Kenkel and Norris (1995) Oklahoma bölgesindeki çiftçilerin hava durumu hizmeti veren bir kuruluşa ödeme isteklerini koşullu değerlendirme yöntemiyle incelemiş ve çiftçilerin ödeme isteklerinin oldukça düşük olduğunu bulmuştur. Çiftçilerin ödeme isteklerine satış miktarları, sulama kapasiteleri ve geçmişteki hasarların önemli olduğunu bulmuştur. Debrah et al. (1996) Mali'deki tahıl üreten çiftçilerin herbisit kullanımına yönelik olarak ödeme isteklerini belirlediği çalışmada çiftçilerin uygulamalı eğitime katılmalarının yenilikleri benimsemesinde ve ödeme isteklerinde önemli olduğunu bulmuştur. Qaim and Janvry (2003) genetiği değiştirilmiş pamuk üretiminin Arjantin'deki çiftçilerce benimsenmesini koşullu değerlendirme yöntemiyle incelemiş ve çiftçilerin ödeme isteklerinin tohum teknolojisi şirketlerinin önerdiği fiyatın yarısı kadar olduğunu bulmuşlardır. Rahman (2005) çalışmasında Bangladeş tarımında meydana gelen teknik değişimin çiftçilerin çevresel algılamaları ve kaynak kullanımı üzerine olan etkilerini incelemiştir. 21 köyde yapılan anket çalışmaları Tobit yöntemiyle analiz edilmiştir.

*Bu çalışma ADÜ Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yapılan Yüksek Lisans Tezinden (2008) özetlenmiştir.

¹Adnan Menderes Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü 09100 AYDIN.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 09100 AYDIN.

Sonuçta teknik değişimin düzeyi ve katılım süresinin çevresel duyarlılığı arttırdığı ve kirletici girdi kullanımını azalttığını bulmuştur. Frewer et al. (2005) hayvansal üretimde etik davranışların tüketicilerin satın alma davranışları üzerine olan etkilerini incelemiştir. 1000 Hollandalı tüketici üzerinde yapılan çalışmada hayvansal üretimin iyi bir çevre şartında yapılmasının tüketicilerin satın alma davranışı üzerine etkili olduğu ve bu yönde yapılacak olan etiketlemeye olumlu baktıklarını bulmuşlardır. Sidibe (2005) yapmış olduğu bir çalışmada Burkina Faso' da toprak ve su koruma tekniklerinin benimsenmesini incelemiştir. 230 çiftçi üzerinde yapılan anketler Probit yöntemiyle modellenmiştir. Çalışmada yeni tekniklerin benimsenmesinde en önemli faktörün çiftçilerin eğitimi olduğu sonucunu bulmuştur. El-Zein et al. (2006) çalışmalarında Lübnan'daki belirli bölgede seçilen bireylerin çevre koruma programlarına katılımlarına etki eden faktörler incelenmiştir. Anket yapılarak elde edilen sonuçlar regresyona tabi tutulmuştur. Sonuçlar cinsiyet, mülk sahibi olma, eğitim, çevre şartlarına duyarlılık rahatsızlığı olanların bu tür programlara katılmada etkili olduğunu bulmuştur. Michel-Guillou (2006) geleneksel çiftçilerle çevre duyarlılığı olan ve bunu uygulayan çiftçiler arasındaki farkları analiz etmiştir. 205 çiftçi üzerinde yapılan çalışmada çevresel duyarlılığın çevre algılamasından ziyade sosyal faktörlere bağlı olduğu bulunmuştur. Knowler and Bradshaw (2007) çalışmalarında çiftçilerin sürdürülebilir tarım uygulamaları konusundaki algılamalarını incelemiştir. FAO' nun toprak işleme teknikleri projesinin adaptasyonu üzerinde yaptıkları literatür çalışması sonucunda çiftçilerin yeni teknikleri benimseme konusunu açıklayan evrensel faktörlerin sayısının az olduğunu ve bölgesel ölçekte değişkenlerin belirlenmesi gerektiğini bulmuşlardır. Wheeler (2008) çiftçilerin organik tarım yapma isteklerini etkileyen faktörleri sıralı probit modelini kullanarak incelemiş bilgi, deneyim ve eğitim gibi faktörlerin organik tarım yapma eğilimi üzerinde önemli rol oynadığını belirlemiştir. Ülkemizde çiftçilerin çevreyi koruma algılaması ile ilgili fazla bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Budak ve diğ. (2005) ödeme isteği yöntemini organik deniz ürünlerini satın alma davranışları açısından incelemiştir. Çalışmalarında tüketicilerin çoğunun organik deniz ürünü için fazladan bir ödeme yapmak istediklerini ve bu tür ürünler için pazar potansiyelinin olduğunu belirtmişlerdir. Kubaş ve diğ. (2008) Gala gölü çevresinde yaşayan çiftçilerin sulak alanların korunması yönündeki tercihlerini koşullu değerlendirme metodu yoluyla incelemişler ve ödeme isteklerini 6.88 \$ olarak bulmuşlardır. Pamuk ve çevre sorunu üzerine bir araştırmada Atış (2001) Gediz havzasında pamuk üretiminde çeşitli üretim faktörlerinin verimlilik üzerine etkileri ekonometrik olarak incelenmiş ve sulama ve gübrelemenin bölgede fazla olduğu ve verimi olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir.

Bektaş ve diğ. (2004) ise Menemen sulama sisteminin çevresel etkilerini analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle incelemişler ve üreticilerin su kirliliğini en önemli çevre sorunu olarak gördüklerini, arazilerin büyük bölümünde tuzluluk ve su birikimi gibi sorunlar olduğunu belirlemişlerdir.

Bu çalışma Aydın bölgesinde pamuk üreten çiftçilerin çevre programlarına katılma ve doğal kaynakların ve özellikle suyun ekonomik kullanımının sağlanabilmesi için eğilimleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede elde edilen bilgiler sürdürülebilir politikaların oluşturulmasında katkı sağlayacaktır.

2. AYDIN BÖLGESİNİN TARIMSAL YAPISI

Aydın ili Büyük Menderes havzası üzerinde 8007 km²lik bir alan üzerinde kurulmuş olup alanın büyük bir bölümü dağlık alanlardan oluşmaktadır. 2000 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 950.757 kişidir. Nüfusun %52'si kentlerde %48'i kırsal alanda yaşamaktadır. Nüfus artış hızı ise %1,4'dür. İlin nüfus yapısı Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Aydın İli Nüfus Yapısı, 2000

İlçe	Toplam	Şehir	Köy
Merkez	208341	143267	65074
Bozdoğan	35190	8300	26890
Buharkent	12984	7074	5910
Çine	53770	17867	35903
Didim	37395	25699	11696
Germencik	46821	11596	34225
İncirliova	40733	17548	23185
Karacasu	21980	5915	16065
Karpuzlu	13207	2318	10889
Koçarlı	37167	8927	28240
Köşk	25321	8349	16972
Kuşadası	65765	47661	18104
Kuyucak	31094	7282	23812
Nazilli	145963	105665	40298
Söke	137739	62384	75355
Sultanhisar	22795	6256	16539
Yenipazar	15492	7006	8486
Toplam	950757	493114	457643

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Çizelge 2: Aydın İli Arazi Varlığı

Arazi	Alan, ha.	%
Kültür Arazisi	395.494	47.50
Çayır Mera Arazisi	47.466	5.70
Orman	298.000	35.80
Göl-Bataklık	14.271	2.00
Tarım Dışı Araziler	76.669	9.00
Toplam	831.900	100

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Çizelge 2'den görüleceği gibi en büyük alanı tarım yapılan kültür arazisi (%47.50) oluşturmaktadır. Orman arazisi izlenmektedir. Kültür arazisi içinde ise en büyük alan zeytin ve meyvelikten oluşmaktadır (%50), bunu sanayi bitkileri ve hububat izlenmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 3: Aydın'da Kültür Arazisinin Dağılımı.

Arazi	Alan, ha	Kültür Arazisine Oranı, %	Toplam Alana Oranı, %
Zeytin ve Meyvelik	199.533	50	24
Sanayi Bitkileri	109.361	28	13
Hububat	41.032	10	5
Sebze Alanı	13.100	4	2
Diğer Alanlar	32.468	8	4
Toplam	395.494	100	48

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Arazilerin genişlik durumları Çizelge 4'de verilmiştir. Buna göre arazilerin çoğu (%51) 11-50 da arasında olup 500 dekardan daha büyük işletmelerin sayısı ise %1'den azdır.

Çizelge 4: Aydın İli Tarımsal İşletme Büyüklükleri

Alan, Da	İşletme sayısı %	Arazi %
0-10	29.10	4.46
11-50	51.45	35.81
51-100	12.31	24.45
101-200	5.57	21.92
201-500	1.48	11.62
501- +	0.09	1.74
Toplam	100	100

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Aydın bölgesindeki 2006 yılına ait tarla bitkileri, sebze bitkileri ve hayvansal üretim verileri ise Çizelge 5'de sunulmuştur. Buna göre en fazla üretimi yapılan ürünler ton olarak sırasıyla silajlık mısır (618.000), zeytin (575.000), pamuk (235.000), incir (205.000) ve domatestir (120.000). Hayvan varlığı olarak ise 217.000 büyükbaş hayvan, 191.000 küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Çizelge 5: Aydın İli Tarımsal Üretim Miktarları, 2006.

Bitkisel Üretim	Üretim, Ton
Mısır (Silaj)	618.000
Zeytin	575.000
Pamuk	235.000
İncir	205.000
Buğday	158.000
Domates	120.000
Karpuz	90.000
Portakal	49.000
Kestane	19.850
Hayvansal Üretim	Sayı
Koyun	128.000
Kıl Keçisi	63.000
Sığır	270.000
Tavuk	3.405.000

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Aydın bölgesinde 2006 yılı itibariyle kayıtlı çiftçi sayısı 61.824 adet olup sayıları yıllar itibariyle değişmekle beraber 12.000 ile 15.000 arasında pamuk çiftçisi bulunmaktadır. Pamuk ekim alanları da desteklemelere ve piyasa şartlarına bağlı olarak 48.000-77.000 ha arasında değişmektedir (Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008). Aydın ilinden yapılan ihracat değerleri ise Çizelge 6'da sunulmuştur. Buna göre en fazla ihraç edilen ürünler kuru incir, sofralık

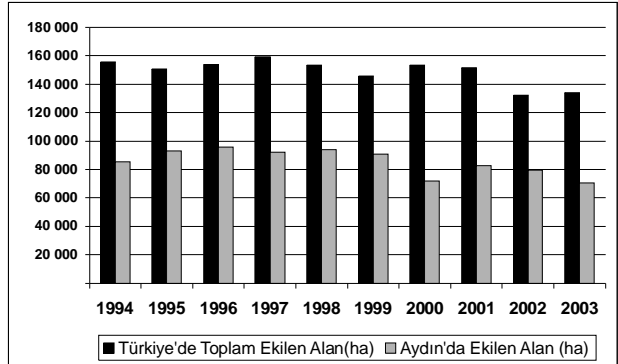
zeytin, kayısı, turşu gibi meyve ve sebze ürünleridir.

Çizelge 6: Aydın İli Tarımsal İhracat Değerleri, 2006

Ürün	İhraç Edilen Miktar, ton
Kuru İncir	33.643
Sofralık Zeytin	26.000
Kuru Kayısı	2.861
Turşu	2750
Kuru Domates	1756
Kestane	1016
Şekerli İşlenmiş Ürünler	840
Mandarin	642
Yaprak Tütün	275

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008.

Şekil 1'de Türkiye'de pamuk ekilen alan ile Aydın ilindeki pamuk ekilen alanlar karşılaştırılmıştır. Türkiye'de pamuk ekim alanının 1994 ve 2003 yılları arasında 140.000 ha ile 160.000 ha arasında değişmekte olduğu görülmektedir.

Aydın ilindeki pamuk ekim alanları incelendiğinde ise üretimin 1994 ve 2003 yılları arasında 70.000 ha ile 100.000 ha arasında olduğu görülmektedir. Bu değerlerden 1994 yılından itibaren Türkiye'de pamuk ekim alanının yarısının Aydın ilinde bulunduğu görülmektedir. Aydın bölgesindeki pamuk üretimi ile ilgili değerler Çizelge 7'de görülebilir. Aydın ilinde pamuk üretimi 1994 yılında 251.229 tondan 1999 yılında 278.335 tona çıkmış ve 2003 yılında bu rakam 238.886 tona düşmüştür. Aydın'da toplam ekilen alanlar içerisinde pamuk alanlarının payı %60'lardan %52 civarına düşmüştür. Pamuk veriminde ise değişmeler olmasına rağmen son yıllarda tekrar artışlar sağlanmış ve 2003 yılında 3391 kg/ha düzeyine ulaşmıştır.

Çizelge 7: Aydın İlinde Pamuk Üretimine İlişkin Veriler

Yıllar	Üretim (ton)	Aydın Toplam Ekilen Alan(ha)	Aydın'da Pamuk Ekim Alanı (ha)	Verim (kg/ha)	Pamuğun Toplam Ekilen Alanın İçindeki Payı (%)
1994	251229	155741	85395	2942	54
1995	284795	150557	92908	3065	61
1996	246325	153689	95951	2567	62
1997	269534	159121	92306	2920	58
1998	277541	153597	93764	2960	61
1999	278335	145838	90736	3068	62
2000	255829	153224	71874	3559	46
2001	252559	151478	82501	3061	54
2002	269514	132131	79770	3379	60
2003	238886	134072	70457	3391	52

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapılar ve Üretim, 2004.

3. TÜRKİYE'DE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE PAMUK POLİTİKALARI

Türkiye'de pamuk destekleme politikaları 1930'lu yıllardan itibaren uygulanmaya başlamış ve destekleme alımları en önemli destekleme aracı olarak 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri yoluyla yürütülen destekleme alımlarının yanında gübre ve tarımsal krediler gibi sübvansiyonlar da uygulanmıştır. Günümüzde pamuk üretimine yönelik iki ayrı destekleme politikası uygulanmaktadır. Bunlar prim ve doğrudan gelir desteğidir. Ayrıca 2005 yılında mazot ve gübre desteği, 2006 yılında ise toprak analizi yaptıran üreticilere ek doğrudan gelir desteği verilmiştir (Yılmaz, 2006). 2008 yılı itibariyle doğrudan gelir desteği Çiftçi Kayıt Sistemi'ne dahil olan çiftçiler için 7 TL/da dır. Ayrıca, söz konusu çiftçilere arazilerinde toprak analizi yaptırdıkları için dekar başına 1 TL, arazilerinde organik tarım uygulayanlar için dekar başına 5 TL ilave doğrudan gelir desteği ödemesi yapılmaktadır. Prim desteği ise kütlü pamuk için 29 YKR/kg olarak belirlenmiştir (TKİB, 2008).

Avrupa Birliği'nde (AB) pamuk destekleme politikaları Yunanistan'ın 1981 yılında AB'ye üye olması ile başlamıştır. Destekleme sisteminin amacı üreticileri dünya piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarına karşı korumayı, sanayicilere ise uygun fiyattan ürün sağlamayı amaçlamaktadır. AB'de pamuk ortak piyasa düzeni içerisinde desteklenmekte olup yönlendirme, minimum ve dünya fiyatı olmak üzere üç adet fiyat mekanizması vardır. Yönlendirme fiyatı AB içerisinde oluşması istenen fiyat, minimum fiyat ise üreticinin eline geçmesi gereken en düşük fiyattır. Eğer üretim üretici ülkeler olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz için belirlenen kotayı aşarsa yönlendirme ve minimum fiyat azaltılarak yardım oranları yeniden belirlenir. AB'de ulusal garanti edilmiş miktarlar İspanya için 249.000 ton, Yunanistan için 782.000 ton, diğer ülkeler içinse 1500 tondur. Üye ülkeler için pamuk üretimine izin verilen alanlar Yunanistan için 370.000 hektar, İspanya için 70.000 hektar ve Portekiz için 360 hektardır. Arazi üzerinden alınan yardım Yunanistan'da 594 Euro/ha, İspanya'da 1039 Euro/ha ve Portekiz'de 556 Euro/ha dır (Yılmaz, 2006). AB

zaman içerisinde gerek üretim fazlalıkları, bütçe sorunları ve gerekse Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuralları gereği daha rekabetçi bir yapıya ulaşabilmek için birçok reformlar yaparak müdahale fiyatlarında indirimle gitmiştir. Son olarak Tek Çiftlik Ödemesi adında (Single Farm Payment) gelir destekleri birleştirilerek üretimden bağımsız gelir yardımları şekline dönüştürülmekte, bu yardımlar Çapraz Uyum adı altında (Cross Compliance) çevreye uyum şartına bağlanmakta ve büyük işletmelere yapılan ödemelerde Modülasyon adı altında ek kaynak yaratmak amacıyla kısıntıya gidilmektedir (European Commission, 2007).

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Aydın bölgesindeki pamuk çiftçilerinin çevresel duyarlılıklarının analizi için öncelikle örnek sayısı belirlenmiş ve elde edilen bilgiler şarta bağlı değerlendirme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada çiftçilerin çevresel duyarlılıklarının belirlenebilmesi için öncelikle çiftçilerin sosyoekonomik yapısını gösteren verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yapılarak bu değerlere ait ortalama, varyans gibi özellikler belirlenmiştir. Aydın bölgesindeki pamuk çiftçilerinin çevresel duyarlılıklarının belirlenebilmesi için bölgede pamuk üretiminde önemli rol oynayan üç ilçeden (Koçarlı, Nazilli ve Söke) üçer adet köy seçilip 2008 üretim yılında toplam 100 kişiyle yüz yüze anket yapılmıştır. Çiftçilerin çevresel duyarlılıklarının belirlenebilmesi için öncelikle çeşitli durumlar karşısında ödeme ve kabul etme istekleri belirlenmesi ve daha sonra kalitatif modellerden probit ve logit modelleri kullanılarak eğilimlerine etki eden faktörler ekonometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu modellerde kişilerin iki farklı alternatifle karşılaştıkları varsayılmakta ve bu bağımlı değişken olarak belirlenip etki eden diğer bağımsız faktörlerin olasılıkları hesaplanmaktadır (Pindyck and Rubinfeld, 1998). Konuya lineer olasılık modeliyle başladığımızda regresyon şu şekilde yazılabilir:

$$Y_i = \alpha + \beta X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

Burada Y bağımlı X bağımsız değişkeni, (i) kişiyi, ε hata terimini göstermektedir. Y değişkeni

verilen karara g6re aşağıdaki değerleri almaktadır:

$$Y_i = \begin{cases} 1 & \text{Eger İlk Seçenek Seçilirse} \\ 0 & \text{Eger Alternatif Seçenek Seçilirse} \end{cases} \quad (2)$$

Kümülatif olasılık fonksiyonu kullanıldığında eşitlik (1) şu şekilde yazılabilir:

$$P_i = F(\alpha + \beta X_i) = F(Z_i) \quad (3)$$

Probit modeli Z_i indeksinin normal dağılım gösteren random bir değişken olduğunu varsaymaktadır. Bu şekilde standart kümülatif normal fonksiyon şu şekilde gösterilebilir:

$$P_i = F(Z_i) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{Z_i} e^{-s^2/2} ds \quad (4)$$

Burada (s) ortalaması sıfır ve varyansı 1 olan normal dağılımlı bir random değişkindir. Bu denklemde P_i (0,1) aralığında bulunacaktır. Z_i indeksinin tahmini ise eşitlik (4) den yararlanarak şu şekilde yazılabilir:

$$Z_i = F^{-1}(P_i) = \alpha + \beta X_i \quad (5)$$

Öte yandan logit modeli ise kümülatif lojistik olasılık fonksiyonuna dayanmaktadır ve şu şekilde gösterilmektedir:

$$P_i = F(Z_i) = F(\alpha + \beta X_i) = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \beta X_i)}} \quad (6)$$

Logit modelinin avantajı olasılıkları (0,1) aralığına dönüştürmesidir.

Çalışmada damla sulama yöntemini seçen çiftçiler 1, semeyenler ise 0 olarak alınıp, seçimlerine etki eden fakt6rler (yaş, eğitim, arazi varlığı vb.) yukarıda anlatılan probit ve logit yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu değerlere g6re anket b6lgesinde ortalama yaş yaklaşık 46, ortalama eğitim s6resi 7.45 yıl olup ortalama hane halkı nüfusu yaklaşık 5 kişidir. Ortalama arazi genişliği ise 69.59 da olup arazi genişliklerinde büyük varyasyonlar g6r6lmektedir. Örneğin küçük arazi büyüklüğu 11 da iken en büyük arazi 300 da olarak belirlenmiştir. İşletmelerde ortalama hayvan sayısı yaklaşık 6 olarak belirlenmiştir. Bu sayı ise düşük olup hayvansal üretimde uzmanlaşmadan ziyade ek gelir getirici bir üretim faaliyeti olarak algılandığını göstermektedir. Tarım dışı işte çalışanların oranı %42 olup bu da b6lge için yüksek bir değerdir ve ek gelir kazanma durumunda olduklarını göstermektedir. Bir kooperatife üye olanların oranı ise %66 civarındadır. Çiftçilerin %87'si kredi alabilme konusunda herhangi bir zorluk yaşamadıklarını belirtmektedirler. Bu durum finansal kaynaklara erişimden olumlu olup ödeme isteği açısından da pozitif bir etkiye sahiptir. Bunun yanında erozyonla mücadele isteğinde olanların oranı sadece %41 olup b6lgedeki çiftçilerin bu tür bir evre koruma programına katılımında isteksiz olacakları beklenebilir. Pamuk üretiminde damla sulama yöntemi kullanan çiftçilerin oranı ise %22 olup evre sorunlarının etkisini daha da çok göstermeye başladığı günümüzde kaynak kullanım etkinliğinin düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Ankete katılan çiftçilerin hepsi organik pamuk üretme isteğinde bulunmuşlardır. Bu durum çiftçilerin kendilerine doğrudan bir gelir getirecek programlara katılımında oldukça istekli olduklarını göstermektedir. Özellikle AB 6lkelerinde uygulamaya geçirilen evre koruma şartlı doğrudan gelir desteğine benzer bir sistemin uygulanması durumunda ise b6lgedeki ortalama kabul etme isteği 154.65 TL/da olarak bulunmuştur ki bu değer damla sulama masrafı ortalama ödeme isteği olan 19.40 TL/da dikkate alındığında oldukça yüksek olmaktadır.

Çizelge 8: Anket Sonuçlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler, (N=100)

Değişken	Ortalama	En Küçük	En Büyük	Standart Sapma
Yaş	45.81	20	74	10.72
Eğitim	7.45	5	15	2.42
Nüfus	4.69	1	13	1.78
Arazi Genişliği	69.59	11	300	47.34
Hayvan Sayısı	6.43	0	64	11.96
Tarım Dışı İşte alışanlar	0.42	58	42	0.49
Dergi Aboneliği	0.22	78	22	0.41
Kooperatif Üyeliliği	0.66	34	66	0.47
Kredi Alabilme Durumu	0.87	13	87	0.33
Damla Sulama	0.22	0	22	0.41
Erozyonla Mücadele İsteği	0.41	59	41	0.49
Organik Pamuk Üretme İsteği	100	100	100	0
evre Koruma Şartlı Doğrudan Gelir Kabul Etme İsteği TL/da	154.65	50	250	47.95
Damla Sulama Masrafı Ödeme İsteği TL/da	19.40	0	250	39.44

Not: En küçük ve en büyük değerler kukla değişkenler için 0 ve 1 değerlerinin sayısıdır.

5.1. Ödeme isteği

Yapılan anketler sonucunda Aydın bölgesindeki 100 adet çiftçinin damla sulama sistemi için ödeme istekleri 18.50 TL/da olarak bulunmuştur (Çizelge 9). Dekara damla sisteminin maliyetinin yaklaşık olarak 700 TL/da olarak bilindiğinde bu miktarın oldukça düşük olduğu açıktır. Dekara ödeme isteği Alt Sınır Tahmini (Blaine et al., 2003) yöntemi kullanılarak şu şekilde hesaplanmıştır

$$\dot{O}I = \theta(P_0) + \sum_{i=1}^n \theta(P_i - P_{i-1}) \quad (7)$$

Burada;

Öİ: Ödeme isteği

θ : Ödeme isteğinde olanların kümülatif yüzdesi

P: Ödenmek istenilen miktar

Çizelge 9: Damla Sulama Ödeme İsteği

Ödeme İsteği, TL/da	Frekans	%	Kümülatif %
250	2	2	2
150	1	1	3
100	2	2	5
60	1	1	6
50	3	3	9
25	6	6	15
20	8	8	23
15	14	14	37
10	24	24	61
5	24	24	85
0	15	15	100
Ödeme İsteği TL/da.		18.50	

5.2. Çevre Koruma Şartlı Doğrudan Gelir Desteği Kabul Etme İsteği

Aydın bölgesindeki çiftçiler için çevre koruma şartlı yapılacak doğrudan gelir desteği için kabul etme isteği ise yine aynı yöntemle göre 132 TL/da olarak bulunmuştur (Çizelge 10). Halen devletin verdiği 7 TL/da göz önüne alındığında bu miktarın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ancak çevre koruma önlemlerinin maliyeti göz önüne alındığında çiftçilerin bu sürecin oldukça maliyetli olarak algıladıkları da söylenebilir.

Çizelge 10: Çevre Koruma Şartlı Doğrudan Gelir Desteği Kabul Etme İsteği

Kabul Etme İsteği, TL/da	Frekans	%	Kümülatif %
250	4	4	4
225	1	1	5
200	36	36	41
160	1	1	42
150	21	21	63
130	1	1	64
125	2	2	66
100	33	33	99
50	1	1	100
Kabul Etme İsteği TL/da.		132	

5.3. Çevresel Duyarlılığa Etki Eden Faktörler

Bu çalışmada damla sulama yöntemi seçimine etki eden faktörler için Probit ve Logit yöntemleri olmak üzere iki ayrı ekonometrik model uygulanmıştır:

$$DS_i = \beta_0 + \beta_1 Y_i + \beta_2 E + \beta_3 T_i + \beta_4 AR_i + \beta_5 TDI_i + \beta_6 ABN + \beta_7 KO_i + \mu_i \quad (8)$$

DS: Damla sulama seçimi (1 damla sulama yapanlar, 0 yapmayanlar)

Y: Yaş

E: Eğitim seviyesi (yıl)

T: İşletme nüfusu

AR: Arazi varlığı (da)

TDI: Tarım dışı işte çalışma durumu (1 evet 0 hayır)

ABN: Bir tarımsal dergiye abone olma durumu (1 evet, 0 hayır)

KO: Kooperatife üyelik durumu (1 evet, 0 hayır)

Bu modellerin sonuçları Çizelge 11 ve 12'de görülebilir. Probit modeli sonucuna göre damla sulama seçiminde yaş, eğitim ve kooperatif üyeliği önemli rol oynamaktadır. Yani yaş, eğitim seviyesi ve bir kooperatife üye olma durumu damla sulama yöntemi seçme olasılığını artırmaktadır. Tarım dışı çalışma ve nüfus ise damla sulama yöntemi uygulamasında negatif etki etmesine rağmen önemsiz bulunmuştur. Logit modelinde de benzer sonuçlar bulunmuştur. Bu sonuçlardan şu çıkarımlar yapılabilir. İlk olarak yaş arttıkça çiftçilerin tecrübelerinin arttığı, çevreyi ve toprağı kirletmenin, su kaynaklarının etkin kullanılmamanın etkilerini daha iyi gözlemleyebildiği anlaşılabilir. Eğitim düzeyinin artması da bu konudaki bilincin oluşmasında etkili olmaktadır. Çiftçiler kooperatife üye olduklarında kaynakların etkin kullanımı, toprak ve su kaynaklarının korunması gibi konularda daha fazla bilgi sahibi olmakta ve bu da çevre bilincini artırmaktadır.

Çizelge 11. Çevresel Duyarlılık Probit Modeli Sonucu (bağımlı değişken damla sulama uygulaması)

Değişkenler	Parametre Tahmini	T Değeri
Sabit Terim	-5.19 (1.74)	-2.97**
Yaş	0.051 (0.0021)	2.37**
Eğitim	0.20 (0.0084)	2.38**
Nüfus	-0.27 (0.14)	-1.89
Arazi	0.0036 (0.0033)	1.09
Tarım Dışı Çalışma	0.0079 (0.35)	0.022
Abonelik	0.30 (0.42)	0.72
Kooperatif Üyeliği	1.66 (0.59)	2.79**
R²	0.39	
LR Test	29.33*** (s.d. 7)	
N	100	

Not: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Çizelge 12: Çevresel Duyarlılık Logit Modeli Sonucu (bağımlı değişken damla sulama uygulaması)

Değişkenler	Parametre Tahmini	T Değeri
Sabit Terim	-9.00 (3.12)	-2.88**
Yaş	0.088 (0.038)	2.32**
Eğitim	0.34 (0.15)	2.22**
Nüfus	-0.45 (0.24)	-1.87
Arazi	0.0064 (0.0055)	1.17
Tarım Dışı Çalışma Abonelik	-0.023 (0.62)	-0.038
Kooperatif Üyeliği	0,56 (0.71)	0,79
R²	2.89 (1.12)	2.57**
LR Test	0.38	
N	28.95*** (s.d. 7)	
N	100	

Not: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma Aydın bölgesinde pamuk üreticilerinin çevresel duyarlılıklarını koşullu değerleme yöntemiyle analiz ederek ödeme ve kabul etme isteklerini belirlemiş ve ayrıca damla sulama sistemi kullanımı eğilimine etki eden faktörleri probit ve logit modeli yoluyla incelemiştir. Türkiye'de pamuk üretimi ve verimi yıllar boyunca artış göstermesine rağmen son yıllarda ihracatımızda önemli ölçüde düşme ithalatta ise tekstil sektörünün artan hammadde ihtiyacı nedeniyle artış görülmüştür. Türkiye'de pamuk ekim alanlarının yarısı Aydın'da bulunmakta olup pamuk üretimi son yıllarda düşüş göstermiş, toplam ekilen alanlar içerisinde pamuk alanlarının payı %60'lardan %52 civarına düşmüştür. Aydın bölgesindeki pamuk çiftçilerinin çevresel duyarlılıklarının belirlenebilmesi için Aydın ilinde pamuk üretiminde önemli rol oynayan üç ilçeden (Koçarlı, Nazilli ve Söke) üçer adet köy seçilip toplam 100 kişiyle anket yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre anket bölgesinde ortalama yaş yaklaşık 46, ortalama eğitim süresi 7.45 yıl olup ortalama hane halkı nüfusu yaklaşık 5 kişidir. Ortalama arazi genişliği ise 69.59 da olup arazi genişliklerinde büyük varyasyonlar görülmektedir. Örneğin küçük arazi büyüklüğü 11 da iken en büyük arazi 300 da olarak belirlenmiştir. İşletmelerde ortalama hayvan sayısı ise yaklaşık 6 olarak belirlenmiştir. Bu sayı ise düşük olup hayvansal üretimin uzmanlaşmadan uzak olduğunu ve ek gelir getirici bir üretim faaliyeti olarak algılandığını göstermektedir. Tarım dışı işte çalışanların oranı %42 olup bu da bölge için yüksek bir değerdir ve çiftçilerin ek gelir kazanma durumunda olduklarını göstermektedir. Bir kooperatife üye olanların oranı ise

%66 civarındadır. Çiftçilerin %87'si kredi alabilme konusunda herhangi bir zorluk yaşamadıklarını belirtmektedirler. Bu durum finansal kaynaklara erişim açısından olumlu olup ödeme isteği açısından da pozitif bir etkiye sahiptir. Bunun yanında erozyonla mücadele isteğinde olanların oranı sadece %41 olup bölgedeki çiftçilerin bu tür bir çevre koruma programına katılımında isteksiz olacakları beklenebilir. Pamuk üretiminde damla sulama yöntemi kullanan çiftçilerin oranı ise %22 olup çevre sorunlarının etkisini daha da çok göstermeye başladığı günümüzde kaynak kullanım etkinliğinin düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Ankete katılan çiftçilerin hepsi organik pamuk üretme isteğinde bulunmuşlardır. Bu durum çiftçilerin kendilerine doğrudan bir gelir getirecek programlara katılımında oldukça istekli olduklarını göstermektedir. Düşük Sınır Tahmini yöntemiyle çiftçilerin ödeme istekleri damla sulama için dekara 18.50 TL, çevre koruma şartlı doğrudan gelir desteği kabul etme isteği ise 132 TL/da olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar çiftçilerin ödeme isteklerinin kabul etme isteğine oranla oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Çiftçilerin çevre koruma eğilimlerine etki eden faktörleri belirlemek için probit ve logit yöntemleri uygulanmış ve yaş, eğitim ve kooperatif üyeliğinin damla sulama yöntemi uygulama ihtimalini artırdığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar çiftçilerde çevre koruma bilincinin geliştirilebilmesi için üretici organizasyonlarının ve tarımsal yayım faaliyetlerinin önemini ortaya koymaktadır. AB günümüzde gerek bütçe kaygıları ve gerekse sürdürülebilir rekabet amacıyla destekleri birleştirip çevre koruma şartlı gelir desteği uygulamasına geçmektedir. Bu durumda çiftçilerimizin eğilimlerin belirlemek ve bu yönde etki analizleri yapmak önem taşımaktadır. Bu süreçte çevre koruyucu önlemler ve teknolojiler çiftçi örgütleri, tarımsal kamu kuruluşları ve üniversitelerce ortak bir şekilde araştırılıp çiftçiye ulaştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Atış, E. 2001. Türkiye'de Arazi Degredasyonu Sorunu ve Bu Sorunun Çözümüne Yönelik Politikalar. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayın No:213, Ankara.
- Aydın Tarım İl Müdürlüğü, 2008. [http://www.aydintarim.gov.tr], Erişim Tarihi, 09.04.2008
- Bektaş, Z. K., Atış, E., Günden, C., Gündoğdu, H. 2004. Sulama Sisteminin Çevresel Etkilerinin Menemen Örneğinde İncelenmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, pp:676-682, Tokat.
- Budak, F., Budak, D., Kacira, O. and Yavuz, M. 2005. Turkish consumers' responses to organically farmed seafood. *Journal of Applied Sciences*, 5 (7): 1192-1195.
- Blaine, W.T., Lichtkoppler, F.R., and Stanbro, R. 2003. An assessment of residents' willingness to pay for green space and farmland preservation conservation easements using the contingent valuation method, *CVM. Journal of Extension*, 41(4). [http://www.joe.org/joe/2003august/a3.shtml]. Erişim Tarihi: 7.04.2008.

- Çevre ve Orman Bakanlığı 2006a. 2872 numaralı çevre kanunu, sayı: 18132.
[http://www.cevreorman.gov.tr/yasa/k/2872.doc], Erişim Tarihi:21.11.2008.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006b. Tarımsal nitrat kirliliğine karşı suların korunması yönetmeliği. [http://www.cevreorman.gov.tr/yasa/y/25377.doc], Erişim Tarihi: 21.11.2008.
- Debrah, S.K. Sanogo, D., Boadu, F. O. 1996. On-farm experiments with sorghum to assess the acceptability of new varieties and herbicide treatments. *Experimental Agriculture*, 32(2): 219-223.
- DİE. 2004. Tarımsal Yapı ve Üretim. Ankara.
- El-Zein, A., Nasrallah, R. and Nuwayhid, I. 2006. Determinants of the willingness-to-participate in an environmental intervention in a Beirut neighborhood, *Environmental Management*, 37 (2):200-208.
- European Commission, Agriculture&Rural Development. 2007
[Http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2006/index_en.htm]
Erişim Tarihi: 22.10.2007.
- FAO. 2008. [www.fao.org].Erişim Tarihi: 07.04.2008.
- Frewer, L.J. Kole, A., Van De Kroon. S.M.A., and De Lauwere, C. 2005. Consumer attitudes towards the development of animal-friendly husbandry systems. *Journal of Agricultural Environmental Ethics*, 18 (4): 345-367.
- Kenkel, P. L., Norris, P.E. 1995. Agricultural producers' willingness to pay for real-time mesoscale weather information. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 20 (2):356-372.
- Knowler, D. and Bradshaw, B. 2007. Farmers' adoption of conservation agriculture: a review and synthesis of recent research", *Food Policy*, 32 (1):25-48.
- Kubaş, A., İnan, İ. H., Hurma, H., Erbay, E. R. 2008. An important role of local people to joining wetland protection and analysis of contingent valuation methods. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 8(2):352-358.
- Kurt, F. 2008. Türkiye'nin Tarımsal Ticaretindeki Liberalizasyon ve Çevre Etkileşimi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. ADÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, TE-YL2007001. Aydın.
- Manhoudt, A.G.E., van De Ven, G.W.J., De Haes, H.A.U., and de Snoo, G.R. 2002. Environmental labeling in the Netherlands: a framework for integrated farming", *Journal of Environmental Management*, 65 (3): 269-283.
- Michel-Guillou, E. and Moser, G. 2006. Commitment of farmers to environmental protection: from social pressure to environmental conscience", *Journal of Environmental Psychology*, 26 (3): 227-235.
- Okumuş, K. 2002. Turkey's environment. A review and evolution of Turkey's environment and its stakeholders. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe.
[http://www.rec.org/REC/Programs/ExtensionToTurkey/TurkeysEnvironment.pdf], Erişim Tarihi: 21.11.2008.
- Qaim, M. And Janvry, A. D. 2003. Genetically modified crops, corporate pricing strategies, and farmers' adoption: The case of BT cotton in Argentina. *American Journal of Agricultural Economics*, 85 (4): 814-828.
- Pindyck, R. S. and Rubinfeld, D. L. 1998. *Econometric Models and Economic Forecasts*. Boston: McGraw Hill.
- Rahman, S. 2005. Environmental impacts of technological change in Bangladesh agriculture: farmers' perceptions, determinants and effects on resource allocation decisions. *Agricultural Economics*, 33 (1):107-116.
- Sidibe, A. 2005. Farm-Level adoption of soil and water conservation techniques in northern Burkina Faso. *Agricultural Water Management*, 73 (3): 211-224.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, TÜGEM. Destekler. 2008. [http://www.tugem.gov.tr/tugemweb/destekler.html] Erişim Tarihi: 30.10.2008.
- Thampapillai, D. 2002. *Environmental Economics: Concepts, Methods, and Policies*. Oxford Univ. Press, pp: 73-91, Oxford.
- Uri, N. D. 2000. Perceptions on the use of no-till farming in production agriculture in the United States: an analysis of survey results. *Agricultural Economics & Environment*, 77 (3):263-266.
- Wheeler, S. A. 2008. What Influences Agricultural Professionals' views towards organic agriculture? *Ecological Economics*, 65 (1): 145-154.
- Yılmaz, N. 2006. Pamuk. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, pp: 53-62, Ankara.

Sorumlu Yazar

Cemal ATICI

catici@adu.edu.tr

Geliş Tarihi :04.02.2009

Kabul Tarihi : 15.04.2009

KÖY MERKEZLİ TARIMSAL ÜRETİME DESTEK PROJESİ'NİN (KÖY-MER) TARIMSAL YAYIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ *

Umut Kenan KARA¹, Yaşar AKTAŞ¹, Fatma ÖCAL KARA¹

ÖZET

Araştırmada, Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi'ni (KÖY-MER), Şanlıurfa İli'nde Tarımsal Yayım açısından hem danışmanlar, hem de üreticiler açısından çözümleyerek, soruna yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, görevli 15 tarım danışmanı ve 4 köydeki toplam 58 üretici ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Proje, yayım çalışmalarının görelide olsa eksikliklerinin giderilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında olumlu görünmekte, ancak proje uygulama aşamasından önce gerekli altyapı eksikliklerinin giderilmemesi, ilk yıllarda başarısını gösterememesine neden olmuştur. Ayrıca, tarım danışmanlarının üreticiler ile birlikte özdeş toplumsal-ekinsel ortamda yaşamaları, üreticilerin sorunlarını iletmede ve çözüm bulmadaki sıkıntılarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Böylelikle üreticilerin kırsal alanda tarımsal bilgi kaynakları arasına yeni bir kaynak eklenmiştir. Danışmanların etkili bir tarımsal yayım çalışması gerçekleştirebilmesi için yeni bir model ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi'ni (KÖY-MER), Tarım Danışmanı, Tarımsal Yayım, Şanlıurfa

Evaluation From Point of View of Agricultural Extension of Project For Support to Village Focused Agricultural Production: Case of Sanliurfa

ABSTRACT

In this research it was aimed to develop suggestions towards the problem by analyzing the *Support Project of Rural Area Oriented Agricultural Production* at both levels of consultants and producers. In this context a survey study was conducted involving 15 agricultural consultants and 58 producers from 4 villages. The project assumed a prominent role in eliminating the relative shortcomings of extension services. Even though it appears to be useful through this perspective, infrastructural defaults caused the project not be successful in the beginning years. Besides, the coexistence of consultants and producers in the very same socio-cultural environment helped eliminate greatly the difficulty faced by producers in transmitting and mitigating their problems. Thus producers' rural area information sources gained one more element. A new model was developed for consultants to conduct an influential extension work.

Keywords: Project for support to village focused agricultural production, Agricultural extension, Agricultural consultancy

1.GİRİŞ ve KAPSAM

Tarımın en önemli işlevi beslenmedir. Beslenmenin yanında sanayiye ham madde sağlama, Gayri Safi Milli Hasıla'ya katkı ve istihdam yaratma gibi işlevleri de bulunmaktadır. Yıllık ortalama % 2.2 oranında artan nüfusa karşılık bitkisel ve hayvansal üretimde artış, nüfus artış oranını karşılayamamaktadır (Anonim, 2004). Bunun nedenlerinin başında, birim alandan alınan ürün miktarının yani verimin düşük olması gelmektedir. Verimin düşük olmasının en büyük nedeni ise, üreticilerin görelide geleneksel yöntemlerle üretim yapması, teknolojik gelişmelerden yararlanamaması ya da başka bir deyişle bu olanakları kullanmaya bilgi düzeyinin, daha da önemlisi maddi olanaklarının yetersizliğidir. Bu eksikliği gidermenin en iyi yollarından biri tarımsal yayım çalışmasını verimli ve etkili bir biçimde yürütmektir.

Ülkenin beslenme gereksinimi gibi önemli bir

işlevi sağlayan üreticilerin bilgi kaynaklarını; kendi deneyimleri, akrabaları, komşuları, tarımsal girdi satıcıları, yaymanlar, danışmanlık şirketleri, üretici örgütleri oluşturmaktadır. Güncel bir tarımsal sorunla karşılaştığında yaymanlara ulaşmada zorluk çekmektedirler. Çünkü yaymanlar genellikle kent merkezlerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Yayım anlayış ve uygulamasının bir sonucu olan kaynak sorunları nedeniyle her köye yetişememektedir. KÖY-MER ile tarımsal üreticilerin bilgi kaynakları arasına yeni bir kaynak daha eklenmiştir. Böylece üretici, danışmana kolaylıkla ulaşabilecektir.

Proje, üreticilerin yerinde bilgilendirilmesini sağlayarak, yeni tarım teknikleri ve teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırmak, tarımsal girdilerin doğru kullanımını sağlamak, bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmaya yönelik çalışmalarda bulunmak ve kırsal kesimde yaşayanların gelir seviyesini yükseltmek amacıyla; 01.01.2004'de Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKB) tarafından uygulamaya konulmuştur (Anonim, 2004).

¹ Çalışma, Yüksek Lisans tezi olup, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Komisyonu tarafından 2006-2007 yılları arasında desteklenmiştir
¹ Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Osmanbey Yerleşkesi, ŞANLIURFA

Ceylan ve diğ. (2005) bu projeyi “özel (serbest) tarımsal danışmanlık” dizgesinin, Türkiye'de gelecek yıllarda uygulanabilirliği açısından önemli bir adım olarak görürken, Gökçe (2004) ise, KÖY-MER Projesi'nin temel düşüncesinin yıllardan beri tarım kesiminde tartışılan, güncelliğini yitirmeyen bir konu olduğuna işaret etmektedir.

Bu proje, şimdiki değin yapılmış yayım çalışmalarından ayırıcı üç özellik taşımaktadır: Birincisi, danışmanların üreticiler ile beraber yaşamaları, orada görevlerini yerine getirmesidir. Ayrıca bayan danışmanlar köy ortamında yaşayarak, çalışarak tarımsal yayım alanında bir ilk gerçekleştirmiştir. İkincisi, yayım hizmeti alan üreticilerin görece de olsa, danışmanın ücretine bir katkının öngörülmesi ve yayım hizmetinin özelleştirilmesinde ilk adım olmasıdır. Üçüncüsü ise, işsiz olan ziraat mühendisi ve veteriner hekimlere istihdam yaratmasıdır.

Bütün bu ayırıcı özellikler ve bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olması ve özellikle Şanlıurfa İli'nde bu konuda kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması araştırmanın gerekçesini oluşturmuştur.

Araştırmanın ana amacı: Projeyi “*Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli*” temelinde hem danışmanlar, hem de üreticiler açısından çözümlenerek, soruna yönelik öneriler geliştirmektir. Ayrıca projeden ildeki tarımsal üreticilerin yararlanma durumunu çözümlenerek, projenin özel tarım danışmanlığı sistemine geçişte ne tür katkıları olduğunu araştırmak, projedeki temel sorunları üreticiler ve danışmanlar açısından ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmanın ana varsayımları ise, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

-KÖY-MER, Türkiye'deki yayım çalışmalarının görece de olsa eksikliklerinin giderilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında olumlu görünmektedir. Ancak proje uygulama aşamasından önce gerekli altyapı eksikliklerinin giderilmemesi projenin ilk yıllarda başarısını gösterememesine neden olmuştur.

-Tarım danışmanlarının üreticiler ile birlikte özdeş toplumsal ekinsel ortamda yaşamaları, üreticilerin sorunlarını iletmede ve çözüm bulmadaki sıkıntılarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

2. KURAMSAL TEMEL

Araştırmaya bir yol göstermesi, bir bakış açısı oluşturması açısından, kısaca Tarımsal Yayım anlayışına ve Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli'ne yer verilmiştir.

Bu model, Aktaş 2005'ten alınarak KÖY-MER projesi ile bağlantılı bir biçimde aşağıda kısaca açıklanmıştır. Böylelikle, araştırma bulguları ve sonuçları her iki dizge için sınıflandırılarak, birbirinden kopuk değil, tersine bir bütün içinde incelenecektir. Bu model açıklanmadan önce kısaca “Tarımsal Yayım” anlayışına yer verilmiştir.¹

Aktaş (2005), bilimsel kaynaklarda ve TKB'nin uygulamada, üretici insanı eğitilecek bir nesne olarak gördüğünü saptamaktadır. Aktaş sürdürerek, insanı bir nesne yerine, düşünen, sorgulayan, usunu kullanan, etkileşim özelliği olan ve birlikte çalışabilecek bir özne olarak algılanmasının gereğinin altını çizmekte ve tarımsal yayım çalışmasının, üretici insan için değil, tam tersine üretici insanla birlikte gerçekleştirilen bilinçli ve planlı bir eylem olduğunu belirtmektedir.

Aktaş (2007), Türkiye'de bilinen Tarımsal Yayım anlayışını aşağıdaki gibi bir açılımla şöyle dillendirmektedir: “Tarımsal Yayım anlayışının ve eyleminin odağında insan vardır. Ancak insan ögesi bir yanda üreticinin kendisini, diğer yanda yaymanı kapsamaktadır. Bu iki insan kümesi, tarımsal yayım sürecinin odağını oluşturmaktadır. Tarımsal yayım örgütü ve yayman, kendini ve çalışmalarını buna göre düzenlemelidir. Yayman, üreticinin davranışını değiştirmek için onu güdüleyerek bir girişimci gibi etkinleşmesine ortam sağlayarak onun gerekli iş, işlem ve davranışları hayata geçirmesini kolaylaştırmalıdır. Bu anlamda, tarımsal yayım çalışması ile üreticinin toplum ve ekonomik yaşamla bütünleşmesine katkı sağlayabilecektir.”

Üzerinde durması gerekli en önemli noktalardan birisi de üretici adına sorunu çözmek değil, ona bu sorunun çözümünde kılavuzluk etmektir. Aktaş (2005) bu konuda şöyle bir görüş geliştirmiştir: “Üreticiye verilecek destek, maddi ve teknik yardımdan çok anlaksal (fikirsel+zihinsel) bir yardım biçiminde olmalıdır. Anlaksal yardım ne demektir? Anlaksal yardım; yaymanın, üretici ile onun varolan güncel sorunu üzerinde görüş alışverişi yaparak, çözüm için üreticiye seçenekler göstererek güdülenmesi biçiminde anlaşılabilir. Bir başka deyişle yayman, üreticinin sorununu çözüm yöntemini öğrenip uygulayacağı anlaksal ortamı yaratmalı ya da oraya ulaşmasını kolaylaştırmalıdır. Buna da bir anlamda insan kaynağını geliştirmek de denebilir.” Bu bağlamda, danışmanların bu anlayışın bilincinde olmasının gerekliliğini söylemek kaçınılmazdır.

Tarımsal Yayım anlayışını açıklayıcı bu öz, kısa bilgilerden sonra aşağıda araştırmada yararlanılan modele ilişkin bilgiler kısaca verilmiştir.

Albrecht (1969), geliştirdiği Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli'ne göre, üretici ve örgüt dizgesi olmak üzere iki dizge vardır (Çizim 1). Örgüt dizgesi, tarımsal yayım çalışmasını gerçekleştiren kuruluştur. Üretici dizgesi ise tarımsal üreticinin ya da üreticilerin kendisinin ve ailesinin bulunduğu toplumsal bir yapı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, Aktaş (1977) tarafından eklenen toplumsal ekonomik dizge olarak üçüncü bir dizge bulunmaktadır. Bu dizge ise, örgüt ve üretici dizgesini içinde barındırır. Her ülkeye, her bölgeye göre değişen bir özelliği vardır.

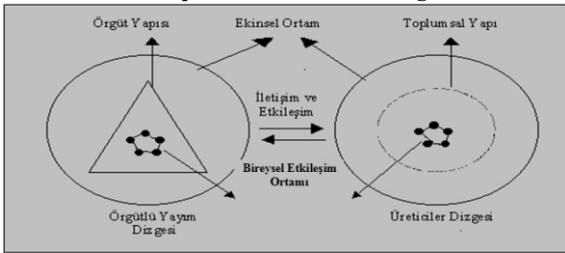
Aktaş (2005)'e göre, “Bireysel etkileşim ortamını, üretici için ailesi, yakın çevresi, aşiret üyeleri, köy toplumu, köyün ileri gelenleri ile olan

iletişim ve ilişkileri oluşturur. Yayman için de özdeş durum söz konusudur. Ek olarak yayman, diğer örgüt üyeleri ile resmi olmayan bir iletişim ve ilişki içindedir. Bu öğelerin kendi arasındaki düzenli ilişki biçimi ise örgüt yapısını oluşturur. Üreticinin içinde yaşadığı köy ortamı ise, toplumsal yapıdır. Bu yapıdan üretici hem etkilenir, hem de bu yapıda bulunan diğer bireyleri etkileyebilir.”

“Ekinsel ortam, her iki dizge için ayırım göstermektedir. Yayman için ise kentli ve modern olma özelliği belirgindir. Bu ortam, yayman ve üretici arasındaki uyumsuzlukların ana kaynağıdır. Bu modelde gerek yayman, gerekse üretici farklı bir çevreye sahiptir. Her bireyin kendi çevresi içinde bir anlamı vardır. Çevre ile birey arasında sürekli bir etkileşim vardır. Birey ve çevre ilişkisi, her iki dizge için de geçerlidir. Bu iki dizge etkileşim ile birbirine bağlıdır. Ancak bu etkileşimin çok yoğun olduğu söylenemez. Her birinin bağlı bulunduğu toplumsal dizgede diğer üyelerin bulunduğu, bu üyelerle olan etkileşimin, yayman ile üretici arasındaki etkileşimden daha sık ve yoğun olduğu varsayılmaktadır.”

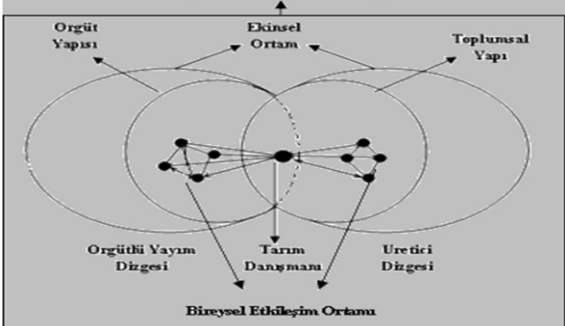
Toplumsal Ekonomik Dizge

Çizim 1: Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli

Yukarıda kısaca sunulan modelden farklı olarak, KÖY-MER Projesi ile birlikte üretici dizgesi ile örgütlü yayım dizgesi, önemli oranda özdeş toplumsal-ekinsel ortamı paylaşmaktadır. Projenin başlangıcındaki ereklerinden biri de, üretici dizgesi içerisinde yaşayan, o bölgenin ekinsel özelliklerini bilen ve yine o bölgede okumuş ziraat mühendislerini göreve getirmektir. Bu durumda, üretici dizgesi ile örgütlü yayım dizgesi arasındaki ilişki biçimi değişmektedir. Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli de, bu projeye göre değiştirilerek yeni bir model oluşturulmuştur. Bu model, Çizim 2'de gösterilmiştir.

Toplumsal Ekonomik Dizge

Çizim 2: İki dizge arasındaki örtüşme

Çizimden de anlaşıldığı üzere, danışman üretici ile, üretici de danışman ile yoğun bir iletişim ve etkileşim içerisindedir. Önceki çizimde bireysel etkileşim ortamı üretici ve yayman için farklılık gösterirken, bu proje ile bu durum iç içe geçmiştir. Bu örtüşmenin sağlanabilmesi için kimi koşulların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunlar danışmanın Arapça, Kürtçe dilini konuşma özelliği, cinsiyeti, uzmanlık alanı, iletişim yeteneği, hizmet içi eğitim (HİE) ve katılımcılık özelliğidir.

Böylelikle, üretici tarımda oluşan yenilikleri öğrenmede gecikmeyecek, kulaktan dolma uygulamalar yapmayacak, herhangi bir sorunla karşılaştığında her zaman ulaşabileceği tarım danışmanına başvurabilecektir. Özetle, tarım danışmanı kendisinin yardım edebileceği durumlarda üreticinin müdahalede geç kalmasını engelleyecek, yardım edemeyeceği durumda ise Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü ile üretici arasında bir köprü görevi görebilecektir.

Diğer önemli bir konu da kadınların danışmandan yararlanma durumudur. Öcal Kara ve Aktaş (2007) tarafından yine Şanlıurfa İli'nde yapılan bir çalışmada, kadınların tarımsal üretimin hemen her aşamasına katılmasına karşın, tarımsal yayım çalışmalarından yeterince yararlanmadığını vurgulamaktadır. İlde süregelen aşiret yapısı nedeniyle, kadınlar için de kendi yörelerinden bir danışman olması tarımsal yayım çalışmalarına katılımı açısından önemli olduğu söylenebilir. Ancak tüm bunlar tarım danışmanının kişisel ve mesleki niteliği ile bağlantılıdır.

3. KAVRAM SORUNU

Küreselleşme ile başlayan kamu tarımsal yayım hizmetlerinin özelleştirilmesi tartışmaları sürecinde Türkiye'de “Danışman” ve “Danışmanlık şirketi” kavramları da kullanılmaya başlanmıştır (Aktaş, 2005). Bilim, özel sektör ve bakanlık çevreleri ayrı yaklaşım ve anlayışları sonucu farklı kavramları yeğlemektedir. Örneğin bu proje, “Köy Merkezli Tarımsal Üretim Destek Projesi”, “1000 Köye 1000 Tarımcı Projesi”, “1000 Köye 1000 Tarım Gönüllüsü Projesi”, “Tarım Danışmanları Projesi”, “Tarım Gönüllüleri Projesi”, gibi ayrı kavramlarla kullanılmaktadır ve bir kavram sorunu olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumda projede görev alanlar, danışman mı? Gönüllü mü? Tarımcı mı? Bu durum bilim çevresi içinde karmaşıkken, üretici ise, mühendis kavramını kullanmaktadır. Bu çalışmada ise, “tarım danışmanı” kavramı yeğlenmiştir.

Danışman, danışmak eyleminden türetilmiş bir Türkçe sözcüktür ve Türkçe sözlükte, “Düşüncesinden, bilgisinden yararlanılmak üzere görevlendirilmiş kimse” (Demiray, 1990) olarak açıklanmıştır. Bu tanımla danışmanın uzmanlaşmış kişi olduğu çıkarımına ulaşılabılır.

Türkçe'de “-man” eki ile türetilmiş birçok

kelime bulunmaktadır. Kocaman, sayman, uzman, yazman, öğretmen, gibi örnekler çoğaltılabilir. Aktaş (2002), Tarımsal Yayım Bilim Dalı'nda bir kavram birliği oluşması açısından Tarım İl Müdürlüğü Çiftçi Eğitim ve Yayım Şubesi'nde yayım görevinde çalışanlar için "yayman" sözcüğünü önermektedir. Aynı biçimde danışman sözcüğü de bu projede çalışanlar için daha uygun görünmektedir. "Gönüllü" kavramı ise, "kendi isteği ile bir işi yapmayı üstlenen kişi" olarak yine anılan sözlükte tanımlanmaktadır. Ancak bu kavramla, sanki ücretsiz gönüllü yapılan bir iş algılanabilmektedir. Benzer biçimde "tarımcı" kavramı da kulağa hoş gelmemekte, yürütülen çalışmanın işlevini perdelemektedir.

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın ana materyalini Şanlıurfa İli'nde görev alan tüm tarım danışmanlarıyla, danışmanların hizmet verdiği dört köyde tarımsal üreticiler ile yapılan anketler oluşturmuştur. Proje Uygulama Esasları'ndan, gazetelerden, dergilerden ve bu konudaki benzer makaleler ve diğer yayınlardan yararlanılmıştır.

Şanlıurfa İli'nde toplam 11 ilçe bulunmaktadır. Projenin ilk başladığı 2004 tarihinde ilde toplam 15 tarım danışmanı görev yapmaktaydı. Ancak 04-01-2007 tarihinde bakanlığın aldığı kararla Türkiye genelinde 1021 olan tarım danışmanı sayısı 2500'e çıkartılmıştır ve tüm danışmanlar sözleşmeli memur (4-B kadrosuna) yapıp konumları değiştirilmiştir. Buna göre, danışmanlar yeniden ilçelere dağıtılmış ve bu dağıtım, eski olan danışmanların isteğine göre gerçekleştirilmiştir. Şanlıurfa'da göreve başlayan 74 yeni danışman ise, eski danışmanlar yeni yerlerine yerleştirildikten sonra TİM'in belirlediği köylere verilmiştir. Böylece Şanlıurfa'da görev alan tarım danışmanı sayısı da 15'den 89'a yükseltilmiştir. Ancak çalışmanın verimliliği açısından ve danışmanların verimliliğini ölçmede daha yararlı olacağı için proje ilk başladığında görev alan, bugüne değin çalışan tarım danışmanlarıyla ve bunların çalıştığı 4 köydeki toplam 58 üretici seçilip ve onlarla anket çalışması yapılmıştır. Araştırma alanının seçiminde, sulu ve kuru tarım yapma koşulları, üreticilerin etnik kökeni, kente uzaklık ve yakınlık, büyük ve küçük toprak sahiplerinin bulunma durumu, danışmanın cinsiyeti

gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulguları, "Dizgelerarası Tarımsal Yayım Modeli"nde olduğu gibi "Tarım Danışmanı Dizgesi" ve "Üretici Dizgesi" olarak iki dizgede sınıflandırılmıştır.

5.1. Tarım Danışmanı'na Yönelik Araştırma Bulguları

Bu bölümde, danışmanların kişisel ve mesleki özellikleri, hizmet içi eğitimi, çalışma koşulları yayım etkinliği açısından incelenmiştir.

5.1.1. Danışmanların kişisel ve mesleki özellikleri

Çizelge 1'de tarım danışmanlarının kişisel ve mesleki özellikleri görülmektedir. Bu çizelgeye göre, danışmanların % 14.29'u bayan, % 85.71'i ise erkektir. GAP Bölgesi'nde Ceylan ve diğ. (2005) tarafından yapılan bir çalışmada ise, benzer bir sonuç bulunmuştur. Ancak Gökçe'nin (2004) 1021 danışmanla yaptığı araştırmada bayan danışmanın oranı görece daha yüksektir.

Görüldüğü gibi, TKB cinsiyet dengeli bir yaklaşım uygulamasına da, bayan danışmanların köylerde görevlendirilmesi tarımsal yayım açısından bir ilktir.

Kuşkusuz, bölgenin aşiret yapısı göz önüne alındığında, Öcal Kara (2005) çalışmasında vurguladığı gibi, kadınların bu çalışmalardan yararlanabilmesi için kaçınılmaz biçimde bayan tarım danışmanına gereksinim vardır.

Danışmanların ağırlıklı olarak 30-35 yaş (% 71.43) aralığındadır. Bu durumda genç ve dinamik olduklarından çalışmalarında daha fazla verimli olmaları beklenebilir. Büyük çoğunluğu, Tarla ve Bahçe Bitkileri Bölümü mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. İlin tarımsal ürün desenini en fazla tarla ürünleri oluşturmaktadır. Tarım Ekonomisi mezunlarının bulunmaması da dikkat çekicidir.

Yaklaşık % 50'sinin bir yıldan fazla % 21.43'ünün ise, bir yıldan az deneyimi olduğu, % 28.57'sinin hiç olmadığı saptanmıştır. Danışmanlar seçilirken bu deneyim göz önünde bulundurulmamış, yalnızca danışmanın üretim tekniği bilgisi sözlü

Çizelge 1: Danışmanların Kişisel ve Mesleki Özellikleri

Bireysel özellik	Seçenek	Sayı	%	Bireysel özellik	Seçenek	Sayı	%
Cinsiyeti	Kadın	2	14.29	Yaşı	26-30	3	21.43
	Erkek	12	85.71		30-+	11	78.57
Mezun olduğu bölüm	Tarla bitkileri	5	35.71	Meslek deneyimleri	0-6 ay	1	7.14
	Bahçe bitkileri	3	21.43		6-12ay	2	14.29
	Toprak	2	14.29		1-2 yıl	1	7.14
	Diğer bölümler	2	14.29		2 ve üzeri	6	42.86
	Veteriner	1	7.14		Deneyim yok	4	28.57
	Yanıtsız	1	7.14				
Toplam		14	100.00	Toplam		14	100.00

olarak ölçülmüştür. Bu da uygulamada kimi sorunlara kaynak olmuştur.

5.1.2. Danışmanların hizmet içi eğitimi

Danışmanların neredeyse tamamı düzenli bir HİE aldığını belirtse de, bunun ne sıklıkla yapıldığını sorduğumuzda % 57.14'ü ayda bir olduğunu, % 35'ide 5-6 ayda bir olduğunu vurgulamışlardır.

Buradan şu çıkarıma ulaşılabilir: Danışmanların ayda bir HİE'den geçiyoruz yanıtını vermelerinin nedeni, her ay Çiftçi Eğitim ve Yayım Şubesi'nde toplanmalarıdır. Bu toplantı bir günlük olup, HİE'ye yönelik değildir. 5-6 ayda bir yapılan ise bölgesel ya da Türkiye genelinde olup, üniversite öğretim üyelerinin ve TKB'ye bağlı uzmanların verdiği bir eğitim programıdır. Ancak bu HİE çalışmalarına Şanlıurfa İli'nden yalnızca 5 danışman katılmıştır.

Danışmanlara eğitim gereksinimlerinin olup olmadığına yönelik soru sorulduğunda ise önemli bir konu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu da aldıkları HİE'nin tarım teknikleri ve tarımsal yayım açısından yararlı ve sorun çözümüne yönelik olmadığı ve yetersiz olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çünkü yapılan anket çalışmasında, danışmanların yaklaşık %80'ninin tarımsal üretim tekniği ve tarımsal yayım çalışması ile ilgili eğitime gereksinimi olduğu saptanmıştır. Çünkü lisans döneminde aldıkları iki kredilik Tarımsal Yayım ve Haberleşme dersinden sonra pratik açıdan bir şey öğrenmedikleri söylenebilir.

Danışmanların %14.29'u lisansta "Tarımsal Yayım ve Haberleşme" dersi almamışlardır. Bunlar Zootehni ve Veterinerlik mezunu danışmanlardır. Danışmanların %57.14'ü bu dersin yararı olduğunu savunurken, %28.57'si ise yararının olmadığı görüşündedir. Çünkü bilindiği gibi Türkiye'de *Tarımsal Yayım ve Haberleşme Bilimdali*'na gereken önem verilmemekte, derslere uygulama saati konmamaktadır. Bu nedenle dersler, uygulamadan uzak, teorik olarak işlenmektedir. Yalnızca Tarım Ekonomisi Bölümü mezunları uygulama olanağı bulabilmektedirler. Bu da yine sınırlıdır. Ancak Tarım Ekonomisi mezunu danışman da bulunmamaktadır. %78.57'si Tarımsal Yayım'ın ilkeleri ve yöntemleri konusunda HİE almıştır. Ancak danışmanlar da bu eğitimlerin de kendilerini geliştirmeleri açısından yetersiz olduğunu vurgulamıştır.

Uygulamada varolan sorun çözümüne ve insan ögesini geliştirmeye yönelik HİE, tarım danışmanları için en önemli konulardan birisidir. Çünkü değişim kaçınılmazdır ve dünyada her şeyin zamanla değiştiği gibi tarım da değişmektedir. Bu nedenle "Ben her şeyi biliyorum, eğitim gereksinim yok" düşüncesinde olan bir danışmanın çalışmalarında uzun vadede başarılı olabileceği söylenemeyebilir.

5.1.3. Çalışma koşulları

Danışmanların tamamı köyde oturmaktadır. Ancak merkez köylerde görev yapan danışmanlar

üretimin yoğun olduğu dönemlerde köyde kaldıklarını, diğer zamanda merkezdeki evlerinde kaldıklarını belirtmişlerdir. Ne ev, ne materyal, ne de binek araç tam olarak sağlanmamış, dahası kimi danışmanlar bu üç sorunu birlikte yaşamışlardır. Ayrıca danışmaların görev yerleri de mezuniyet bölümlerine göre seçilememiştir.ⁱⁱ

Projenin ilk üç yıldaki hedeflerinden biri de, danışmanın büyük üreticiler ve muhtar ya da belde belediye başkanı tarafından desteklenmeleri ve danışmanlara bu kişilerin yardımcı olmasıdır. Ancak bu, çok az gerçekleşmiştir.

Danışmanların çoğu, zaman yetersizliği nedeniyle yalnızca kendisine danışanlarla çalışma yapabilmektedir. Özellikle üretimin yoğun olduğu ve hem sulu, hem de kuru tarımın birlikte yapıldığı bölgelerde danışmanlar, düzenli olarak bütün üreticileri ziyaret edememektedirler. Danışmanları çevre köylerden de üreticilerin gelip alması ve kendi tarlasına götürmesi de danışman için zaman kaybına neden olmakta ve bu durum da düzenli üretici ziyareti yapmasını olumsuz olarak etkilemektedir. Ayrıca danışman dizgesel bir eylem planı yapmamaktadır. Bu da HİE eksikliğinin bir sonucudur.

5.2. Tarımsal Üreticilere Yönelik Araştırma Bulguları

Tarımsal üreticilere ilişkin araştırma bulgular ise, üreticilerin özellikleri, danışmanın çalışmalarını değerlendirme, bilgi kaynakları, danışmanın ücretine katılım olmak üzere dört alt başlık altında sınıflandırılmıştır.

5.2.1. Üretici özellikleri

Deneklerin %77.59'unun ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) mezunu, %15.52'sini ise, lise ve üzeri eğitim alanlar oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi deneklerin 2/3'den fazlası ilköğretim düzeyinde düşük öğretim özelliğine sahiptir. Büyük çoğunluğu kendi arazisini işlemektedir (%75.86). Sulu tarım, kuru tarıma göre daha fazla yapılmaktadır (%63.79). Deneklerin %37.93'ü 50 dekar'dan az, %43.10'u 51-200 dekar arasında, %15.52'si 201-500 dekar arasında, %3.45'i ise 500 dekar'dan fazla toprağa sahiptir.

5.2.2. Danışmanın çalışmalarını değerlendirme

Çizelgede üreticilerin danışmanın önerilerini uygulama durumu, üreticilerin danışma sıklığı ile karşılaştırmalı biçimde verilmiştir. Danışmanla her gün görüşenlerin neredeyse tamamı, haftada 1-2 kez görüşenlerin tamamı önerilerini uygulamaktadır. Görüşme sıklığı azaldıkça, önerilerini uygulamada da azalma görülmektedir. Anket çalışması yapılan deneklerin tamamına baktığımızda ise, üreticilerin % 70.69'u danışmanın önerilerini uyguladıklarını, % 6.90'ı ise kısmen uyguladığını belirtmiştir.

Üreticilerin danışmanla görüşme sıklığı incelendiğinde %13.80'nin her gün, %36.21'inin

Çizelge 2: Üreticilerin danışmanın önerilerini uygulama durumu

Yanıtlar	Her gün		Haftada 1-2 kez		Ayda 1-2 kez		Yılda 3-4 kez		Danışmıyor		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	7	87.50	21	100.0	12	80.00	1	14.29	0	0.00	41	70.69
Hayır	0	0.00	0	0.00	1	6.67	5	71.43	7	100.0	13	22.41
Kısmen	1	12.50	0	0.00	2	13.33	1	14.29	0	0.00	4	6.90
Toplam	8	100.0	21	100.0	15	100.0	7	100.0	7	100.0	58	100.00

haftada 1-2 kez, %25.87'sinin ayda 1-2 kez, %12.10'unun yılda 3-4 kez, %12.10'unun ise hiç görüşmediği saptanmıştır. Erzurum İli'nde yürütülen bir araştırmada Atsan ve Şoraklı (2006) danışmanla görüşme sıklığı daha yüksek bulunmuştur. Bu bağlamda danışmanların Çiftçi Eğitim ve Yayım Şubesi'ndeki yaymanlara göre, üreticilerle daha sık görüştüğü çıkarımına varabiliriz.

Üreticilere göre en büyük sorun, zararlılarla savaşımdır. Danışmandan yardım istedikleri diğer konular ise ekim döneminde kullanılacak tohum ve gübre çeşit ve miktarları ve sulama teknikleridir.

Ayrıca danışman, üretim deseninde olumlu değişim ve toprakların verimli kullanılmasında başka bir ürünü ya da ikinci bir ürünü önererek katkıda bulunmaktadır. Araştırma, danışman önerilerini uygulayan deneklerin %67.65 oranında olduğunu göstermiştir.

Burada iki sonuç çıkarılabilir: Birincisi, danışmanın üreticilerin birçoğunun güvenini kazanmış olması, ikincisi ise yeni bir ürünü önerdiğinde üreticinin hemen uygulayabilmesidir.

5.2.3. Bilgi kaynakları

Çizelge 3'de üreticilerin tarım danışmanından önceki bilgi kaynakları incelendiğinde, %32.76'sı bir sorunla karşılaştığında bu sorunu yeri geldiğinde TİM'e, tarımsal ilaç satıcılarına, komşularına ve köyün ileri gelenlerine sorduklarını genelde herkesten bilgi almaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin %22.41'i tarımsal ilaç satıcılarından, %20.68'i Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü'nden, %17.24'ü ise köyün ileri gelenlerinden ve komşularından bilgi aldıklarını belirtmişlerdir. Aktaş (2000) tarafından da benzer sonuçlar bulunmuştur. Anket çalışması dışında yapılan görüşmelerde de üreticiler, doğruyu bulmak için daha farklı bilgi kaynağına yönelerek ve bilgileri karşılaştırarak sorun çözüme yoluna gittiklerini belirtmişlerdir. Bu da danışmanın etkili olmasına bir örnek olarak görülebilir.

Çizelge 3: Üreticilerin tarım danışmanından önceki bilgi kaynakları

Yanıtlar	Sayı	%
Tarımsal ilaç satıcıları	13	22.41
Komşular, köyün ileri gelenlerinden	10	17.24
Kimseden bilgi almıyorum	4	6.90
Tarım İl/İlçe Md.	12	20.68
TİM, TİS ve komşular ve köyün ileri gelenleri	19	32.76
Toplam	58	100.00

Üreticilerin %50.00'si tarım danışmanının köylerinde görev yapmasına karşın önceki bilgi kaynaklarından bilgi almayı sürdürdüklerini, ancak 43.30'u danışmandan başka bilgi kaynağı aramadıklarını ve danışmanın önerilerini uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bu da bir değişimin var olduğunu göstermektedir.

5.2.4. Danışmanın ücretine katılım

Üretici danışmana ücret ödemeye sıcak bakmamaktadır. Çünkü her şeyi devletten beklemeye alıştırıldığı da bu noktada ileri sürülebilirⁱⁱⁱ.

Devlet danışmana verilen ücreti bıraksa, üreticiler birleşip vermeye razı olur musunuz? sorusuna deneklerin % 51.72'si ücret ödemek istememektedir. % 36.21'i ise, ücret ödeyebileceğini belirtmiştir. Bu çizelgede vurgulanması gereken en önemli nokta, toprağı 50 dekar'dan az olan üreticilerin % 27.27'sinin, 51-200 da arasında toprağı olanların ise % 40'ının ücret ödemeye razı olmasıdır. Bu durumda işletme büyüklüğü ile danışmana ücret ödeme arasında bir bağlantı kurmak zordur. Çünkü üreticinin danışmandan beklentisi, arazi büyüklüğüne göre değişmektedir. Üretici, öncelikle veriminde ve dolaylı olarak gelirinde bir artış olup olmadığı ile ilgilenmektedir.

Bu ücreti vermek istemeyen üreticiler ise, "gelirim ancak bana yeter" biçiminde maddi sorunlarını dile getirmişlerdir. Bir diğer neden ise, tüm üreticilerin ücret ödeme noktasında ortak davranışta bulunmasının zor olacağını düşünceleridir. Ayrıca üreticiler, kentten bir

Çizelge 4: Danışmana verilen ücreti ödemeye razı olma durumu

Yanıtlar	50 da az		51-200 da		201-500 da		501-1000 da		1000 da ve üzeri		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	6	27.27	10	40.00	4	44.44	1	100.00	0	0.00	21	36.21
Hayır	12	54.55	12	48.00	5	55.56	0	0.00	1	100.00	30	51.72
Danışmıyor	4	18.18	3	12.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	4	12.07
Toplam	22	100.00	25	100.00	9	100.00	1	100.00	1	100.00	58	100.00

mühendisi getirmenin daha pahalıya mal olacağını düşünmekteyse de danışmanın ücretini ödemeye yanaşmamaktadır ve bu hizmetin bedelini devletten beklemektedir^{iv}. Çünkü danışmanlık projesi, üreticilere sorulmadan dönemin hükümetince oluşturulan bir uygulamadır. Durum çözümleme aşamasında üreticinin danışmanın ücretine katılımı konusunda ödemeye razı olma durumu önemsenmediğinden araştırılmamıştır. Özce, üreticiler bunu hükümetin bir etkinliği olarak gördüğünden danışmanın ücretinin hükümet tarafından üstlenilmesi gerektiğini düşünmektedir. Veriminde ve gelirinde bir artış olması ile ücret ödeme arasında bir bağlantı yoktur. Üreticilere sorulup yazılı duruma getirilseydi, ücret ödeme konusu daha sağlıklı gerçekleştirilirdi.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde öncelikle araştırmada saptanan sonuçlar verilmiş, daha sonra ise, yine bu sonuçlarla bağlantılı olarak sorun çözümüne yönelik öneriler geliştirilmiştir.

6.1. Sonuçlar

Sonuçlar, KÖY-MER Projesi'ne ve finansmana, tarım danışmanlarına, yayım çalışmalarına, ve tarımsal üreticilere ilişkin olmak üzere 3 başlık altında ele alınmıştır.

6.1.1.KÖY-MER Projesi'ne ve finansmana ilişkin sonuçlar

KÖY-MER Projesi'nde gelinen duruma bakıldığında öncelikle başlangıçtaki ereklerden biri, üreticilere özel danışmanlık düşüncesinin yerleştirilmesiydi. Ancak proje sil baştan değiştirilerek, danışmanlar sözleşmeli kadrolara atanarak bu uygulamaya son verilmesi politik amaçların da bulunduğu işaret etmektedir. Burada vurgulanması gereken özellik şudur: Gerek özel danışmanlık sistemine yavaş yavaş geçmek, gerek kamu, sivil toplum örgütleri ve üreticilerin ortak katkılarıyla bu hizmetin gerçekleşmesi ya da tamamen kamu kuruluşları tarafından yürütülmesi değildir. Daha da önemlisi, üreticinin gerçek anlamda bu projenin kendisine olan yararını görüp görmemesidir.

Proje hazırlanırken dizgesel bir durum çözümlemesinin yapılmadığı bir gerçektir. Proje çok hızlı bir biçimde hazırlanmıştır. Durum çözümleme aşamasında üreticilerin davranış özelliklerine yer verilmediğinden üreticilerin böyle bir modele hazır olup olmadıkları ya da isteyip istememe durumları belirlenmemiştir. Projenin hazırlanmasında da üretici katılımı da yoktur. Çünkü proje, üretici ve danışman katılımını öngörmemektedir.

Projede yer alan en önemli özellik, görev alacak tarım danışmanlarının öncelikle yöre insanından seçilecek olmasıdır. Bu durum, araştırmanın kuramsal temelinde değinildiği gibi, üretici ve örgüt dizgesinin

özdeş ekinsel ortamı paylaşmasının gerekliliğini doğrulamaktadır. Danışmanlar ve üreticiler, köyde bulunmayı tarımsal yayım çalışmaları açısından olumlu görmektedir.

Proje başlangıcında TKB, danışmanların çalışacağı köylerin alt yapı sorunu ile ilgilenmemiştir. Danışmanlar köylere gittiklerinde birçoğu kalacak yer ve çalışma odası sorunu ile karşılaşmışlardır. Danışmanlar köylerde TİM'e bağlı bazı binaları kendi olanaklarıyla onarmış ve bu binalara yerleşmişlerdir. Proje başladığında medyada büyük yankılar uyandırmış olsa da, danışmanlar köylerde kendi hallerine bırakılmışlardır. Ancak, şimdiki durum danışmanlar için daha olumludur. TKB kadrosuna atanmanın kendilerini rahatlattığını, çalışmalarının daha verimli olacağını, gelecek kaygısını ortadan kaldırdığını belirtmişlerdir.

6.1.2.Tarım danışmanlarına ve yayım çalışmalarına ilişkin sonuçlar

Projede kurumlar arası eşgüdüm sorunları bulunmaktadır. Danışmanlar en büyük desteği, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri'nden almaktadır (%71.43). Ayrıca TİM, üniversite ile ortak çalışma yürütmemektedir. Yalnızca, danışmanların göreve başladıkları dönemde eğitim çalışmalarına üniversite öğretim üyeleri katılmıştır. Ancak bu eğitim yalnızca bir günlük olmuştur. Özellikle Tarımsal Yayım ve İletişim konusunda uzman kişilerle herhangi bir eşgüdüm bulunmamaktadır.

Danışmanlar, üretimin durgun olduğu dönemlerde de köyde üretim süreciyle ilgili toplantılar yaptıklarını söylemişlerdir. Ancak en büyük sıkıntılarından biri de, toplantılara üreticilerin ilgi göstermemesi ve danışmanların üreticileri evlerden rica ile çağırmasıdır. Bu bağlamda iki çıkarıma ulaşabiliriz: Birincisi, danışman üreticinin sorun ve gereksinmesine yönelik toplantıyı üreticilerle birlikte planlamamaktadır. Üreticilerde böyle bir gereksinme oluşturacak ortam yaratmamaktadır. Kuşkusuz danışmanın bu konuda bilgi ve deneyim boşluğu vardır. İkincisi, üretici, yalnızca gereksinimi olduğu zaman danışmana başvurmakta, danışmanın üreticileri bilgilendirici çalışmalarına (kurs, eğitim toplantıları vb.) pek ilgi göstermemektedir.

Danışmanların yaklaşık % 85'i köyde yaşamalarının kendileri için bir sorun olmadığını vurgulamışlardır. Danışmanlar köyde üreticilerle iç içe yaşamak, mesleklerini kendi görev alanındaki köylerde sürdürmek istemekte, yalnızca koşulların iyileştirilmesi kendileri için yeterli olabilmektedir. Çünkü projenin ilk aşamasında, yalnızca danışmanın gönüllü olması üzerinde çok durulmuştur.

Danışmanlar için sosyal etkinliklerinin olmaması da bir sorundur. Bu sorunlarını hafta sonları il ve ilçe merkezlerine gelerek çözdüklerini vurgulamışlardır.

Şanlıurfa koşullarında görev yapan danışmanlar, gelişmiş illerdeki danışmanlara göre kimi konularda

zorlandığı söylenebilir. Çünkü bu bölgede büyük toprak sahiplerinin, kira ve ortaklığın fazla olması, aşiret yapısı, az toprağı olan üreticilerin, büyük toprak sahiplerine göre yeniliklere başlangıçta fazla tedirgin bakması danışmanın zorlanma nedenleri arasındadır.

Diğer önemli bir konu da, kırsal alanda kadınların yayım çalışmasına katılımıdır. Bu konu, giderek önem kazanmaya başlasa da, henüz yeterli biçimde yapılmamaktadır. Danışmanların sürekli köy ortamında bulunması, kadınların bu gereksinimlerini karşılayabilmeleri için önemli bir fırsattır. Ancak danışmanlar için bu konuda planlanmış bir HİE bulunmamaktadır. Bölgenin aşiret yapısı gereği bu çalışmaları yalnızca bayan danışmanlar yürütmektedir^v. Ancak bunlar nicel olarak da yetersizdir.

Aldıkları HİE, Tarımsal Yayım ilkeleri ve yöntemlerine yönelik değildir. Oysa ki, dizgesel bir tarımsal yayım eğitimi almamış bir danışman, Tarımsal Yayım'ın temel felsefesi olan "kendi kendine yardımcı" gerçekleştirilemeyebilir. Bunu gerçekleştirilemeyen danışman çalıştığı bölgede yalnızca üreticilerin sorununu çözmeye yönelik çalışacaktır. Bu durumda o bölgede çalışan danışmanı bir doktor, üreticiyi de bir hasta yerine koyabiliriz. Böylece hasta kendini hastalıklardan koruma yollarını bilmeyecek yalnızca hastalandığında doktora gitme ihtiyacı duyacak ve böylece bilinçsiz bir hasta topluluğu oluşacaktır. Oysa ki kişi kendini hastalıklardan nasıl koruyacağını iyi bilirse, bu durumda "kendi kendine yardımcı" öğrenmiş olacaktır. Böylelikle hastalığa karşı, bilinçli bir toplum oluşacaktır.

6.1.3. Tarımsal üreticilere ilişkin sonuçlar

Deneklerin % 65.52'si verimlerinde artış olduğunu, % 22.41 ise artış olmadığını dile getirmiştir.

Danışmanın çalışmalarından memnun olan üreticiler, danışmanın önerileri ile dekara verimde ortalama % 20-25 oranında bir artış meydana geldiğini, ayrıca ürün kalitesinin arttığını, bilinçsiz ilaçlamanın ve gübrelemenin önüne geçmesinden dolayı girdi maliyetinin düştüğünü açıklamışlardır. Buradan da, danışmanın çalışmalarından memnun oldukları çıkarımına varılabilir.

Verim artışına karşın, üreticiler danışmana ücret ödemek istememektedir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi, bu hizmeti devletten beklemektedir. Şimdiye kadar bu hizmetlerin üreticiye karşılıksız sunulması, onu hazıra alıştırmıştır. Kısa vadede bu düşüncüyü değiştirmek, oldukça zor görünmektedir.

Ayrıca tarım danışmanları, görev aldıkları köylerde üreticilerin katılımını sağlayarak AB destekli projeler de yapmışlardır^{vi}.

Danışmanlardan kimileri üreticilere örgütlenme ortamı yaratmaktadır. Üreticiler, genelde kalkınma kooperatifleri kurmaya özendirilmektedir. Bu da örnek oluşturması açısından önemli bir girişim olarak görülebilir.

6.2. Öneriler

Öneriler; projenin ilke ve amaçları, projenin uygulanması ve altyapı, katılımcılık, eşgüdüm, HİE ve örgütlenme olarak altı başlık ele alınmıştır.

6.2.1. Projenin ilke ve amaçları

Proje başladığında temel amacı, "köye, köylüye ve üreticiye hizmet köyde olmalıdır" biçimindedir. Bunun için, danışmanların bir çözüm merkezi olmaktan çıkıp üreticilerin ufkunu genişletmeleri gerekmektedir. Danışmanların amacı, üreticinin sorununu çözmek değil de, tersine çözüm yollarını göstererek anlaksal yardım olmalıdır.

Projede yer alan en önemli ilke, "görev alacak

Çizelge 5: Danışmanın başarılı olabilmesi için gerekli koşullar

Koşullar	Açıklama	Öneri
Dil sorunu	Tarım danışmanı ile üreticinin özdeş yöre insanı olmasıdır.	Arapça konuşulan köye, Arapça bilmeyen, Kürtçe konuşulan köye, Kürtçe bilmeyen danışman atandığında dil, kültür vb. konularda çatışmalar yaşanabilir. Bu duruma özen gösterilebilir.
Cinsiyet	Aşiret yapısı, bayan danışmanı yadrigamaktadır.	Üreticiler, kimi köylerde erkek danışman varken, kendi köylerinde bayanın olmasından rahatsızlık duyabilmektedirler. Bayanların bulunduğu köyler desteklenmeli, erkek ve bayan danışmanlar işbirliği içinde, cinsiyet dengeli çalışmalar yürütmelidir.
Ürün deseni ve danışmanın mesleği	Danışmanın atandığı köyün iyi seçilmemesi de başarı için olumsuz bir durumdur.	Örneğin, hayvancılığın yoğun olduğu bir yere Zooteknist ya da Veteriner Hekim yerine başka bir bölüm mezunu danışman getirildiğinde sorunlar yaşanabilecektir. Yayım örgütü tarafından iyi bir durum çözümlemesi yapılarak soruna yönelik danışman ataması yapılabilir.
İletişim yeteneği	Bu, hem doğuştan gelen, hem de sonra kazanılan yetenektir.	İletişim yeteneği zayıf bir danışmanın başarılı olması beklenemez. Bu durumda da üretici ve danışman arasında soğuk bir ilişki olabilecektir. Ancak bunu sonradan aldığı eğitimlerle kazanabilir.
HİE	Sürekli eğitim kaçınılmazdır.	Dizgesel ve güncel sorun çözümüne yönelik olarak hazırlanmış HİE ile danışmanın bölgesinde daha başarılı olması sağlanabilir.
Katılımcılık	Üretici katılımı	Danışman, çalışmaların planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesinde üretici katılımını da sağlamalıdır. Aynı zamanda TKB projelerinin planlanması sürecinde de danışmanın katılımı sağlanmalıdır.
Güdüleme	Olanakların iyileştirilmesi	Ücretlerinin doyurucu olması, kalacak yer, çalışma odası ve diğer araç-gereçlerin sağlanması danışmanı görece güdüleyebilir.

tarım danışmanlarının öncelikle yöre insanından seçilecek olmasıdır” ilkesidir. Bu durum, kuramsal temelde değinildiği gibi, üretici dizgesi ve örgüt dizgesinin aynı ekinel ortamı paylaşmasının gerekliliğini doğrulamaktadır. Böylelikle iki dizge arasında iletişim ve etkileşim artacak, bir örtüşme durumu ortaya çıkabilecektir. Ancak bu örtüşmenin sağlanabilmesi için kimi koşullar gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu koşullar çizelge 5' de görülmektedir.

6.2.2. Projenin uygulanması ve altyapı

Yeni danışmanların alımında altyapı sorunuyla karşılaşmaması için öncelikle köylerdeki altyapı, ulaşım ve iletişim araçları sorununun giderilmesi gerekmektedir.

Danışmanın diğer köylere ulaşım sorununu çözmek için, TKB tarafından bir araç verilmesi önerilebilir. Bu araç düşük maliyetli bir otomobil ya da motosiklet olabilir. Kamu kurumlarında gereksinim fazlası ya da değiştirilmesi gereken araçlar da bu proje için kullanılabilir. Yakıt ücreti de danışman ve köylü olanaklarıyla sağlanabilir.

Yeni danışmaların belirlenmesinde KPSS sınavı önemli rol oynamaktadır. Bu sınavda danışmanların genel kültür ve genel yetenek bilgisi ölçülmektedir. Bu sınavla birlikte danışmanların sözlü ve uygulamalı bir sınavdan geçmeleri önerilebilir. Danışmanların alımından hemen sonra ise en az 3 aylık^{vii} kesintisiz HİE verilmeli ve danışmanlar tarımsal yayım ve tarımsal üretimle ilgili bilgilere sahip olduktan sonra köylere göreve yollanmalıdır. Daha sonra ise, ayda bir düzenli olarak gerekli eğitimler düzenlenebilir.

Bir diğer öneri ise, üreticilere örnek işletme seçeneklerini gösterme bakımından hemen her köye varolan hazine arazileri danışmanlara ücretsiz, geçici süre için verilmesidir. Buradan elde edecekleri gelir, çalışmalarını için kaynak oluşturabilir.

6.2.3. Katılımcılık

Projenin başarısını ve ömrünü artırmak için danışman ve üreticilerin kararlara, planlamalara, değerlendirmelere ve dahası proje yönetimine daha etkin biçimde katılımın ortamı hazırlanmalıdır.

6.2.4. Eşgüdüm

Danışmanların çalışmaları için bir eşgüdüm modeli oluşturulmuştur. Aşağıdaki çizim 3'e göre, tarım danışmanının tarımsal konularda etkinlikler yürüten her bir birim ile bir köprü oluşturması önerilmiştir. Böylelikle üretici, tarımsal yayım çalışmalarından daha etkili bir biçimde yararlanabilecektir.

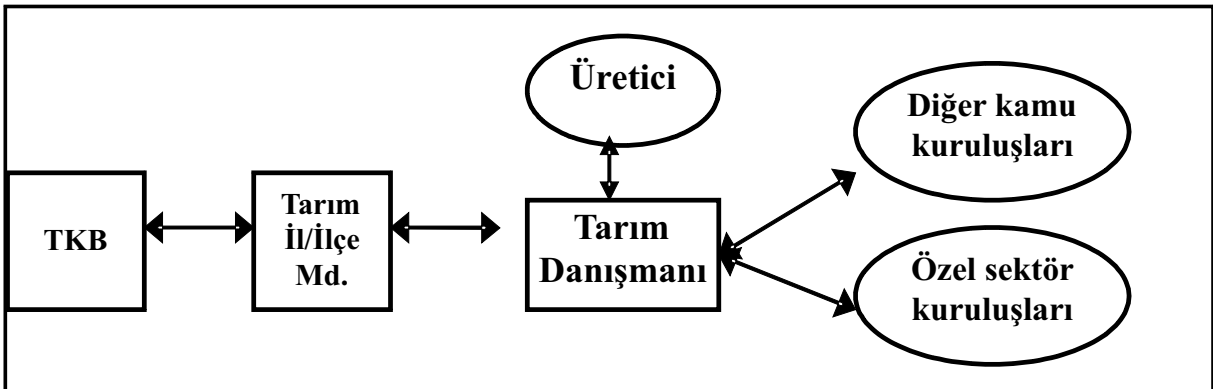
Bu önerinin gerçekleştirilmesi için de TKB'nin ve TİM'in önderliğinin olmasının gerekebileceği söylenebilir. Burada bir diğer önemli konu ise, danışmanın diğer kamu kuruluşları ve özel sektör kuruluşları ile işbirliği içerisinde olmasıdır. Diğer kamu kuruluşlarına örnek olarak; araştırma kuruluşları, üniversiteler, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, muhtar, belediye başkanı verilebilir. Özel sektöre ise, tarıma girdi sağlayan şirketler, üretici örgütleri ve tarımsal meslek örgütleri verilebilir. Ayrıca danışman, bunların dışında aşiret ileri gelenleri de eşgüdüm sağlayabilir. Danışmanların bu kişilerle iyi ilişkiler içerisinde olması, köydeki diğer üreticilerle olan ilişkilerini etkileyecektir. Çünkü üretici, kendine bu kişileri örnek alabilmektedir.

6.2.5. HİE

Projenin başlangıcından günümüze değin olan süreçte en önemli eksikliğinin dizgesel bir HİE olduğu söylenebilir. Bu nedenle varolan sorun çözümüne yönelik eğitimlere önem verilmesi kaçınılmazdır. HİE'de amaç, danışmanlara üreticiyi kendi kendine yeterli duruma getirmek için ne tür çalışmalar yapmaları gerektiği konusunda eğitim olmalıdır. Gerek tarımsal üretim tekniği, gerek hayvan sağlığı konusunda HİE düzenlenmelidir. Daha da önemlisi, tarımsal yayım hem kuramsal, hem de uygulamalı biçimde dizgesel biçimde ele alınmalıdır. Ayrıca, katılımcı yayım, iletişim becerisi, yetişkin eğitimi, güdüleme, proje hazırlama ve yürütme vb. eğitimlerle danışman, üreticiye kendi kendine yardımcı olabileceği ortamı hazırlayabilmelidir.

6.2.6. Örgütlenme

Danışmanların nasıl ki çok verimli, etkili bir HİE almaları gerekli ise üreticilerin de örgütlenme

Çizim 3: Tarım danışmanlarının çalışma yöntemi için eşgüdüm önerisi

konusunda iyi bir eğitim almaları ve örgütlenme konusunda desteklenmeleri gereklidir. Örgütlenmenin yararları uygulamalarla üreticilere aktarılmalıdır.

Son söz olarak, tarımsal yayım çalışmalarını özelleştirme çabalarının yapıldığı şu günlerde Tarımsal Yayım Bilim Dalı'nın önemi henüz yeni fark edilmeye başlanmıştır. Özel danışmanlık eğitimlerinde bu bilim dalına özgü konulara da yer verilmesi oldukça önemlidir. Gerek kamu, gerekse serbest olarak yapılan danışmanlık sisteminin etkin ve etkili olabilmesi için tarımsal yayım bilim insanları ile işbirliği gereklidir. Bu uygulamadan kazanılan bilgi ve deneyimlerden ders çıkarılarak, tarımsal yayım çalışmasının özelleştirilmesinde yararlanılması kaçınılmaz bir durumdur.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Y., 1977. Tarımsal Yayım ve Haberleşme. Ç.Ü.Z.F. Kültürteknik ve Ziraat Ekonomisi Bilim Dalı. Ders Notları No:4, Adana.
- Aktaş, Y., 2000. Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü Bitki Koruma Şubesinde Harran Ovası'nda Yürütülen Pamukta Entegre Örnekle Mücadele Çalışmasının Bir Değerlendirme Denemesi, Şanlıurfa, 73s.
- Aktaş, Y. 2002. Tarımsal Yayım Bilim Dalı'nda Kavram Sorunu. Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 6 (3-4):1-15.
- Aktaş, Y. 2005. Tarımsal Yayım ve Haberleşme'ye Giriş. Dilara Yayınevi. Trabzon.
- Aktaş, Y. 2007. Harran Ovası'nda Sulamanın Doğurduğu Sosyokültürel ve Çevresel Değişimlerin Tarımsal Yayım Açısından Çözümlemesi. Harran Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri, Proje No: 491, Şanlıurfa.
- Albrecht, H. 1969. Innovationsprozesse in der Landwirtschaft. SSIP e.V. Saarbrücken, 362s.
- Anonim, 2004. Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi, Hedefleri, Uygulama Aşamaları, TEDGEM, <http://www.tedgem.gov.tr/2004>
- Atsan, T., Şoraklı, A. 2006. Bin Köye Bin Tarımcı Projesi Kapsamında Görev Yapan Tarım Danışmanlarının Etkinliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli Örneği. Türkiye VII. Tarım Ekonomisi Kongresi, Antalya, s. 500-505.
- Ceylan, İ.C., Köksal, Ö. Ve Akın, A. 2005. GAP Bölgesi'nde Tarımsal Üretim Sürecinde Üreticilerin Bilgi İhtiyaçlarının Karşılansında Tarım Danışmanlarının Rolü. IV. GAP Kongresi, Şanlıurfa, s.490-497.
- Demiray, K. 1990. Temel Türkçe Sözlük, İnkılap Kitabevi.
- Gökçe, O. 2004. 1000 Köye 1000 Tarımcı Projesi Üzerine Bir İnceleme. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi. 16-18 Eylül 2004. s.609-615, Tokat.
- Kara, U. K. 2007. Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi'nin Tarımsal Yayım Açısından Değerlendirilmesi: Şanlıurfa İli Örneği, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa
- Öcal Kara., F. 2005. Şanlıurfa İli'nde Kadınların Tarımsal Yayım Hizmetlerinden Yararlanma Durumu ve Buna Etki Eden Etkenler Üzerine Bir Araştırma. Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 137s.

Öcal Kara., F., Aktaş, Y. 2007. Şanlıurfa İli'nde Kadınların Tarımsal Yayım Çalışmasından Yararlanmasına Etki Eden Olumsuz Etkenler. Tarım Ekonomisi Dergisi 13 (2): 71-83, İzmir.

TDK, 2005. Türk Dil Kurumu. www.tdk.gov.tr

TKB, 2005. Yayımcı Rehberi, Ankara

¹ Bkz. Aktaş, 2007 ve 2005. Tarımsal Yayım anlayışı bu kitaptan yazarın tümceleriyle alınmıştır. Sayfa sınırlaması nedeniyle bu anlayışa ve modele kısaca yer verilmiştir. Daha fazla bilgi için, bkz: Aktaş (2005), Kara, U.K. (2007).

ⁱⁱ Ya alt yapısı olmayan köylere gönderilmişler ya da tepelik olan ve yalnızca hayvancılığın yapıldığı bir köye tarla bitkileri mezununun yollanması zaten başlangıçtaki eksiklikleri çok iyi göstermiştir.

ⁱⁱⁱ Danışmanlar, ilk 3 yıl için çalıştıkları köy ya da beldelerde üreticilerden katkı payı almadıklarını dile getirmişlerdir. Proje koşullarından biri olması nedeni ile sözleşmelerinin iptal edilmemesi için bu katkı paylarını kendilerinin yatırdıklarını belirtmişlerdir. Bu projenin danışmanların çabaları sonucunda sürdürüldüğü söylenebilir. Çünkü hak ediş bedellerine katılım payı konusunda, beklenen durum gerçekleşmemiştir.

^{iv} Üreticilerle yapılan sözlü görüşmelerde de, üreticilere neden ücret ödemek istemedikleri sorulduğunda; "ben devletten zengin değilim, para veremem" gibi ifadelerle karşılaşılmıştır.

^v Bayan danışmanların yaptığı çalışmaların çoğunu, süt sığırcılığı, peynir yapımı, süt çocuklarının beslenmesi, gebelikte beslenme-emzirme, menopoz dönemi, halıcılık kursu, seracılık gibi konular oluşturmuştur. Erkek danışmanların kadınlara yönelik çalışmalarının çoğunluğunu ise seracılık, süt sığırcılığı gibi konular oluşturmuştur.

^{vi} Buna örnek olarak, Kısas Beldesi'nde yapılan Seracılık Projesi, Yanaloba Köyü'nde yapılan Koyunculuk Projesi gösterilebilir. Yaslıca Köyü'nde ise TKB tarafından desteklenen Halıcılık Kursu başlatılmıştır. Ayrıca, Kısas Beldesi'nde yine AB destekli Mandıra Projesi'nin onaylandığı ve kısa zamanda uygulamaya geçileceği belirlenmiştir.

^{vii} Bu eğitimin içereceği konular ve süreler için ayrıntılı bilgi tez çalışmasında bulunmaktadır.

Sorumlu Yazar:

Umut Kenan KARA

umutkenankara@hotmail.com

Geliş Tarihi: 19.03.2009

Kabul Tarihi: 15.04.2009

ARAZİ TOPLULAŞTIRMA UYGULAMALARINDA ÜRETİCİLERİN TOPLULAŞTIRMAYA BAKIŞ AÇILARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER (TOKAT-ERBAA ÖRNEĞİ)*

Gülçin ALTINTAŞ¹, Yaşar AKÇAY²

ÖZET: Bu çalışmada kullanılan veriler Tokat İli Erbaa Ovasındaki 10 köyden 105 adet işletme ile anket yapılarak elde edilmiştir. Araştırma bölgesindeki üreticilerin toplulaştırma ile ilgili düşünceleri, tavsiyeleri, toplulaştırmayı benimsemeye hangi faktörlerin etkili olduğu, toplulaştırmadan kaynaklanan sorunları incelenmiştir. Araştırma bölgesinde toplulaştırma sonrası ortaya çıkan en önemli sorunun tesviye problemi olduğu belirlenmiştir. Toplulaştırma sonrası bakım görmeyen kanallar, köprüler ve yollar da yıpranarak sorun haline gelmiştir.

Arazi Toplulaştırmasına üreticilerin bakış açıları ile bu durumu etkilediği düşünülen bazı sosyo-ekonomik faktörler arasında istatistiksel olarak bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açıları ile üreticilerin yaşı ve işletmelerin ihtisaslaşma düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda bağımlılık olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açılarına göre oluşturulan gruplar arasında; parsel sayıları ve pazara dönüklük oranı bakımından grup ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda belirlenmiştir. Anahtar Kelimeler: Arazi Toplulaştırması, Ki-Kare Testi, Sosyo-Ekonomik Yapı, Varyans Analizi

Factors Affecting Viewpoint to Consolidation of Farmers in Land Consolidation Application (Erbaa-Tokat Province)

ABSTRACT: In this study data were obtained from Tokat- Erbaa plain farms 105 farms from 10 different villages via survey method. In the research area farmers' thoughts about land consolidation, their suggestions, some factors affecting their willingness to the land consolidation, and local problems caused by consolidation were determined. The leveling was the most critical problem in the land consolidated area. In addition, neglected irrigation channels, bridges and roads were other problems after land consolidation.

Whether there is a relationship between some socio-economic factors with viewpoint of farmers to land consolidation were investigated. According to the chi-square test, a statistically significant relationship was found between the viewpoint of the farmers to the land consolidation and age of farmers, and also specialization of the farms. According to one-way analysis of variance, the difference between the groups on the basis of the viewpoint of the farmers to the land consolidation was determined as statistically significant according to plot numbers and the ratio of market orientation.

Key Words: Land Consolidation, Chi-Square Test, Socio-Economic Structure, Variance Analysis.

1. GİRİŞ

Bugün dünyanın en önemli sorunlarından birisi artan nüfusa bağlı olarak tarımsal üretimin yeterli düzeyde arttırılamamasıdır. Bilindiği gibi tarım alanlarının artırılması olanaklı olmadığından artan nüfusun gıda talebini karşılayabilmek için mevcut kaynakları daha ekonomik ve etkin kullanmak gerekmektedir. Bu nedenle birim alandan alınan verimin ve elde edilen gelirin artırılması gerekir. Verim artışı, yeni teknoloji ve tarımsal uygulamaların doğru bir şekilde uygulanması ile; gelir artışı ise, üretim maliyetleri düşürülmek suretiyle sağlanabilir. Bu bağlamda işgücü talebini kısıtlaması dolayısıyla

üretim maliyetlerini düşürmesi, tarımsal uygulamaların etkinliğini artırması ve tarla içi geliştirme hizmetlerinin yatırım maliyetlerini büyük ölçüde azaltması yönüyle arazi toplulaştırması önem kazanmaktadır.

Arazi toplulaştırması sadece dağınık arazilerin birleştirilmesi değil, birim alandan azami verim elde etmek ve işgücü verimliliğini artırmak için tarımın bütün kollarında gerekli iyileştirmenin yapılmasını ve çiftçinin hayat standardını yükseltecek bütün teknik, sosyal ve kültürel tedbirlerin alınmasını amaçlamaktadır (Akçay ve Angın, 1989).

Tarım sektörü, kalkınma sürecindeki büyük önemini korumakla birlikte, yapısal ve kurumsal

* Bu çalışma doktora tezinden bir bölüm olup, Gaziosmanpaşa Üniv. Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

¹ Toprak ve Su Kaynakları Araştırma Enstitüsü, TOKAT.

² GOP Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi, TOKAT.

birçok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Arazilerin sürekli olarak parçalanması ve dengesiz dağılımı, Türkiye'de gelir dağılımını bozmakta ve tarımsal üretimde kaynak israfına neden olarak ulusal ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir (Taşdemir, 2001). İşletme arazilerinin daha da parçalanmasını önlemek, miras hukukunda kesin değişiklikler yapmakla sağlanabilirse de, parçalanmış işletmelerin yeniden birleştirilmesi, arazi toplulaştırma çalışmalarına ağrılık vermekle mümkündür. Ayrıca arazi toplulaştırma yatırımları, genellikle sulama, tesviye, drenaj tesisi vb. diğer tarla içi geliştirme hizmetleri ile birlikte uygulandığında yatırımın yararlılığının daha da arttığı belirgindir. Bu takdirde yaratılan ekonomik fazlalık; ulaşım, girdi temini, tarım ürünlerinin işlenmesi, tarımsal pazarlama sektörü gibi diğer destekleyici sektörlerle de yansımaktadır (Özkan, 1999).

Diğer yandan büyük yatırım bedeli karşılığında devletçe yapılan toplulaştırma ve tarla içi geliştirme projelerinin planlama ve uygulamasına katkıda bulunabilmek bakımından, toplulaştırma sahasındaki üreticilerin sosyo-ekonomik durumlarının ve üreticilerin toplulaştırmaya bakış açılarının ortaya konulması gereklidir. Bu bağlamda, Tokat ilinde tarımsal potansiyeli oldukça yüksek olan Erbaa ovasında arazi toplulaştırması sonuçlarının ortaya konulması, bundan sonra yapılacak olan toplulaştırma projelerine ışık tutacak olması bakımından önem arz etmektedir.

Türkiye'de arazi toplulaştırma çalışmalarını yürüten KHGM* ve TRGM'nün çalışmalarına ilave olarak konuyla ilgili bütüncü araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu kuruluşların toplulaştırma çalışmaları yoğun olarak alt yapının yeniden düzenlenmesi ve tarla içi geliştirme hizmetlerine yöneliktir. Projelerin yürütüldüğü yörelerde yer alan tarım işletmelerinin, proje uygulandıktan sonraki tarımsal faaliyetlerine ilişkin araştırmalar önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma Köy Hizmetleri* tarafından Erbaa Ovasında uygulanan ve halen uygulanmakta olan arazi toplulaştırma çalışmalarını bütüncü bir özellik taşıması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma ile yukarıda ifade edilen hususların gerçekleştirilmesine katkı sağlamak, bölgedeki işletmelerin arazi toplulaştırma çalışmalarına ve uygulama sonrasına ilişkin düşüncelerini ortaya koymak, benimsemeyi etkileyen bazı önemli faktörleri saptamak, toplulaştırma öncesi ve sonrası tarımsal yapıda meydana gelen değişiklikleri karşılaştırmak, aynı bölgede ve diğer bölgelerde yürütülecek arazi toplulaştırma çalışmalarının başarısını artıracak önlemleri belirlemeye çalışmak amaçlanmıştır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın temel materyalini, Tokat ili Erbaa Ovasında Toplulaştırma yapılmış 10 köydeki 1205 adet işletmeyi temsil edebilecek nitelikte olan 105 adet işletmeden anket yöntemi ile elde edilmiş olan birincil veriler oluşturmuştur.

Örnek hacminin tespitinde %95 güven aralığında ve ortalamadan %5 sapma (t tablo değeri =1.96) ile örnek sayısı belirlenmiştir. Örneklemede *Neyman Yöntemi* kullanılarak (Çiçek ve Erkan, 1996) 1205 işletmeden 105 adet işletme ile çalışılmasının uygun olduğu belirlenmiştir. 105 anketin köylere göre dağılımında ise her bir köyün sahip olduğu işletme sayısı dikkate alınarak oransal dağılım yapılmıştır.

İncelenen işletmelerde üreticilerin arazi toplulaştırmasına yaklaşımları incelenmiş olumlu bulanlar ve olumsuz düşünüp de sonradan fikir değiştirenler (90 adet işletme) bir grup altında incelenmiştir. Olumsuz düşününler ve olumlu düşünüp de sonradan fikir değiştirenler ise diğer grubu (15 adet işletme) oluşturmuştur.

Araştırmada üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açısı ile bu durumu etkilediği varsayılan kriterler aşağıda belirtilen başlıklar altında toplanmıştır.

Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açısı ile; yöneticinin yaşı, eğitim durumu, aile genişliği, ihtisaslaşma düzeyi arasında bağımlılık olup olmadığını belirlemek için ki-kare testi yapılmıştır. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açılarına göre oluşturulan gruplar arasında; işletme genişliği, parsel sayısı, pazara dönüklük oranı ve net hasıla bakımından farklılık olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden yararlanılmıştır.

Elde edilen tablolarda, beklenen frekansların 5'den küçük olduğu hücre veya gözlerin, toplam hücre sayısının %20'sini geçtiği durumlarda likelihood ratio (G istatistiği) değeri kullanılmıştır (Düzgüneş ve diğ.,1993).

Nitel değişkenler arasında ilişki olup olmadığının incelendiği ki-kare testinin esası, parametrik hipotez testlerinde olduğu gibi H_0 hipotezini ileri sürerek, bu hipotezin reddedilip edilemeyeceğini incelemektir (Serper, 1986).

Ailedeki birey sayısı 1-3 arasında olan işletmeler az bireyli, 4-5 arasında olan orta sayıda bireyli, 6 ve daha yukarı ise çok bireyli aile olarak alınmıştır (Arslankurt ve Altıntaş, 2005).

İşletmeler, tarım ürünleri yıllık satış tutarlarının %70'ini bir üründen sağlıyorsa ihtisaslaşmış, iki üründen sağlıyorsa yarı ihtisaslaşmış, üç ve daha fazla üründen sağlıyorsa karma işletmeler şeklinde sınıflandırılmış ve arazi toplulaştırmasına yaklaşım ile bir ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Tarımsal ürünlerin pazara arz edilmesi kırsal

* 13/01/2005 tarihli kanun ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü lağvedilmiş olup devam eden toplulaştırma proje çalışmaları İl Özel idarelerine devredilmiştir.

toplumdaki bireylerin dış kültürle temasa geçmelerine neden olmaktadır. Pazara arz edilen tarımsal ürünlerin artması, üreticilerde ekonomik çıkarlarını koruma bilincinin arttığı bir göstergesidir. Pazara dönüklük oranı hesaplanırken brüt üretim değeri içindeki yıllık satış tutarının payı dikkate alınmıştır.

Net hasıla, işletmelerin bir üretim dönemi içerisinde iyi işletilip işletilmediğini, üretim dalları arasındaki organizasyonun uygun olup olmadığını ve işletme sonucunu bir bütün olarak göstermesi bakımından objektif bir ölçü olarak ele alınmakta ve kullanılmaktadır (Açıl ve Köylü, 1971). Net hasıla, brüt hasıladan işletme masraflarının çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

3. ARAZİ TOPLULAŞTIRMASI İLE İLGİLİ GENEL BULGULAR

3.1. Arazi Toplulaştırması Hakkında Üreticilerin Genel Görüşleri

İncelenen işletmelerde toplulaştırma projesi uygulanmadan önce üreticilerin toplulaştırmaya ilişkin yaklaşımları incelenmiş ve üreticilerin %95.24'ünün toplulaştırma projesini olumlu buldukları tespit edilmiştir. Araştırma bölgesinde üreticilerin arazi toplulaştırma projesini olumlu bulma nedenleri araştırılmıştır. Toplulaştırma projesini olumlu bulan üreticilerin %32.00'sinin arazilerinin toplu hale geleceği düşüncesiyle, %23.00'ünün tarımsal işler kolaylaşacağı düşüncesiyle, %16.00'sinin arazilerine sulama ve drenaj tesisleri geleceği düşüncesiyle, %15.00'inin arazilerine ulaşım kolaylaşacağı ve %14.00'ünün daha az masrafla daha fazla gelir elde edeceği düşüncesiyle, toplulaştırma projesini olumlu buldukları belirlenmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. İncelenen İşletmelerde Toplulaştırma Projesi Öncesi Arazi Toplulaştırmasına İlişkin Yaklaşım

	Sayı	%
Olumlu Bulanlar	100	95.24
<i>Nedeni</i>		
Arazilerin toplu yerde olması	32	32.00
Araziye ulaşım kolaylığı	15	15.00
Tarımsal işler kolaylaşması	23	23.00
Sulama ve drenaj tesis yapılması	16	16.00
Daha az masrafla fazla gelir sağlama	14	14.00
TOPLAM	100	100.00
Olumsuz Bulanlar	5	4.76
<i>Nedeni</i>		
Toprağından kopmak	1	20.00
Tarlanın verimsiz yerden verilmesi endişesi	4	80.00
TOPLAM	5	100.00
GENEL TOPLAM	105	100.00

Üreticilerin olumsuz bulma nedenleri arasında en önemli etken tarlaların verimsiz yerden verilmesi endişesidir (%80.00) (Çizelge 1).

Toplulaştırma projesinin tamamlanması ve işletmelere parsellerin dağıtılmasından sonra,

üreticilerin toplulaştırmaya karşı tutum değişiklikleri ve bu tutumda etkili faktörler nedenleri ile incelenmiştir. Üreticilerin %80.95'inin toplulaştırma projesi uygulandıktan sonra fikrinin değişmediği, %19.05'inin fikrinin değiştiği belirlenmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Toplulaştırmadan Sonra Tutum Değişikliği

	Sayı	%
Evet (Fikrim değişti)	20	19.05
Hayır (Fikrim değişmedi)	85	80.95
TOPLAM	105	100.00

Toplulaştırma yapılmadan önce olumsuz fikre sahip olan ancak toplulaştırma tamamlandıktan sonra olumlu fikre sahip olan üreticilerin fikir değiştirme nedenleri arazilerin toplu hale gelmesi (%40.00), arazilere sulama ve drenaj tesislerinin yapılmış olması (%40.00) ve arazilere ulaşımın kolaylaşmasıdır (%20.00) (Çizelge 3).

Toplulaştırma projesi uygulamasına olumlu yaklaşımda bulunup ta proje uygulaması tamamlandıktan sonra olumsuz düşünen üreticilerin %46.67'sinin fikir değiştirme nedeni arazilerin verimsiz yerden verilmesi, %46.67'sinin fikir değiştirme nedeni çorak ıslahının yapılmamasıdır. Üreticilerin %6.67'si arazilerinden ayrıldıkları için fikir değiştirmişlerdir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Üreticilerin Toplulaştırma Projesi İle İlgili Sonradan Fikir Değiştirme Nedenleri

Olumsuz Düşünen Üreticilerin Sonradan Fikir Değiştirme Nedenleri		
	Sayı	%
Araziler toplu hale geldiği için	2	40.00
Arazide sulama ve drenaj tesisleri yapıldığı için	2	40.00
Ulaşım kolaylığı	1	20.00
TOPLAM	5	100.00
Olumlu Düşünen Üreticilerin Sonradan Fikir Değiştirme Nedenleri		
Arazisinden ayrıldığı koptuğu için	1	6.67
Arazi daha verimsiz yerden verildiği için	7	46.67
Çorak ıslahı yapılmadığı için	7	46.67
TOPLAM	15	100.00

İncelenen işletmelerde üreticilerin arazi toplulaştırmasından memnun kalıp kalmadıkları araştırılmıştır. İşletmelerde üreticilerin %84.76'sı arazi toplulaştırmasından memnun iken, %15.24'ü toplulaştırmadan memnun kalmamıştır. Toplulaştırmayı olumlu bulan üreticilerin toplulaştırmadan memnun olmaları beklenirken, görmüş olduğu bazı aksaklıklardan dolayı toplulaştırmaya olumlu bakmasına rağmen memnun

olmadığını belirten üreticiye de rastlanmıştır. Üreticilerin arazi toplulaştırmasından memnuniyet nedenleri arasında en önemli etken arazileri toplu hale gelmiş olmasıdır (%27.56). Bunu sırasıyla sulamanın kolaylaşması (%23.62), arazilerin şeklinin düzelmiş olması (%20.47), tarlaların yolunun olması (%18.90) izlemektedir. Üreticilerin arazi toplulaştırmasından memnun kalmamalarında etkili faktörler, tesviyenin düzgün yapılmamış olması (%60.00), arazilerin verimsiz yerden verilmiş olması (%20.00) ve çorak ıslahının yapılmamış olmasıdır (%20.00) (Çizelge 4).

Çizelge 4. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Arazi Topluşturmasından Memnuniyet Durumu

	Sayı	%
Evet memnunun	89	84.76
<i>Memnun Kalma Nedenleri</i>		
Tarlaların yolu oldu	23	18.90
Arazi toplu yerde oldu	35	27.56
Sulama kolaylaştı	30	23.62
Arazim tek parça oldu	10	7.87
Arazi şekli düzeldi	26	20.47
Tesviye oldu	2	1.58
TOPLAM * (1'den fazla cevap verilmiştir)	127	100.00
Hayır memnun değilim	16	15.24
<i>Memnun Kalmama Nedenleri</i>		
Tesviye düzgün yapılmadı	15	60.00
Verimsiz arazi verildi	5	20.00
Çorak ıslahı yapılmadı	5	20.00
TOPLAM * (1'den fazla cevap verilmiştir)	25	100.00

İncelenen işletmelerde üreticilerin arazi toplulaştırmasına yaklaşımları incelenmiş olumlu bulanlar

Çizelge 5. İncelenen İşletmelerde Üreticilerin Topluşturma Yapılmadan Önce Proje İle İlgili Bilgi Düzeyi

	Arazi Topluşturmasına Bakış Açısı				İşlt. Ort.	
	Arazi Topluşturmasını Olumlu Bulanlar		Arazi Topluşturmasını Olumsuz Bulanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hiç duymamıştım	7	7.78	0	0.00	7	6.67
Duyduğum ama nasıl olduğunu bilmiyordum	12	13.33	5	33.33	17	16.19
Bilgim vardı ve nasıl olduğunu biliyordum	11	12.22	0	0.00	11	10.48
Bilgim vardı daha önce gördüm	60	66.67	10	66.67	70	66.67
TOPLAM	90	100.00	15	100.00	105	100.00

Çizelge 6. İncelenen İşletmelerde Topluşturma Sonrası Köy Hizmetlerinin Tamamlayıcı Çalışmalarının Olup Olmadığına İlişkin Üretici Görüşleri

	Arazi Topluşturmasına Bakış Açısı				İşlt. Ort.	
	Arazi Topluşturmasını Olumlu Bulanlar		Arazi Topluşturmasını Olumsuz Bulanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tamamlayıcı çalışmalar var	7	7.78	1	6.67	8	7.62
Tamamlayıcı çalışmalar yok	83	92.22	14	93.33	97	92.38
TOPLAM	90	100.00	15	100.00	105	100.00
<i>Tamamlayıcı Çalışmalar</i>						
Ara kanallar yapıldı sonra hizmet yok	6	85.71	1	100.00	7	87.50
Tarla yolları yapıldı	1	14.29	0	0.00	1	12.50
TOPLAM	7	100.00	1	100.00	8	100.00

ve olumsuz düşünüp de sonradan fikir değiştirenler (90 adet işletme) bir grup altında incelenmiştir. Olumsuz düşününler ve olumlu düşünüp de sonradan fikir değiştirenler ise diğer grubu (15 adet işletme) oluşturmuştur.

İncelenen işletmelerde üreticilerin hemen hemen tamamına yakını (%97.14), arazi toplulaştırmasını diğer üreticilere tavsiye etmektedirler.

Proje sahasındaki üreticilerin toplulaştırma projesi hakkındaki duyum ve ön bilgilerinin bu türden yatırımların benimsenmesinde ve katılımcılığın sağlanmasında etkili olduğu bilinmektedir (Özkan, 1999). Diğer yandan arazi toplulaştırmasının önceden üreticilerce gerçek manada anlaşılıp anlaşılmadığı önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırma bölgesinde üreticilerin toplulaştırma yapılmadan önce arazi toplulaştırma projesi ile ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları Çizelge 5'de sunulmuştur. İncelenen işletmelerde üreticilerin işletme genelinde %66.67'sinin daha önce proje hakkında bilgi sahibi olduğu ve toplulaştırma alanı gördüğü, %10.48'inin daha önce toplulaştırma sahası görmediği ancak proje hakkında bilgi sahibi olduğu, %16.19'unun detaylı bir bilgiye sahip olmadığı ancak böyle bir projenin var olduğunu bildiği, %6.67'sinin ise daha önceden arazi toplulaştırmasını hiç duymadığı çizelgeden görülmektedir.

Araştırma alanında toplulaştırma sonrası Köy Hizmetlerinin tamamlayıcı çalışmalarının olup olmadığına ilişkin üretici görüşleri alınmış ve üreticilerin %92.38'i tarafından herhangi bir tamamlayıcı çalışmanın olmadığı belirtilmiştir (Çizelge 6).

Araştırma bölgesinde toplulaştırma sonrası ortaya çıkan sorunlar Çizelge 7'de verilmiştir. Çizelgeye göre toplulaştırma sonrasında ortaya çıkan en önemli sorun tesviye problemidir (%26.97). Tesviye düzgün yapılmadığı için sulamada problemler ortaya çıkmaktadır. Üreticiler tarafından belirtilen diğer önemli sorunda drenaj kanallarının dolmuş

olmasıdır. Toplulaştırma sonrası bakım görmeyen kanallar, köprüler ve yollarda yıpranarak sorun haline gelmiştir.

Arazi toplulaştırması yapıldıktan sonra toplulaştırma öncesine göre ürün deseninde herhangi bir değişiklik olup olmadığı araştırılmıştır. Arazi toplulaştırmasını olumlu bulan üreticilerin %48.89'unun üretim deseninde değişiklik olduğu, %51.11'inin ise üretim deseninde herhangi bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Arazi toplulaştırmasını olumsuz bulan üreticilerin ise %73.33'ünün üretim desenin değiştiği, %26.67'sinin üretim deseninin değişmediği belirlenmiştir. Sulamanın kolaylaşmasına bağlı olarak, üretim deseninde değişiklikler olmuştur (Çizelge 8).

Arazi toplulaştırmasını olumlu bulan işletmelerde, üretim deseninde herhangi bir değişiklik olmaması, üreticilerin %39.13'ünün işletme arazisinin küçük olması, %36.96'sının arazisinin zaten sulanıyor olması, %13.04'ünün işgücünün yetersiz olması ve %6.52'sinin pazarlama ile ilgili endişe duyuyor olmasından kaynaklanmaktadır. Arazi toplulaştırmasını olumsuz bulan üreticilerin tamamında üretim deseninde herhangi bir değişiklik olmaması, bilinen çeşitlerin kendilerine yetmesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Arazi Toplulaştırması İle Bazı Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişki

Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açılarını, işletmecinin yaşı, işletmecinin eğitim düzeyi, aile genişliği ve ihtisaslaşma düzeyleri gibi faktörlerin etkileyip etkilemediği araştırılmaya çalışılmıştır (Çizelge 9).

Arazi toplulaştırmasını olumlu bulan üreticilerin yaş ortalamasının toplulaştırmayı olumsuz bulan üreticilere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açıları ile üretici yaşları arasındaki yapılan ki kare testi sonucunda bağımlılık olduğu belirlenmiş ve bağımlılık katsayısı 0.35 olarak hesaplanmıştır.

Arazi toplulaştırmasını olumlu bulan üreticilerin eğitim düzeyinin olumsuz bulan üreticilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiş ve yapılan ki kare testi sonucunda üreticilerin eğitim düzeyi ile toplulaştırmaya bakış açılarının birbirinden bağımsız olduğu sonucuna varılmıştır. Arazi toplulaştırmasına bakış açılarının aile genişliğinden bağımsız olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamındaki işletmelerin ihtisaslaşma düzeyleri incelendiğinde, arazi toplulaştırmasını olumlu bulanlarda yarı

Çizelge 7. İncelenen İşletmelerde Toplulaştırma Sonrası Ortaya Çıkan Sorunlar

	Arazi Toplulaştırmasına Bakış Açısı				İşlt. Ort.	
	Arazi Toplulaştırmasını Olumlu Bulanlar		Arazi Toplulaştırmasını Olumsuz Bulanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kanallar eskidi	22	17.89	4	13.79	26	17.11
Köprüler yıkıldı	20	16.26	1	3.45	21	13.82
Drenajlar doldu	33	26.83	6	20.69	39	25.66
Yollar bozuldu	7	5.69	1	3.45	8	5.26
Tesviye düzgün yapılmadı	28	22.76	13	44.83	41	26.97
Taban suyu çok	7	5.69	3	10.34	10	6.58
Sınırlar düzgün ayrılmadı	2	1.63	0	0.00	2	1.32
Köprü ve prizler parsellere denk gelmedi	4	3.25	1	3.45	5	3.29
TOPLAM	123	100.00	29	100.00	152	100.00

* (1'den fazla cevap verilmiştir)

Çizelge 8. Toplulaştırması Sonrası Ürün Deseni Değişikliği Olup Olmadığına İlişkin Üretici Görüşleri

	Arazi Toplulaştırmasına Bakış Açısı				İşlt. Ort.	
	Arazi Toplulaştırmasını Olumlu Bulanlar		Arazi Toplulaştırmasını Olumsuz Bulanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet ürün desenini etkiledi	44	48.89	11	73.33	55	52.38
Hayır ürün desenini etkilemedi	46	51.11	4	26.67	50	47.62
Toplam	90	100.00	15	100.00	105	100.00
<i>Evet ise Nedeni</i>						
Sulamanın kolaylaşması	44	100.00	11	100.00	55	100.00
<i>Hayır ise Nedeni</i>						
İşletme arazisi az	18	39.13	0	0.00	18	36.00
İşletme arazisi zaten sulanıyor	17	36.96	0	0.00	17	34.00
Bilinen çeşitler yeterli	2	4.35	4	100.00	6	12.00
İşgücü yetersiz	6	13.04	0	0.00	6	12.00
Pazarlama ile ilgili endişe	3	6.52	0	0.00	3	6.00
TOPLAM	46	100.00	4	100.00	50	100.00

ihtisaslaşmış işletmelerin çoğunlukta olduğu (%52.22), arazi toplulaştırmasını olumsuz bulanlarda ise karma işletmelerin çoğunlukta (%73.33) olduğu belirlenmiştir. İşletmelerin ihtisaslaşma düzeyleri ile arazi toplulaştırmasına bakış açıları arasında istatistiksel olarak bağımlılık olduğu belirlenmiş ve bağımlılık katsayısı 0.22 olarak hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerde arazi toplulaştırmasına bakış açılarına göre oluşturulan gruplar arasında: Üreticilerin sahip oldukları işletme genişlikleri, parsel sayısı, pazara dönüklük oranı ve net hasıla bakımından farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile araştırılmıştır (Çizelge 10).

Arazi büyüklüğü açısından toplulaştırmayı olumlu bulan işletmelerin %43.33'ü 1-25 dekar arası arazi büyüklüğüne sahiptir. Topluştırmayı olumsuz bulan işletmelerin %53.33'ü 26-50 dekar arasında araziye sahiptir. Yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak gruplar arasında farkın önemli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmelerin parsel sayıları incelendiğinde toplulaştırmayı olumlu bulan işletmelerin %75.56'sının 2-4 parça parselde sahip olduğu belirlenmiştir. Topluştırmayı olumsuz bulan üreticilerin %43.75'i 2-4 parça parsel sahip iken %43.75'inde 5-8 parselde sahiptirler. 2001 Tarım sayımı sonuçlarına göre, işletmeler tümüyle dikkate alındığında işletme başına ortalama parsel sayısının 4.08 olduğu belirlenmiştir. İşletmelerin %19.46'sı bir parselin, %57.40'ı iki-beş parselin, %16.06'sı altı-dokuz parselin üzerinde, %7.08'i ise on ve daha fazla parselin üzerinde çalışmaktadır (DİE, 2001).

Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açılarına göre, parsel sayıları bakımından, istatistiksel açıdan farklılığın önemli olup olmadığını saptamak amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda, $P < 0.05$ önem düzeyinde grup ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir.

Araştırma bölgesindeki üreticilerin pazara dönüklük oranlarına göre dağılımı incelendiğinde üreticilerin tamamının pazara dönük olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına

yaklaşım durumuna göre, pazara dönüklük oranları bakımından farklılık gösterip göstermediğini saptamak amacıyla varyans analizi yapılmış grup ortalamaları arasındaki farkın, $P < 0.10$ 'a göre istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir.

Üreticilerin arazi toplulaştırmasına yaklaşım durumuna göre, net hasıla bakımından farklılık gösterip göstermediğini saptamak amacıyla varyans analizi yapılmış grup ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı belirlenmiştir.

3.1.3. Topluşturma Öncesi ve Sonrası Tarımsal Yapı Değişikliği

Araştırmaya konu olan işletmelerin toplulaştırma öncesi ve toplulaştırma sonrasında arazi büyüklükleri, parsel sayıları, ortalama parsel genişliği ve parsellerin işletme merkezine uzaklıklarına ilişkin veriler değerlendirilerek Çizelge 11 düzenlenmiştir. Çizelgeye göre işletmelere ait arazi büyüklükleri ortalaması %2.31 azalmış, parsel sayısı genel ortalamada %50.83 azalmış, kuru arazi miktarı da %64.55 azalmıştır. Parsellerin işletmeye uzaklığı %34.38 oranında azalma göstermiştir.

- Topluşturma Sonrası Ürün Verimlerinde Değişimler

Topluşturma sonrası verim artışı olan ürünler belirlenmiş ve ürün verimlerindeki değişimler Çizelge 12'de sunulmuştur. Çizelgeye göre ayçiçeğinde %24.71, buğdayda %34.16, kuru fasulyede %11.05, yeşil fasulyede %23.80, karpuzda %19.41, şeker pancarında %21.38, patlıcanda %4.46, soğanda %30.24, tütünde %18.84, yer domatesinde %9.89 oranında verim artışı sağlandığı belirlenmiştir. Yalnız bu verim artışının tamamını toplulaştırmaya bağlamak yanlış olur. Bilindiği üzere tarımsal ürünlerde verim artışını etkileyen birçok unsur vardır. Son yıllarda özellikle yüksek verimli çeşitlerin ıslah edilmesi veya ülkeye getirilmesi ile çeltik, ayçiçeği, buğday vb. ürünlerin verim potansiyellerinde küçümsenemeyecek artışlar olduğu bilinmektedir. Ancak toplulaştırmadan sonra tarımsal işlemlerin

Çizelge 9. Bazı Faktörler ile Üreticilerin Arazi Topluştırmasına Bakış Açılarını Arasında Yapılan Ki-kare Testi Sonuçları

FAKTÖR	SD	P	X^2_{tablo}	X^2_{hesap}	C.C.	SONUÇ
İşletme Yöneticilerinin Yaşı	2	0.01	9.21	10.032	0.35	Bağımlılık Vardır
İşletme Yöneticisi. Eğitim Düzeyi	2	0.20	3.22	1.528	-	Bağımlılık Yoktur
Aile Genişliği	2	0.20	3.22	1.474	-	Bağımlılık Yoktur
Üreticilerin İhtisaslaşma Düzeyleri	2	0.10	4.60	5.894	0.22	Bağımlılık Vardır

Çizelge 10. Bazı Faktörler ile Üreticilerin Arazi Topluştırmasına Bakış Açılarını Arasında Yapılan Varyans Analizi Sonuçları

FAKTÖR	SD	P	F_{tablo}	F_{hesap}	SONUÇ
İşletme Genişliği	Gruplar Arası : 1	0.10	2.76	0.022	Grup Ortalamaları Arasındaki Fark Önemli Değildir
	Genel :104				
Parsel Sayısı	Gruplar Arası : 1	0.05	3.94	4.431	Grup Ortalamaları Arasındaki Fark Önemlidir
	Genel :104				
Pazara Dönüklük Oranı	Gruplar Arası : 1	0.10	2.76	3.428	Grup Ortalamaları Arasındaki Fark Önemlidir
	Genel :104				
Net Hasıla	Gruplar Arası : 1	0.10	2.76	0.355	Grup Ortalamaları Arasındaki Fark Önemli Değildir
	Genel :104				

teknikğine uygun olarak yapılabilmesine olanak sağlayan parsel şekli ve altyapısının da ürün verimlerinde olumlu etki yapması kaçınılmazdır.

- Toplulaştırma Sonrasında Üretim Girdilerindeki Değişmeler

Toplulaştırma sonrasında üretim girdilerindeki değişimler toplulaştırmayı olumlu bulan ve toplulaştırmayı olumsuz bulan işletmeler açısından ayrı ayrı incelenmiş üreticilerin bu konuya bakış açısı ve gözlemleri ankete dayalı olarak alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çizelge 13'den izlenebileceği gibi üreticilerin büyük çoğunluğu insan işgücü ihtiyacında azalma olduğunu belirtmişlerdir. İşletmede kullanılan insan işgücü ihtiyacında azalma veya artma olduğunu belirten üreticilerin yanıtları doğrultusunda yaklaşık olarak ortalama azalma ve artma oranlarının belirlenmesine yönelik yapılan hesaplamalar sonucunda genel ortalama azalma ve artma oranlarında azalma olduğu belirlenmiştir.

Arazi toplulaştırması sonrasında makina işgücü ihtiyacında gözlemlere dayalı olarak belirtilen değişimlerin incelenmesi sonucunda ise genel ortalama üreticilerin %79.05'i makina işgücü ihtiyacında azalma olduğunu, %19.05'i kullanılan

makine işgücünün aynı düzeyde kaldığını, %1.90'ını ise arttığını belirtmişlerdir. Genel bir ifade ile toplulaştırma sonrasında parsellerin bir araya toplanması ve yol mesafelerinin kısalması sonucunda işletme başına gereksinme duyulan makine işgücü miktarında azalma olduğu büyük oranda kabul görmektedir.

Arazi toplulaştırmasını olumlu bulan işletmelerdeki üreticilerin %57.78'i gübre kullanımında azalma olduğunu, %3.33'ü artış olduğunu ve %38.89'u aynı kaldığını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte kullanılan yakıt miktarında genel ortalama %13.93 azalma, %27.50 oranında ise artış gözlemlenmiştir. Toplulaştırma ile birlikte sulamada %16.27 oranında artış olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 11. Toplulaştırma Öncesi ve Sonrası Arazi Büyüklüğü, Parsel Adedi ve İşletmeye Uzaklık

	Top.Öncesi	Top.Sonra	Fark	% Değişim
<i>Arazi Toplulaştırmasını Olumlu Bulanlar</i>				
Arazi Büyüklüğü	43.02	42.28	-0.74	-1.73
Sulu (da)	38.93	40.61	1.68	4.32
Kuru (da)	4.09	1.67	-2.42	-59.25
Parsel Adedi	6.42	3.18	-3.24	-50.50
İşletmeye Uzaklık	1.92	1.28	-0.64	-33.33
<i>Arazi Toplulaştırmasını Olumsuz Bulanlar</i>				
Arazi Büyüklüğü	46.10	43.53	-2.57	-5.57
Sulu (da)	42.43	43.53	1.10	2.60
Kuru (da)	3.67	0.00	-3.67	-100.00
Parsel Adedi	8.67	4.13	-4.54	-52.33
İşletmeye Uzaklık	1.93	1.15	-0.78	-40.41
<i>İşletmeler Ortalaması</i>				
Arazi Büyüklüğü	43.46	42.46	-1.00	-2.31
Sulu (da)	39.43	41.03	1.60	4.05
Kuru (da)	4.03	1.43	-2.60	-64.55
Parsel Adedi	6.74	3.31	-3.43	-50.83
İşletmeye Uzaklık	1.92	1.26	-0.66	-34.38

Çizelge 12. Toplulaştırma Öncesi ve Sonrası Bazı Üretim Dallarının Verim Değişikliği

İşletmeler Ortalaması	Top.Öncesi (kg/da)	Top.Sonrası (kg/da)	Fark (kg/da)	Fark (%)
Ayçiçeği	236.00	294.31	58.31	24.71
Buğday	374.75	502.75	128.00	34.16
K.Fasulye	170.22	189.03	18.81	11.05
Y.Fasulye	1416.13	1753.13	337.00	23.80
Karpuz	2411.11	2879.04	467.93	19.41
Şeker Pancarı	5431.51	6593.00	1161.49	21.38
Patlıcan	1800.00	1880.34	80.34	4.46
Biber	1200.00	1223.28	23.28	1.94
Soğan	2150.00	2800.21	650.21	30.24
Tütün	80.14	95.24	15.10	18.84
Y.Domatesi	2166.67	2380.95	214.28	9.89

Çizelge 13. İncelenen İşletmelerde Toplulaştırma Sonrasında Üretim Girdilerinde Meydana Gelen Değişimler

	İşgücü		Makina		Gübre		İlaç		Sulama		Tohum		Yakıt	
	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %	Sayı	Ort. %
Arazi Top. Olumlu	0	0.00	1	1.11	3	3.33	2	2.22	62	68.89	0	0.00	2	2.22
Bulanlar	88	97.78	73	81.11	52	57.78	54	60.00	15	16.67	25	27.78	66	73.33
	2	2.22	16	17.78	35	38.89	34	37.78	13	14.44	65	72.22	22	24.44
Toplam	90	100.00	90	100.00	90	100.00	90	100.00	90	100.00	90	100.00	90	100.00
Arzi Top. Olumsuz	0	0.00	1	6.67	1	6.67	1	6.67	5	33.33	0	0.00	2	13.33
Bulanlar	11	73.33	10	66.67	4	26.67	4	26.67	5	33.33	1	6.67	9	60.00
	4	26.67	4	26.67	10	66.67	10	66.67	5	33.33	14	93.33	4	26.67
Toplam	15	100.00	15	100.00	15	100.00	15	100.00	15	100.00	15	100.00	15	100.00
İşletmeler Ortalaması	0	0.00	2	1.90	4	3.81	3	2.86	67	63.81	0	0.00	4	3.81
Artış %	99	94.29	83	79.05	56	53.33	58	55.24	20	19.05	26	24.76	75	71.43
Azalış %	6	5.71	20	19.05	45	42.86	44	41.90	18	17.14	79	75.24	26	24.76
Toplam	105	100.00	105	100.00	105	100.00	105	100.00	105	100.00	105	100.00	105	100.00

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma bölgesinde toplulaştırma yapılmadan önce üreticilerin işletme genelinde %33.33'ünün daha önce toplulaştırma sahası görmediği, ya detaylı bir bilgiye sahip olmadığı ya da hiç duymadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, proje öncesi arazi toplulaştırması yapılacak alanlarda toplulaştırma ile ilgili eğitim çalışmalarına gereken önemin verilmediğini göstermektedir.

İşletmelerde üreticilerin %84.76'sı arazi toplulaştırmasından memnun kaldıklarını ifade ederken, %15.24'ü toplulaştırmadan memnun kalmadığını belirtmiştir. Üreticilerin arazi toplulaştırmasından memnun kalma nedenleri arasında en önemli etken arazilerinin toplu hale gelmiş olmasıdır (%27.56). Üreticilerin arazi toplulaştırmasından memnun kalmamalarında en etkili faktör, tesviyenin düzgün yapılmamış olması (%60.00)'dir. Proje tamamlandıktan sonra uygulama alanlarındaki kontrol hizmetleri sağlıklı şekilde yürütülmediğinden bu tür olumsuzluklar kötü örnek oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum toplulaştırma yapılacak diğer alanlardaki üreticilerde tedirginlik oluşmasına neden olacaktır. Bu da projenin başarısını etkileyecektir.

Araştırma bölgesinde toplulaştırma sonrası ortaya çıkan en önemli sorun tesviyeden kaynaklanan sorundur (%26.97). Tesviye düzgün yapılmadığı için sulamada problemler ortaya çıkmaktadır. Üreticiler tarafından belirtilen diğer önemli bir sorun da drenaj kanallarının dolmuş olmasıdır. Ayrıca toplulaştırma sonrası kanallar, köprüler ve yollar bakım görmediği için yıpranmakta ve sorun oluşturmaktadır.

Yapılan ki-kare testleri sonucunda işletme yöneticilerinin eğitim düzeyi ve aile genişliği ile üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açıları arasında istatistiksel olarak bağımlılık bulunamamıştır. Üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açıları ile işletme yöneticilerinin yaşı arasında %35, ihtisaslaşma düzeyleri arasında %22 oranında istatistiksel olarak bağımlılık olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan varyans analizleri sonucunda: üreticilerin arazi toplulaştırmasına bakış açılarına göre oluşturulan gruplar arasında: üreticilerin sahip oldukları işletme genişlikleri ortalamaları ve net hasıla ortalamaları bakımından gruplar arasında istatistiksel olarak fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Üreticilerin sahip olduğu parsel sayısı ortalamaları bakımından $P < \%5$ ve pazara dönüklük oranı ortalamaları bakımından ise $P < \%10$ önem seviyesinde istatistiksel olarak farklılık olduğu belirlenmiştir.

Toplulaştırma sonrasında işletmelere ait arazi büyüklükleri ortalaması %5.97 azalmış, parsel sayısı genel ortalamada %53.81 azalmış, kuru arazi miktarı da %71.16 azalmıştır. Parsellerin işletmeye uzaklığı %34.43 oranında azalma göstermiştir.

Toplulaştırma sonrasında üretim girdilerinden insan işgücü ihtiyacında azalma olduğu belirlenmiştir. Toplulaştırma sonrasında parsellerin bir araya

toplama ve yol mesafelerinin kısılması sonucunda işletme başına gereksinme duyulan makine işgücü miktarında azalma olduğu üreticiler tarafından ifade edilmektedir. Toplulaştırma sonrası ürün verimlerinde artış sağlandığı belirlenmiştir. Toplulaştırmadan sonra tarımsal işlemlerin tekniğine uygun olarak yapılabilmesine olanak sağlayan parsel şekli ve altyapısının da ürün verimlerinde olumlu etki yapması kaçınılmazdır.

Bu sonuçlar doğrultusunda;

Toplulaştırma projelerinin daha başarılı olabilmesi için çiftçilerin bu konuda bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Çiftçi eğitim ve yayım programlarında bu konuya yer verilmesi gerekli görülmektedir. Çiftçi eğitimlerinde konunun işlenmesinin yanında, araştırma sonuçlarının kanıtlandığı örnek proje sahalarının çiftçilere gösterilerek toplulaştırmanın gerçek anlamıyla tanıtılması ve katılımcılığın artırılmasında büyük yarar görülmektedir.

Arazi toplulaştırması tamamlandıktan sonra toprak verimliliğini korumak ve yatırımın yararlılığını uzun yıllar sürdürmek için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bölgedeki tarım kuruluşların uygun ekim münavebesi önerilerinde bulunması ve olanaklar ölçüsünde bu önerilerin uygulanması sağlanmalıdır.

Türkiye'de arazi toplulaştırma projelerinin uygulanmasında iki ayrı yasal düzenleme bulunmaktadır. 1994 tarihinde yürürlüğe giren "3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine dair Tarım Reformu Kanunu" yalnız tarım reformu uygulama alanı ilan edilen reform bölgelerini veya sulama alanlarını kapsamakta, Türkiye genelinde toplulaştırma faaliyetlerine imkan vermemektedir. Dolayısıyla tarım reformu uygulama alanı dışındaki alanlarda toplulaştırma uygulamaları 1979 tarih ve 7/18231 sayılı Arazi Toplulaştırma Tüzüğüne göre yapılmaktadır. Mevcut tüzük ve yönetmeliklerin tabi olduğu özel arazi toplulaştırma kanunu olmadığından projelende ve uygulamada bir takım sorunlar çıkmaktadır. Bu sorunlar çözülmediğinden çalışmalar aksamakta, yatırım programları istenilen şekilde yürütülememektedir. Arazi toplulaştırma tüzüğüne göre proje çalışmalarına başlamadan önce, ön etüt sırasında arazi sahiplerinin rızası alınmakta ve proje sahasındaki arazilerin yarısından çoğuna sahip bulunan ve sayı olarak 2/3'ünü teşkil eden arazi sahiplerinin toplulaştırmayı kabul etmeleri halinde toplulaştırmaya başlanmaktadır. Ancak arazi sahiplerinin toplulaştırmayı kabul etmeleri kolay olmamakta, bu durum da işgücü ve diğer ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Diğer yandan Arazi Toplulaştırma tüzüğünde dağıtım normundan daha küçük parçalara rıza ve hükmen taksim ve ifraz işlemlerine izin verilmeyen herhangi bir kısıtlama bulunmadığından ülke çapında tarım arazilerinin parçalanması ve bölünmesi önlenememektedir.

Toplulaştırılan parsellerin zaman içerisinde tekrar parçalanması ve şekillerinin bozulması ve bu

gelişmelerin sonucunda da toplulaştırmanın yararlarının azalmaması için yürürlükteki miras hukukuna yasal düzenlemeler getirilmelidir. Araştırma bölgesinde olduğu gibi, Türkiye tarımında da verim artışını destekleyen toplulaştırma projelerinin ve sulama yatırımlarının daha başarılı olabilmesi için; en başta ülke koşullarına uygun prensip ve yöntemleri içeren bir "Arazi Toplulaştırma Kanunu" ile bu kanuna dayanarak hazırlanan arazi toplulaştırma uygulama programlarına gereksinim olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda sekizinci kalkınma planında arazi toplulaştırması ve diğer tarla içi geliştirme hizmetleri ile ilgili düzenlemelere yer verildiği bilinmekle beraber gerekli düzenlemelerin kısa sürede yapılması önemli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIL, F., KÖYLÜ, K., 1971.** "Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri" Ankara Üniv., Zir. Fak. Yayınları No: 465, Ders Kitabı No: 168, Ankara.
- AKÇAY, Y., ANGIN, N., 1989.** "Arazi Toplulaştırması ve Türkiye'de Bu Konudaki Uygulamaların Değerlendirilmesi" TZOB, Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Mart 1989, Cilt:5, Sayı:51, Ankara.
- ARSLANKURT, B., ALTINTAŞ, A., GÜLEÇ, M., 2005.** "Tokat, İlinde Arazi Toplulaştırması Yapılan Alanlarda Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Toplulaştırma Bilinç Düzeyine Etkili Faktörler", TKB, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tokat Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Tokat.
- ÇİÇEK, A., ERKAN, O., 1996.** "Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Yöntemi", Gaziosmanpaşa Üniv., Ziraat Fak., Yayın No:12, Ders Notları Serisi:6, Tokat.
- DİE, 2001.** Devlet İstatistik Enstitüsü (Türkiye İstatistik Kurumu), "Tarım Sayımı Sonuçları", tük.gov.tr.
- DÜZGÜNEŞ, O., KESİCİ, T., GÜRBÜZ, F., 1993.** İstatistik Metodları, Ankara Üniv., Zir. Fak. Yayınları:1291, Ders Kitabı:369, Ankara.
- ÖZKAN, E., 1999.** "Arazi Toplulaştırması Uygulamalarında Sosyo-Ekonomik Yapı Özellikleri ve Benimsemeyi Etkileyen Faktörlerin Etkinliği (Edirne-Uzunköprü Örneği)" Trakya Üniv., Fen Bilimleri Enst., Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tekirdağ.
- SERPİR, Ö., 1986.** Uygulamalı İstatistik, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- TAŞDEMİR, N., 2001.** "Konya - İçeri Çumra'da Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri İle Birlikte Uygulanan Arazi Toplulaştırmasının Ekonomik Analizi" Köy Hizmetleri Konya Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Trakya Toprak ve Su Kaynakları Sempozyumu, 24-27 Mayıs, ISBN: 975-19-2654-8, Konya.

Sorumlu Yazar

Gülçin ALTINTAŞ

altintasgulcin@hotmail.com

Geliş Tarihi : 24.12.2008

Kabul Tarihi : 04.04.2009

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HÜKÜMETLERİN VE SİYASİ PARTİLERİN TARIM VE ÇİFTÇİ ÖRGÜTLENMESİNE YAKLAŞIMLARI

O.Murat KOÇTÜRK

Özet

Türkiye'de 1923-2009 yılları arasında iktidara gelmiş 60 hükümetin programları incelendiğinde bütün hükümet programlarında tarımın önemine değinilmiş, tarımda çiftçi örgütlenmesinin sağlanması hedeflenmiştir. 1963 yılından itibaren DPT'nin hazırladığı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da hükümet programları ile büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Özellikle 1980'den sonra serbest piyasa uygulamalarının yoğunluk kazandığı dönemde iktidara gelen ya da faal olan bazı siyasi parti programları açısından konu irdelendiğinde, partilerin tarım sektörüne genel olarak önem verdikleri, bir-iki parti hariç diğerlerinin çiftçi örgütlenmesine pek yer vermediği görülmektedir. 2000 yılından sonra ciddi biçimde ele alınan AB' ne tam üyelik hedefi doğrultusunda tarımda yapılan yasal düzenlemeler çok olumlu gelişmelerdir. Tarımın sorunlarının ancak çiftçilerin ekonomik amaçlı örgütlenmesi olan bağımsız kooperatifler ve güçlü Ziraat Odaları yoluyla çözülebileceğine inanmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Hükümetler, Çiftçi Örgütlenmesi, Politika ve Kooperatifçilik

The Approaches of Political Parties through Agricultural Farmer's Organizations during Republic Period

Summary

When examining the programmes of the 60 governments in power between the years 1923-2009 in Turkey, it can be seen that the importance of the agricultural sector was included and an efficient organization of the farmers was targeted in all the programmes. It can be also observed that there are considerable similarities between the development plans of the under secretariat of DPT which was established in 1963 and the governments' programmes. Particularly, after 1980's, free market principles have put into effect in Turkey. At this period, in examining some political parties programmes on the subject in question, it is seen that they put an emphasis on the agricultural sector while only a small number of them consider farmers' organization. It is believed that the legal arrangements especially in agriculture made in the framework of being a full member of EU in Turkey is a positive development. It is thought that problems of the agriculture can be solved by the agricultural cooperatives and professional organizations of agricultural chambers.

Key Words: Agriculture, Government, Farmers Organization, Policy and Cooperative

1. GİRİŞ

Türkiye'de tarım kesiminin, istihdamdaki payı 2008 yılı itibariyle %26.0, cari fiyatlarla GSMH'daki payı ise %12.76'dır (DPT, 2009). Ülkemizde Cumhuriyet döneminden itibaren hükümetlerce tarımla ilgili birçok politika uygulanmıştır. Bu politikalar genelde tarımda üretimi ve verimliliği hedef almıştır (Koçtürk, 1995:75). Çalışmanın ana amacı günümüze kadar kurulan 60 hükümetin tarım ve kooperatifçilikle ilgili politikalarını ayrı ayrı irdelenmek yerine cumhuriyet döneminde gözlenen bazı siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak üç dönem üzerinden bir değerlendirme yapmaktır. Bu dönemler; 1)1923-1960 dönemi tek parti iktidarının ve çok partili hayata geçişin olduğu dönem, 2) 1960-1980 askeri müdahalelerin ve koalisyon hükümetlerinin ağırlıkta olduğu dönem, üçüncüsü ise 3) 1980'den günümüze serbest piyasa ekonomisinin başladığı dönem şeklinde ele alınmıştır. Bununla birlikte planlı dönemde ve bazı siyasi partilerin programlarında uygulanan tarım ve çiftçi örgütlenmesi politikalarına da genel hatları ile yer verilecektir.

Ekonomik yönden tarımda yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve kaliteli ürünlerin yetiştirilmesi üretim artışına yol açacaktır. Bu durum tarım sektörünün dış pazarda rekabet etmesine ve gelirin yükselmesine neden olacaktır. Çiftçilerin hem ekonomik yönden güçlenmeleri hem de bir baskı grubu oluşturabilmeleri kendi başlarında örgütlenmelerine ve en önemlisi de örgütlerin görevlerini eksiksiz yerine getirmelerine bağlıdır.

Türkiye'de hükümet programlarında, planlı dönemde ve günümüzde faal olan bazı siyasi partilerin programlarında tarım ve kooperatifçiliğin yeri ve önemi ayrıca şimdiye kadar uygulanan politikaların değerlendirilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışma bir derleme niteliğinde olup, daha önce konu ile ilgili yayımlanmış kitap, dergi, tezler, TBMM hükümet programları, DPT kalkınma planları ve internet kaynakları araştırması sonucu elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler basit tablolar haline getirilip yorumlanmıştır.

¹ Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu MANİSA

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞ YILLARINDA TARIM ve KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki toprak kullanımı ve mülkiyet durumu etkin bir çiftçi örgütlenmesinin başlamasını da geciktirmiştir. Bu çerçevede, ülkemizde ilk kooperatifçilik hareketi, 1863 yılında Mithat Paşanın kurduğu “Memleket Sandıkları” ile başlamıştır. Daha sonra bu sandıklar 1888 yılında bugünkü Ziraat Bankası'nın kurulmasında temel rolü oynamıştır (Mülayim, 2006: 50).

1881 yılında çiftçilerle ilgili olarak Ziraat Odalarına benzer bir organizasyon oluşturulmuş ve 1912 yılında çıkarılan bir tüzükle Ziraat Odaları ilçeler itibari ile kurulması yoluna gidildiği görülmektedir (Duran, 1991:78).

20. yy. başlarında İzmir, Manisa, Aydın bölgesinde azınlık tüccarların kendi lehlerine olan fiyat alım politikaları sonucu üreticilerde yeni bir örgütlenme gereksinimliği ortaya çıkmıştır. Günümüzde Tarım Satış Kooperatifleri içinde önemli bir yeri olan TARIŞ'in temeli 1913 yılında “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi” şeklinde atıldığı belirtilmiştir.

Bağımsızlık savaşı kazanıldıktan sonra, Türkiye ekonomisi, gerek sayısal görünüm, gerek kurumlar ve gerekse düşünüş biçimi ve davranışları ile Sanayi Devrimini gerçekleştiren Batı Avrupa ülkelerinin çok gerisinde bulunuyordu. Ekonomi üretim araçları bakımından çok zayıf durumda idi. Toprak dengesiz dağılmış ve bakımsız tarım araçları ilkel, toprağı işleme yöntemleri geleneksel. Üretimin büyük bir bölümü aile işletmelerinde üretilip orada tüketiliyordu (Karakayalı, 2003:35).

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin temel ekonomi politikaları 17 Şubat-4 Mart 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi ile belirlenmiştir. Kongre 4 ana başlıkta toplanan komisyonların raporlarından oluşmaktadır. Bunlar tarım (çiftçi), sanayici, tüccar ve işçi gruplarıdır. Bu komisyonlarda kabul edilen tarım ve çiftçi kesimi ile ilgili kararların özeti şöyledir; aşarın kaldırılması, tarımda makineleşme, bütün reji sisteminin kaldırılması, çiftçiye kredi verilmesi, çiftçinin eğitilmesi vb. gibi tarımsal yapıyı iyileştirmeye yönelik tedbirlerden oluşmaktadır (Koçtürk, 2008).

Cumhuriyetin ilk yıllarında aşarın kaldırılması dışında küçük üretici köylülerin yararına etkili bir uygulamanın yürürlüğe konulamadığı ifade edilmektedir. 1925 yılında devlet arazilerinin köylülere satılması yolunda alınan karar 1930'ların ortalarına kadar çok sınırlı bir şekilde uygulanabildi. (Karluk, 2004:177). 1934-38 yılları arasında Türkiye tarımında mülkiyet dağılımı aşırı dengesiz bir durumdaydı. Bir yanda eksik kullanılan topraklar, öte yandan yetersiz topraklar üzerinde üretimde bulunan

köylü aileleri ve ilkel araç gereçlerle çalışan ortakçıların oluşturduğu bu yapı, sermaye birikimi için elverişli değildi (Parasız, 2003:68). 1936 yılında toprak reformu gündeme getirilmiş, hükümet Mayıs 1945 Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısını Meclise sunmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 28 yıl süreyle yürürlükte kalmıştır. Kanunun en önemli maddeleri değiştirildiği gibi, çok sayıda genelge ve protokollerle de uygulanmasına siyasal iktidarın müdahalesi olmuş, sonuçta Türk tarımında ciddi hiçbir değişiklik gerçekleştirilememiş, tarımsal gelişmenin yönüne dahi etkili olamamıştır (Kazgan, 1983:553). Türkiye cumhuriyeti kurulduğunda nüfusun %85'i tarımsal kesimde faaliyet göstermekteydi. Dolayısıyla ekonomide hâkim sektör tarımdı ve tarım devletin himayesine alınmıştı. Bununla birlikte kırsal alana önem verilmeye ve kırsal alan kalkınması için yapılacak yasal düzenlemeler ve kurulacak örgütler oluşturulmaya başlanmıştı. Bu çerçevede yapılan bazı kurumsal düzenlemeler Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1: Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 yılına kadar olan tarım ve örgütlenme politikalarının kronolojik sıralaması

* Aşar vergisi kaldırılmıştır.

*1. İktisat Kongresinde Ziraat mühendislerinin öncülüğünde “Türkiye Çiftçiler Birliği” kurulmuştur.

*21 Nisan 1924 tarih ve 498 Sayılı “İtibari Zirai Birlikleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanuna göre İtibari Zirai Birliklerinin başta kredi olmak üzere diğer tarımsal işlevleri de yüklenmeleri öngörülmüş. Ancak zaman içinde gerekli varlığı gösterememiş ve işlevini kaybetmiştir.

*1935 yılında Atatürk'ün teşviki ile Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri kanunu çıkarılarak kırsal kesimin sorunlarının çözümünde devlet önemli görev ve yetki almıştır.

*Tarımda destekleme politikasının yürütülmesi amacıyla 1937 yılında Tarım Bakanlığı ardından 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi, 1944 yılında Zirai Donatım Kurumu kurulmuştur ve devlet tarımsal girdi ve çıktı piyasalarındaki etkinliği önemli ölçüde artmıştır.

*1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştır.

Kaynak 1: Çıkın ve Karacan,1994: 133- 134.

2: Mülayim, 2006: 51- 56.

Yukarıda da özetlenmeye çalışıldığı gibi kuruluş yıllarından 1950'li yıllara kadar tarımda resmi örgütlenme çalışmaları tamamlanmaya çalışılmış, çiftçi örgütlenmesi içinde hukuksal alt yapı oluşturulmuştur. Çiftçi örgütlenmesinde arzu edilen hızda gelişme olmamasının bir nedeni de o yıllarda özellikle tarım sektöründe kapalı ekonomi sisteminin hâkim olması ve ikinci dünya savaşı yıllarında uygulanan milli koruma kanunu, yeni vergi sistemlerinin getirilmesi gibi önlemler olarak sıralanabilir.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR KURULAN HÜKÜMETLER ve PLANLI KALKINMA DÖNEMİNDE TARIM ve ÇİFTÇİ ÖRGÜTLENMESİ

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze 60 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin icraatları, amaçları ve hedefleri hükümet programlarında belirtilmiştir. 1963 yılından itibaren de Beş yıllık Kalkınma Planlarının hazırlanması planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Bu planlar, planın hazırlanmış olduğu dönemde iktidarda olan siyasi parti ya da partilerin hedefleri doğrultusunda DPT teknokratları ve uzmanlar grubu tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde hem hükümet programları hem de kalkınma planlarında tarım ve çiftçi örgütlenmesine yönelik yapılmış öngörülenler birlikte değerlendirilecektir.

3.1. 1923-1960 Yılları Arasında Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesi

1923-1960 yılları arasında geçen 37 yıllık bir zamanda toplam 23 hükümet kurulmuştur. Bu yıllarda ekonomide yer alan devletçilik anlayışı tarım sektöründe de etkisini göstermiştir. Hazırlanan hükümet programlarında üretimin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. 1935 yılına kadar kurulan hükümet programlarında hemen hemen aynı ifadeler yer almıştır.

7. İnönü Hükümetinin Programında “Sureti umumiye de rasyonel çalışmaya, Atatürk’ün işaret ettiği teşkilatlanma ve teşkilatlandırma çalışmalarına önem vereceğiz” denilmiş ve “bu amaçla hükümet

kontrolünde satış kooperatiflerinin oluşturulmasına” önem verileceği vurgulanmıştır. 1935 yılında 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunları çıkarılmıştır. 1937 planı gereği Iğdır, Kars, İzmir ve Trakya’da dört birlik kurulması öngörülmüştür. Bu birliklerden sadece merkezi İzmir olan TARİŞ’in (İncir ve Üzüm TSK Birlikleri) kurulması tamamlanmıştır. Bundan sonra kurulan hükümetlerin programlarında da tarımın önemi vurgulanmış, tarımsal üretimin artırılması ile ilgili tedbirlere yer verilmiştir.

2. Dünya Savaşı sonunda, 1946 ' da çok partili hayata geçilmiş ve 1950 yılına kadar tek parti iktidarı ile süren dönem kapanmış ve yerine Adnan Menderes'in başbakanlığında, Demokrat Parti Hükümetleri kurulmaya başlanmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye tarımsal yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle makineli tarım sayesinde üretimde artışların olduğu bir dönemdir. Daha çok tarımsal üretimi artırıcı alt yapı yatırımlarına önem verilmiştir. Çiftçi örgütlenmesi ile ilgili çalışmalara fazla yer verilmemiştir.

Kurulan Menderes Hükümetleri Programlarında genel olarak tarımın kalkındırılmasına yer verilmiştir. Bu dönemde çiftçiler için çıkarılan en önemli yasalardan birisi, 1957 tarih ve 6964 Sayılı Ziraat Odaları Kanunudur. Bu kanun ancak 1963 yılında uygulanmaya başlamıştır. 1. Menderes Hükümetinin Programında “kredi mevzuunda kooperatiflere daha fazla ehemmiyet vereceğiz” ifadesi yer almıştır.

Çizelge 2: 1935- 1960 dönemindeki bazı hükümet programlarında tarım ve çiftçi örgütlenmesine yönelik politikalar

HÜKÜMETLER	PROGRAMLAR
7. İnönü Hükümeti (01.03.1935-01.1.1937)	* Atatürk’ün işaret ettiği teşkilatlanma ve teşkilatlandırma çalışmalarına önem verilecek denilmiştir. * 1935 yılında 2834 Sayılı T.S.K ve Birlikleri kanunu çıkarılmıştır. * 1935 yılında 2836 Sayılı kanunla T.K.K ve Birlikleri kurulmuştur. * 1937 planı gereği Iğdır, Kars, İzmir ve Trakya’da dört birlik kurulması öngörülmüştür.(Bu birliklerin sadece merkezi İzmir olan TARİŞ’in kurulması sağlanmıştır.)
1. Saraçoğlu Hükümeti (09.09.1942-09.03.1943)	* 2.Dünya Savaşı döneminde hazırlanmış ve tarım üretiminin özellikle bu dönemlerde daha çok önem taşıdığına değinilmiştir. * Ferdi teşebbüsle beraber kooperatifçiliğin uygulanabileceği vurgulanmıştır.
1. Menderes Hükümeti (22.05.1950-09.03.1951)	* Kredi mevzuunda kooperatiflere daha fazla ehemmiyet verileceğine değinilmiştir.
2. Menderes Hükümeti (09.03.1951-17.05.1954)	* T.K.K ve T.S.K ile tüketim kooperatifleri üzerinde gerekli olan çalışmaları yaparak gerekli kanun tasarılarının hazırlanacağı vurgulanmıştır.

Kaynak: Hükümet Programları, 1988, Cilt 1.

3.2. 1960-1980 Yılları Arasında Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesi

27 Mayıs 1960'da ki askeri müdahalesi ile demokratik yönetime bir süre ara verilmiş 1980 yılına gelinceye kadar geçen sürede iki kez daha askeri müdahaleler sonucunda çoğu kısa süreli olmak üzere 20 hükümet kurulmuştur. Bu dönemde kurulan hükümetlerin programlarında kooperatifçilik konusunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Çizelge 3). Bu dönemdeki en önemli uygulamalar 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile 1196 sayılı Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Kanununun çıkarılmasıdır. Ayrıca 1957 tarih ve 6964 Sayılı Ziraat Odaları Kanununa istinaden 1963 yılından itibaren Ziraat Odalarının il ve ilçe bazında kurulmaya başlanması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bir diğer önemli hususu da 1972 yılında 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Bölge ve Merkez Birliği yasasının çıkarılmasıdır.

27 Mayıs ihtilalinden sonra 1963 yılında planlı kalkınma dönemine geçilmesi ile birlikte hükümet programları ile beş yıllık kalkınma planları arasında paralellik olduğu görülmektedir. Planlı dönemde

özellikle kırsal alan kalkınma çalışmalarına büyük önem verileceği, tarım konusu yanında köylerin sorunlarının da plan hedefleri doğrultusunda çözümleneceği vurgulanmıştır. Planlı kalkınma dönemi ile kırsal alandaki bireylerin sosyal ve mesleki örgütlemeleri yanında ekonomik örgütlenmenin sağlanması amacı ile kooperatifleşmeye büyük önem verileceği ve kooperatiflerin örgütlemeye önemli bir araç olarak kullanılacağı vurgulanmıştır (Çizelge 4).

Planlı dönemde çiftçi örgütlenmesi ile ilgili çalışmaları özetlemek gerekirse hemen her dönemde tarım kesiminde örgütlenme konularına yer verilmiştir. Tarımsal ve kırsal gelişme için hedeflenen amaçların daha çok kooperatifçiliğin teşvik edilmesi ile sağlanacağı üzerinde durulmuştur.

4.3. 1980-2009 Yılları Arasında Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesi

1980-2009 yılları arasındaki 28 yılda toplam 17 hükümet kurulmuştur. Kurulan bu hükümetlerin 3 yıllık dönemi, Askeri Yönetim, 15 yıllık bölümü de ANAP ve AKP'nin tek partili iktidar döneminden oluşmaktadır. Kurulan hükümetlerin programlarında genel olarak çiftçi gelirlerinin iyileştirilmesi üzerinde

Çizelge 3: 1960-1980 Dönemi Hükümet programlarında tarım ve çiftçi örgütlenmesine yönelik politikalar

HÜKÜMETLER	PROGRAMLAR
8. İnönü Hükümeti (20.11.1961-25.06.1962)	* Her alanda kooperatifçiliğin geliştirilmesi dikkat edeceğimiz hususlardandır denilmiştir.
9. İnönü Hükümeti(25.06.1962-25.12.1963)	* Milli ekonominin temeli olan tarıma önem verileceği ve tarımda verimliliğin artırılması için çalışmaların yapılacağı vurgulanmıştır.
10. İnönü Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965)	* Köylere yönelik her türlü hizmetin devlet tarafından yerine getirileceği, Köy İşleri Bakanlığının, köye ulaştırılan devlet hizmetlerinin koordinasyonunu sağlayacağı ifade edilmiştir.
Ürgüplü Hükümeti (20.02.1965-27.10.1965)	* Kooperatiflerin yayılması için her türlü tedbir alınacaktır.
Demirel Hükümetleri (1965-1971 Yılları Arası)	* Tarımın ekonomideki yeri vurgulanmış, üretimin artırılması için alt yapı yatırımlarına ağırlık verileceği ifade edilmiştir. * Tütün Ekicileri T.S.K kanununun çıkarılacağı, tarım kooperatiflerinin geliştirileceği, Köy Kalkınma Kooperatiflerinin teşvik edilmesi, kredi sağlanmasında kolaylıklar sağlanacağı belirtilmiştir. * 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu çıkarılmıştır
1.Ecevit Hükümeti (26.1.1974-17.11.1974)	* Tarımda örgütlenmeye özellikle kooperatifçiliğe önem verileceği belirtilmiştir * İlk kez Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına bağlı Kooperatifler Bankasının kurulacağı ifadelerine yer verilmiştir
İrmak Hükümeti (17.11.1974-31.03.1975)	*Toprak ve tarım reformunun uygulanacağı, çiftçinin teşkilatlandırılacağı ve kooperatif hareketinin geliştirileceğine yer verilmiştir.
Demirel Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977)	* Kooperatifçiliğin geliştirilmesine özel önem verileceği vurgulanmıştır.
2.Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977)	* Kooperatifçilik hareketinin yaygınlaşması, demokratik ve etkin bir denetim altında, devlet yardımıyla ve kredi kolaylıklarıyla desteklenmesi öngörülmüştür
5.Demirel Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978)	* Kooperatifçiliğe yer verilmemiş, sadece her türlü ormancılık faaliyetlerinde köylerde kurulacak kooperatiflere yardımcı olacağız denilmiştir
3.Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979)	* Tarımın ve köylerin gelişmesinde kooperatifçiliğin önemi vurgulanmıştır
6.Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980)	* Köy Kalkınma Kooperatifleri teşvik ve destek edilecek denilmiştir

Kaynak: Hükümet Programları, TBMM, 1988, CiltI,II,III, Ankara.

Çizelge 4: İlk Dört Beş Yıllık Kalkınma Planlarında tarım ve çiftçi örgütlenmesinin değerlendirilmesi

DÖNEMLER	TARIM ve ÇİFTÇİ ÖRGÜTLEMESİ İÇİN ÖNGÖRÜLENLER
1. Plan Dönemi (1963–1967)	* Tarımsal girdi kullanımının teşviki ve sulama alanlarındaki büyük tarımla ile tarımda verim artışı amaçlanmıştır. * Çiftçilerin kooperatifleşmesini önleyici nedenlerin incelenmesi ve kooperatifleşmenin önemi üzerinde durulmuştur.
2. Plan Dönemi (1968–1972)	* Tarımda üretimi ve verimi artırıcı yatırım projeleri içinde köy çalışmalarının önemi belirtilmiştir. * Kooperatifçilik konusunda yapılan en önemli düzenleme 1969 yılında çıkarılan 1163 Sayılı kooperatifler kanunu ile 1196 sayılı Tütün TSK kanunudur. * 1972 yılında 2836 Sayılı yasanın yerine 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Bölge ve Merkez Birliği yasası çıkarılmıştır.
3. Plan Dönemi (1973–1977)	* Ekonominin temelini oluşturan tarım sektörü ile ilgili hizmetlerin artırılması ve çiftçi menfaatlerinin korunması amaçlanmıştır. * Çiftçi örgütlenmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Kooperatiflere teşkilatlanma ve eğitim konularında devlet desteği sağlanacağı belirtilmiştir. Ortakların menfaatleri korunması amaçlanmıştır.
4. Plan Dönemi (1979–1984)	* Çiftçi gelirini artırıcı politikalar ile kırsal alan destekleneceği belirtilmiştir. * Kalkınmada kooperatifleşme temel amaç olarak ele alınmıştır. Tarım sigortasının kooperatifler aracılığı ile gerçekleşmesi ve bu yolla sağlanacak fonların kooperatif tarafından kullanılması amaçlanmıştır. * İlk defa “Demokratik Kooperatif” deyimini kullanarak çiftçilerin demokratik kooperatif kurmalarının destekleneceği belirtilmiştir.

durulmuş, tarımsal üretim artırılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu dönemde çiftçiler için en önemli kanunlar, 1988 yılında çıkarılan ve 1163 sayılı yasa da önemli değişiklikler yapan 3476 sayılı kanun ile aynı dönemde çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri yasasında değişiklikler yapan 3186 sayılı kanundur. 1995 yılında 1581 Sayılı kanuna tabi Tarım Kredi Kooperatiflerinde, 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişiklik ile özerkleşme konusunda ilk adım atılmıştır. 2000 yılında, 2834 ve 3186 Sayılı kanunları yürürlükten kaldırılmış, yerine çıkarılan 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri yasası çıkarılmıştır. 2004 yılında çıkarılan Tarımsal Üretici Birlikleri yasası, 2005 yılında çıkarılan Tarım Sigortaları Kanunu son derece önemli yasal düzenlemelerdir (Çizelge 5).

Özellikle 2005 yılından itibaren AB Tam Üyelik müzakere sürecinin başlaması tarım sektöründeki yasal düzenlemeleri daha da önemli hale getirmiştir. Bu çerçevede; 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu içerik bakımından oldukça önemlidir. Bu kanunun amacı, tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plân tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plân ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi ve düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu Kanun, tarım politikalarının amaç, kapsam ve konularının belirlenmesi; tarımsal destekleme politikalarının amaç ve ilkeleriyle temel destekleme programlarının tanımlanması; bu programların yürütülmesine ilişkin piyasa düzenlemeleri, finansman ve idarî yapılanmanın tespit edilmesi; tarım sektöründe uygulanacak öncelikli

araştırma ve geliştirme programlarıyla ilgili kanunî ve idarî düzenlemelerin yapılması ve tüm bunlarla ilgili uygulama usûl ve esaslarını kapsar.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile birlikte kurulan Ulusu Hükümeti Programında, kooperatifçiliğin nizamı sağlama, ideolojik saplantılara yönelmeyi önleyici tarzda gelişmesini temin edecek düzenlemeler getirilecektir denilerek kooperatifçiliğe farklı bir açıdan yaklaşılmıştır. Bu hükümet programında kooperatifçilik ekonomik amaçlı bir örgütlenme yerine siyasi amaçlı bir ideolojik bir olgu gibi değerlendirilmiştir. Bu yüzden 1980 öncesi kurulan çok sayıdaki köy kalkınma kooperatifi birliği ve Köy Koop. Merkez Birliği siyasi amaçla çalışıyor denilerek kapatılmıştır. Daha sonra 1982 yılında yapılan halk oylaması ile yeni hazırlanan Anayasa kabul edilmiş ve bu anayasanın 171. Maddesinde “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır. Kooperatifler, devletin her türlü denetimine ve kontrolüne tabi olup siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar” (TC Anayasası, 1982) ifadesine yer verilerek, kooperatifçilik fikrinin askeri yönetim tarafından da benimsendiği ortaya konulmuştur.

Beşinci plan döneminde dikkati çeken en önemli husus 1163 sayılı Kooperatifler kanununda 3488 sayılı yasa ile yapılan değişikliklerdir. Burada tarımsal amaçlı kooperatifler yeniden sınıflandırılarak 4 grup altında toplanmıştır. Ayrıca konut kooperatiflerinde artan yolsuzluk vb. işlemleri önlemek amacıyla kooperatif yöneticilerine hapis cezası gibi bazı

Çizelge 5: 1980-2009 Dönemi Hükümet programlarında tarım ve çiftçi örgütlenmesine yönelik politikalar

HÜKÜMETLER	PROGRAMLAR
Ulus Hükümeti (20.09.1980–13.12.1983)	* Kooperatifler ekonomik amaçlı bir örgütlenme yerine siyasi amaçlı ideolojik bir olgu gibi değerlendirilmiştir * 1980 dönemi öncesinde kurulan Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği (KÖY-KOOP) siyasi amaçla çalışıyor denilerek kapatılmıştır
1. Özal Hükümeti (13.12.1983–21.12.1987)	* Ferdi girişim ve özel sektörün yanında kooperatif sisteminde yer alacağı belirtilmiştir * 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı T.S.K kanunu, 1985 yılında 3186 sayılı yasa ile büyük ölçüde değiştirilmiştir * T.K.K 1985 yılında çıkarılan 3223 sayılı kanunla Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının ilgili kuruluşu haline gelmiştir * 6964 sayılı Ziraat Odaları Kanununda 2979 sayılı kanunla değişiklik yapılmıştır
2. Özal Hükümeti	* Tarımla ilgili alt yapı ve kaliteyi artırıcı tohumculuk ve sulama çalışmalarına öncelik verileceği belirtilmiştir * Kooperatifçilik ve çiftçi örgütlenmesine yer verilmemiştir
Akbulut Hükümeti (10.11.1989-30.06.1991)	* Tarım sektörüyle ilgili genel ifadeler yer verilmiştir * Çiftçi örgütlenmesiyle ilgili yeni bir yaklaşımdan söz edilmemiştir
Yılmaz Hükümeti (30.06.1991–25.11.1991)	* Özal hükümetlerinin devamı olup çiftçi örgütlenmesi ile ilgili yeni bir konuya yer verilmemiştir
Demirel Hükümeti (25.11.1991–30.06.1993)	* Kooperatiflerin yeniden düzenlenmesinin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir * Kooperatif ve üst birliklerince sahip olunan tesis ve işletmelerin üreticiler tarafından işletilmesi öngörülmüştür
Çiller Hükümeti (30.06.1993–20.09.1995)	* KİT'ler ve diğer kamu kuruluşlarının özelleştirme çalışmalarına T.S.K'ya ait olan işletmelerinde dahil edilmesi öngörülerek kooperatiflere ait olan işletmeler bir anlamda KİT statüsünde görülmüştür * T.S.K'ce yürütülen destekleme alımlarından üreticiden çok birlikler yararlanmış * 1995 yılında 553 sayılı kanun hükmünde kararname ile 1581 sayılı kanunun maddelerinde değişiklik yapılarak T.K.K., bugünkü kısmi demokratik yapısına kavuşmuştur * Tarım ürünlerinde prim sistemi başlatılmıştır.
2. Çiller Hükümeti 5.10.1995–30.10.1995	* T.S.K Birliklerinin özzerleştirilmesine öncelikli olarak yer verilmiştir * Tarımsal desteklemede doğrudan gelir desteğine dayalı bir sistemin oluşturulabilmesi için gerekli çalışmaların başlatılması konusuna önem verilmiştir * Ziraat Bankası, T.K.K, T.S.K' ya uygun kredi imkanları sağlanması planlanmıştır * Tarımsal verimliliği arttırmak için gübre sübvansiyonları artırılmıştır
3. Çiller Hükümeti 30.10.1995- 06.03.1996	* 2. Çiller Hükümetinin devamı olup, 2. Çiller hükümetince gerçekleştirilen ve planlananların devam ettirileceği belirtilmiştir.
2. Yılmaz Hükümeti 06.03.1996–28.06.1996	* T.S.K Birlikleri, Pankobirlik, T.K.K Birliklerinin etkinlik ve verimliliklerinin artırılması gerekliliği önemle vurgulanmıştır * T.S.K Birliklerinin özzerleştirilmesi planda yer almıştır * Üretici Birliklerinin kurulmaları hedeflenmiştir * Tarım ürünleri fiyatlarına olan devlet müdahaleleri azaltılarak, kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği yoluna gidilmesi belirtilmiştir
Erbakan Hükümeti 28.06.1996–30.06.1997	* Kooperatifçilik ve işletmecilik birbirinden ayrılması için gerekli düzenlemelerin yapılması faaliyetlerinin, T.S.K Birliklerinin özzerleştirilmesi kanununun çıkarılması programda yer almıştır * Sulama projelerine öncelik verilmesi ve sulanan arazilerin çoğaltılması, arazi toplulaştırmalarının yapılması öncelikli konular arasındadır * Hayvancılığın canlandırılmasına özel önem verileceği belirtilmiştir * Ziraat Odalarının demokratik bir yönetim yapısına kavuşturulması planlanmıştır
3. Yılmaz Hükümeti 30.06.1997–11.01.1999	* T.S.K, T.K.K ve Ziraat Odaları Birliğinin yeniden düzenlenmesi planlanmıştır * Tarım sektöründe devletin temel görevinin destekleme ve kontrol hizmetlerinin eksiksiz yürütülmesi olduğu vurgulanmıştır. Tarımsal kredi işlemlerinin basitleştirilerek, faizlerin mümkün olan en düşük seviyede tutulması öngörülmüştür * Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının kuruluş kanununun yeniden ele alınarak, kontrol, denetim ve yönlendirme gibi fonksiyonlarını yürüten etkin ve dinamik bir yapıya kavuşturulması gerektiğine yer verilmiştir.
4. Ecevit Hükümeti 11.01.1999–28.05.1999	* Hazırlanan kısa hükümet programında tarımdan söz edilmemiştir

5.Ecevit Hükümeti 28.05.1999–18.11.2002	* Çiftçiye yardımcı olan kamu örgütlenmelerinin geliştirilmesi ve çiftçiye yarar sağlayacak şekilde uygulanacağı vurgulanmıştır * 4572 Sayılı T.S.K Birlikleri kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla T.S.K yönetimi özerk bir yapıya kavuşmuştur *Doğrudan Gelir Desteği sistemi başlatılmıştır.
Gül Hükümeti 18.11.2002–14.03.2003	* Tarım Bilgi Sistemi oluşturularak, çiftçi kayıt sistemi ve coğrafi bilgi sisteminin gerçekleştirileceği belirtilmiştir * Tarım ürünleri sigortası kanunu ve üretici örgütlerinin kurulmasının teşviki için kanun çıkarılması yer almıştır * Tarımsal desteklerin yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir * Tohumculuk sanayi için desteklenmesi ve hayvancılık sektörünün geliştirilmesi vurgulanmıştır
1.Erdoğan Hükümeti 14.03.2003–05.09.2007	*AB tam üyelik süreci hızlandırılmış bu çerçevede tarım ve çiftçi örgütlenmesi ile ilgili önemli yasalar çıkarılmıştır. * Tarımsal Üretici Birlikleri , *Tarım Sigortaları ve *Tarım Kanunu çıkarılmıştır.
2.Erdoğan Hükümeti 05.09.2007- +	*Hazırlanan Eylem Planında tarıma ayrılan desteklerin artırılması, tarım danışmanlarının sayısının artırılması, sözleşmeli üretim, arz açığı olan ürünlere verilecek teşvikler, organik tarım ve tarım havzaları üzerinde genel olarak durulmuştur.

Kaynak: Hükümet Programları, <http://www.tbmm.gov.tr> (28.12.2008)

Anonim (2003), 58. Hükümet Acil Eylem Planı, Ankara, Anonim (2008), 60.Hükümet Eylem Planı, Ankara.

TBMM, (1991), Tutanak Dergisi, Cilt 1, Ankara

yaptırımlar getirilmiştir. Altıncı plan döneminde tarımsal kalkınma ve tarım kredi kooperatiflerinin kurulması yanı sıra ilk kez “Köylere Hizmet Götürme Birlikleri”nin de kurulması amaçlanmıştır. Yedinci plan döneminde Tarım Satış Kooperatiflerinin özerk bir yapıya kavuşturulması kooperatif işletmecilik faaliyetlerinin ayrılması için 3186 Sayılı ve 2834 Sayılı kanunlarda değişiklik yapılacağı belirtilmiştir

(Çizelge 6).

Sekizinci planlı dönemde destekleme politikalarında doğrudan gelir desteğinin uygulanması ve Tarım Satış Kooperatiflerine özerk bir yapı kazandırmak için 2000 yılında 4572 Sayılı yasa çıkmıştır. ARİP (Tarımsal Reform Uygulamaları Projesi) uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri yasası çıkarılmış ancak

Çizelge 6: Son Beş Plan Döneminde tarım ve çiftçi örgütlenmesinin değerlendirilmesi

5.Plan Dönemi (1985–1989)	* Bu dönemde iki proje amaçlanmıştır. Birincisi nadas alanlarının daraltılması projesi diğeri ise ekolojisi uygun ve sulanabilir tarım alanlarında aynı tarladan ikinci ürün alma hedeflenmiştir. * Bu dönemde Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerinin demokratik esasa uygun olarak yönetilmesi yönünde hazırlıkların yapılması amaçlanmıştır.
6.Plan Dönemi (1990–1994)	* Tarımsal üretimin artırılması ve teşvikinde fiyat politikası yanında ucuz ve yeterli girdi, kredi, tarımsal eğitim, tarımsal teşkilatlanma, teknolojik gelişme imkânlarının artırılması gibi fiyat dışı destekleme araçlarına ağırlık verileceği ifade edilmektedir. * Tarımsal kalkınma ve tarım kredi kooperatiflerinin kurulması yanı sıra ilk kez “Köylere Hizmet Götürme Birlikleri”nin de kurulması amaçlanmıştır.
7.Plan Dönemi (1996–2000)	* Bu dönemde temel amaç nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesini sağlamak üstünlüğe sahip olduğumuz ürünlere ağırlık verilerek üretimin ve ihracatın artırılması, üretici gelirlerinde artış ve istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. * Ziraat odalarını demokratik yapıya kavuşturmak için 6964 Sayılı yasa da değişiklik yapılacağı belirtilmiştir. * Tarım Satış Kooperatiflerinin özerk bir yapıya kavuşturulması kooperatif işletmecilik faaliyetlerinin ayrılması için 3186 Sayılı ve 2834 Sayılı kanunlarda değişiklik yapılacağı belirtilmiştir.
8.Plan Dönemi (2001–2005)	* Destekleme politikalarında doğrudan gelir desteğinin uygulanması amaçlanmıştır. * Girdi sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılması amaçlanmıştır * ARİP uygulanmasına başlanılmıştır * Tarımsal amaçlı KİT’lerin özelleştirilmesi (TEKEL, TŞFAŞ, ÇAYKUR) amaçlanmıştır. * Çiftçi kayıt sistemi, tapu-kadastro sistemi ve çiftçi muhasebe veri ağının geliştirilmesi amaçlanmıştır.
9.Plan Dönemi (2007–2013)	*Tarım Kanunuyla çerçevesi belirlenen tarım destekleme politikaları, üretimde verimliliği artırmaya yönelik yeni uygulama unsurlarıyla zenginleştirilecektir. *Tarımsal desteklemelerde üretimi ve verimliliği arttıracak finansman modelleri uygulanacaktır. *Verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla, gıda güvenliğinin sağlanması yönünde tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında başta ilaç ve gübre ile nitelikli tohumluk kullanımı, sulama, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda hijyeni olmak üzere çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetleri artırılabilecektir. Bu hizmetlerin güçlendirilmiş üretici örgütleri tarafından yürütülmesine ağırlık verilecektir.

Kaynak: DPT Beş Yıllık Kalkınma Planları, Çeşitli Yıllar, Ankara.

uygulamada henüz beklenen sonuçlara ulaşamamıştır.

Dokuzuncu kalkınma planında ise, genel olarak; üretici örgütlenmesine ilişkin mevzuat yeniden ele alınarak, üreticilerin değişik amaçlara uygun şekillerde; verimliliği ve pazarlamada rekabet gücünü artırıcı yönde örgütlenmeleri desteklenecektir ifadesi yer almaktadır.

Genel açıdan değerlendirildiğinde; şimdiye kadar yapılan üretici örgütlenmesi ve uygulamalarına gereken önem verilmemiş, tarım üreticisinin örgütlenmesinde sadece yasal düzenlemelerle yetinilmiş, çiftçi örgütlenmesini geliştirecek yeterli olanaklar sağlanamamıştır. Bu da uygulama sonrası çalışmaların kalıcılığını azaltmıştır. Kalkınma planlarında hedeflenen tarım topraklarının bölünmesini önleyecek yasal düzenlemeler ve toprak reformu tam olarak yapılmamış, uygulamaların her aşamasında ağır bürokrasi örgütlenmeyi olumsuz yönde etkilemiştir (Çelik, 2005:71)

4.4. Son Dönemdeki Siyasi Parti Programlarında Tarım Sektörüne ve Çiftçi Örgütlenmesine Genel Bakış

Türkiye tarımı 1950'lerden başlayarak değişme sürecine girmiş ve tarımda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tarım kesimi bu dönemden başlayarak kalkınmada geniş yatırımlara sahne olmuş, hızla makineleşerek geleneksel yöntemlerin yerini modern tarım teknolojileri almıştır. Böylelikle genelde kendine yeterli ve kapalı ekonomiye sahip kırsal kesim, bu gelişmelere bağlı olarak hızla pazara açılmış ve ekonominin diğer kesimleri ile bütünleşmeye başlamıştır.

Ülkelerin siyasi rejimleri, ekonomik ve sosyal hayatın şekillenmesi ve uygulanmasında büyük öneme sahiptir. Özellikle 1980'den sonraki siyasi parti programlarında tarım ve kooperatifçiliğe genel olarak baktığımızda, bugüne kadar tarımda ve çiftçi örgütlenmesinde büyük oranda gelişmelerin sağlanacağı ve gerekli yasaların çıkarılacağı vurgulanmıştır. Şüphesiz parlamenter demokrasinin temel unsuru siyasi partilerdir. Buradan hareketle, son olarak 3 Kasım 2002 ve 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimlere katılan siyasi partilerin programlarında, tarım ve çiftçi örgütlenmesi ile ilgili yaklaşımları (alfabetik sıraya göre) aşağıda belirtilmiştir;

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) programı incelendiğinde, özetle, tarım sektörünün yıllarca ihmal edildiği, uygulanan ekonomik programlarının tarım sektörünü geriletmediği belirtilerek şu görüşlere yer verilmiştir. Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payının %14'e geldiği, toplam sivil istihdamın %40'nun tarım sektöründe çalıştığı belirtilerek, tarım sektörünün sadece ekonomik politikalar kapsamında değil, öncelikli olarak sosyal politikalar kapsamında ele alınması gerektiği

vurgulanmıştır (AKP, 2002).

Anavatan Partisi (ANAP) programı incelendiğinde, tarımın önemi ve tarımla ilgili politikaların özetlendiği görülmektedir. Programda daha çok üretim artışının sağlanması için her türlü alt yapı ve teknik yöntemlerinin uygulanmasının gerekliliği vurgulanmış ve köylülerin sosyal hayatta önemli bir unsur olduğu belirtilmiştir. Kooperatifçilik ya da çiftçi örgütlenmesi ile ilgili her hangi bir bölüm parti programında yer almamıştır (ANAP, 1983).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) programında, tarım üreticilerinin ekonomik ve toplumsal gelişmesinin sağlanacağı vurgulanmıştır. Çiftçilerin demokratik kooperatifçilik çerçevesinde örgütlenmeleri sağlanarak, kendi sorunlarını daha aktif olarak çözümlenmelerinin sağlanacağı ifadelerine yer verilmiştir. Tarımın bitkisel ağırlıklı yapıya kavuşturulması belirtilmiştir. Çiftçilerin ürünlerini daha iyi bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için kooperatif örgütlenmelerine ağırlık verileceği vurgulanmıştır. Kooperatifçiliğe oldukça fazla yer veren CHP programında, tarım ve tarım dışı kooperatiflerin tek bir kooperatifler yasası içerisinde toplanması gerektiğini belirtilmiştir (CHP, 1995).

Demokratik Sol Parti (DSP) programında, köy ve köylü sorunları ile kırsal kesime ve tarıma geniş bir yer ayrılmıştır. Programda öncelikle gelişmenin köylüden başlatılacağı belirtilmiş ve kooperatifçiliğin geliştirilerek güçlendirilmesi vurgulanmıştır. Kooperatifler aracılığı ile köylünün gelirlerinin daha uygun bir şekilde kullanılmasının sağlanacağı ve kooperatifleşmiş köylüye devlet hizmetlerinde kolaylık sağlanacağı belirtilmiştir (DSP, 1986).

Doğru Yol Partisi (DYP) programında, (22 Temmuz 2007 seçimleri öncesinde ANAP ile birleşme girişimi sonrası bu parti kendisini fesih ederek Demokrat Parti çatısı altında siyasi hayatına devam etmektedir). Tarım politikasının gayesinin, toprak-insan ilişkilerini, kişinin dilediği işi seçme hürriyetini, verim ve istihdam meselelerini dikkate alarak düzenlemek olduğu vurgulanmıştır. Tarıma dayalı sanayinin yaygınlaştırılması ve çiftçinin topraklandırılmasının önemi vurgulanmıştır. Çiftçi örgütlenmesi ile ilgili bir yaklaşıma programda yer verilmemiştir (DYP, 1988).

Genç Parti (GP) programında tarım ve sanayi birlikte ele alınmış. Tarım ülkesi olmamıza rağmen izlenen yanlış politikalar sebebi ile tarım ürünleri ithal eden bir ülke haline gelinmesinden söz edilmiştir. Öncelikle yeterli ve çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi gerektiği ve üretilen ürünlerin ihraç edilmesinin ana tarım politikası olması gerekliliği vurgulanmıştır. Alt yapı ulaşım yatırımlarının da en kısa zamanda yapılması gerekliliğine yer verilmiştir (GP, 2002).

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) programında, tarım ve köylü kesiminin sorunlarına geniş yer verilmiştir. Programda, tarımda verimliliğin artırılması, çiftçilerin eğitim ve kültür seviyelerinin

yükseltilmesinin önemi belirtilmiştir. Ayrıca kır yerleşim birimlerinin yeniden düzenlenmesinin yapılarak alt yapı ve çeşitli hizmetlerin daha iyi bir şekilde sağlanacağına yer verilmiştir. Çiftçinin ve ürünlerinin devlet himayesinde korunacağı, kredi dağıtımında devlet ve Türk Çiftçi Birlikleri bünyesinde kurulacak Kredi Dağıtım Birimleri tarafından sağlanacağı ifadeleri yer almıştır (MHP, 1993).

Siyasi parti programları genel açıdan değerlendirildiğinde kendisini sol ya da sosyal demokrat olarak niteleyen partilerin, parti programlarında özellikle çiftçi örgütlenmesine çok önem verdikleri ve bunun da kooperatifler yolu ile yapılacağı vurgulanmıştır. Buna karşılık kendisini liberal, milliyetçi ya da muhafazakâr parti olarak tanımlayan siyasi partilerde ise daha çok tarım sektöründe üretim ve verimlilik artışı üzerinde durulmuş fakat çiftçi örgütlenmesine ve kooperatifleşmeye pek yer verilmemiştir. İşin ilginç yanı ise bu partilerin programlarında çok fazla yer almayan çiftçi örgütlenmesi ile ilgili yasal düzenlemeler genelde liberal politikaları benimseyen bu partilerin iktidarları döneminde yapılmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisi bakımından önemi, ülke ve toplum hayatımız için sağladığı katkı ve oynadığı rollerden kaynaklanmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi insan beslenmesine olan katkısıdır. Diğer taraftan bu sektör gittikçe gelişen, genişleyen ve çeşitlenen sanayinin tarımsal hammadde ihtiyacını da karşılamaktadır. Ayrıca tarım uzun yıllar boyunca nüfusun büyük bir kısmı için istihdam alanı ve geçim kaynağı olmuştur. Dolayısıyla tarımsal gelişmenin toplumsal yönü de ekonomik yönü kadar önemlidir.

Tarım sektöründe gelişimin sağlanması, amaçlanan hedeflere ulaşılması için öncelikle; işletmelerin ekonomik büyüklüğe ulaştırılması, sektörde çalışanların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, üreticilerin örgütlenerek tarımsal kararlara katılmaları ve kısaca geleneksel köy toplumundan modern tarım işletmeciliğine geçiş sağlanmalıdır. İşte bu aşamada kooperatiflerin rolü çok önemlidir. Üreticiler kooperatifler sayesinde ürünlerini değer fiyatı ile pazarlanmasını sağlayabilmekte ve piyasada rekabet edebilmektedir. Bu rekabet güçleri sayesinde hem ekonomik hem de sosyal yönden daha iyi bir düzeyde hayatlarını devam ettirecekler ve hayat standartlarını ortaklaşa yükseltmiş olacaklardır.

Sonuç olarak, Türkiye'de incelenen hükümet programlarına bakıldığında, hemen hemen bütün hükümet programlarında tarımın önemine değinilmiş, tarımda çeşitli örgütlenmeler hedeflenmiştir. Tarım ve tarımsal örgütlenmede yapılması amaçlananlar, hükümet programlarında yer almıştır. Fakat

demokrasinin askeri darbelerle iki defa kesintiye uğraması ve günümüze kadar kurulan hükümetlerin çoğunun kısa süreli olması sebebiyle tarımda ve çiftçi örgütlenmesinde planlananların hepsi tam anlamıyla yapılamamıştır. DPT'nin hazırladığı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da hükümet programları ile büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Ancak her zaman olduğu gibi planlananlar ile gerçekleşenler arasında tam bir uyum sağlanamamıştır. Siyasi parti programları açısından konu irdelendiğinde demokratik sistemin temel unsuru olan partilerin tarım sektörüne genel olarak önem verdikleri, üretim artışı için her türlü kaynağın değerlendirilmesi öngörülerini yanında bir-iki parti hariç çiftçi örgütlenmesine pek yer vermediği görülmektedir. Gerçekte tarımın sorunlarının çözümünde çiftçi örgütlenmesinin taşıdığı önemin yeterince anlaşılamadığı söylenebilir.

Özellikle 2000'den sonra ciddi biçimde ele alınan AB'ne tam üyelik hedefi doğrultusunda yapılan yasal düzenlemeler çok olumlu gelişmelerdir. Ancak sadece yasal düzenleme tarım sektörünün ve çiftçilerin sorunlarını tek başına çözmede yeterli değildir. Önemli olan bu yasal düzenlemeleri hayata geçirecek eğitilmiş nitelikli işgücünü kullanmak ve çiftçi kesiminin eğitim ve örgütlenme sorunlarını çözmektir.

Tarımın gelişmesinde en önemli etkenlerin başında çiftçi örgütlenmesi gelmektedir. Tarımın sorunlarının ancak çiftçilerin ekonomik amaçlı örgütlenmesi olan kooperatifler yoluyla çözülebileceğine inanmaktayız. Bununla birlikte mesleki amaçlı örgütlenme olan Ziraat Odaları ve Üretici Birliklerinin de geliştirilmesinde yarar görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim (2003)**, 58. Hükümet Acil Eylem Planı, Ocak, 2003, Ankara.
- Anonim (2008)**, 60. Hükümet Eylem Planı 10 Ocak 2008, Ankara
- AKP Parti Programı (2002)**, Ankara.
- ANAP Parti Programı (1983)**, Ankara.
- CHP Parti Programı (1995)**, Ankara.
- Çelik, Z. (2005)**, "Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı:32, Ankara.
- Çıkm, A. ve Karacan, A. R. (1994)**, Genel Kooperatifçilik, EÜZF Yayın No:511, Bornova, İzmir.
- DPT (1963-2007)**, Beş Yıllık Kalkınma Planları, Ankara.
- DPT (2009)**, Temel Ekonomik Göstergeler, [Http://www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) (erişim 09.06.2009)
- DSP Parti Programı (1986)**, Ankara.
- DYP Parti Programı (1988)**, Ankara.
- Genç Parti Programı (2002)**, Ankara.
- Duran, B. (1991)**, Türkiye Tarım Tarihi (1870-1914), Kırkambar Yayını No:1, Malatya.
- Hükümet Programları (1988)**, TBMM, Cilt: I,II,III, Ankara.

Hükümet Programları (2008) <http://www.tbmm.gov.tr/>
(28.12.2008).

Karakayalı, H., (2003), Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, Güleç Matbaacılık, İzmir.

Karlık, S. R. (2004), Türkiye Ekonomisi, Beta, İstanbul.

Kazgan, G. (1983), Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul.

Koçtürk, O. M. (1995), "Türkiye'de Çiftçi Organizasyonlarının Genel Görünümü ve Ege Bölgesinde Seçilmiş Bazı İllerde Mevcut Örgütlenme Düzeyi Üzerine Bir Araştırma" EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Bornova, İzmir.

Koçtürk, O. M. (2008), Atatürk Dönemi İktisat Politikaları Paneli, 14.11.2008, CBÜ Akhisar Tütün Ekspertizi Yüksekokulu, Manisa.

MHP Parti Programı (1993), Ankara.

Mülayim, Z. G. (2006), Kooperatifçilik, Yetkin Yayınevi, Ankara.

Parasız, İ. (2003), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

TBMM, (1991), Tutanak Dergisi, Cilt 1, Ankara

T.C. Anayasası, (1982), Ankara.

Sorumlu Yazar:

O. Murat KOÇTÜRK

kocturkom@hotmail.com

Geliş Tarihi: 31.04.2009

Kabul Tarihi: 10.08.2009

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN (AB) 2004 YILI GENİŞLEME SÜRECİ ÖNCESİNDE TÜRKİYE VE DİĞER ADAY ÜLKELERİN ORTAK TARIM POLİTİKASI'NA (OTP) UYUMLARI VE KARŞILAŞTIRILMASI*

Ertuğrul GÜREŞÇİ¹, Tecer ATSAN²

ÖZET

AB tarihi genişlemesini 15 yeni üye ülkenin katılımı ile birlikte 2004 yılında gerçekleştirmiştir. Birliğe o dönem aday olan ülkeler Birliğin en önemli ortak politikalarından birisi olan OTP'ye uyumları oldukça önemli olduğu çeşitli çevrelerce defalarca ifade edilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye ve diğer aday ülkelerin 2004 yılı genişleme öncesinde, OTP'ye uyumları karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Sonuçta, OTP'ye uyum konusunda diğer aday ülkelerinde Türkiye'ye benzer sorunlarla karşılaştıkları ve eksik yönlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AB, OTP, Genişleme Süreci

Adaptation of Turkey and Other Candidate Countries to Common Agriculture Policy (CAP) at Prior to 2004 Enlargement Process of European Union (EU)

ABSTRACT

EU was being achieved to the historical enlargement with join of the 15 new candidate countries in 2004. The kind sections was being declared to the important of the adaptation to CAP, that is the one of the most common policies of Union, of the candidate countries at prior to 2004 enlargement process. In study, we were being discussed as comparatively the adaptation of Turkey and the other candidate countries. As a result, we were being confirmed to deficient the adaptation to CAP of Turkey and the other countries.

Keywords: EU, CAP, the Enlargement Process

1. GİRİŞ

Avrupa'da bir birlik oluşturmanın temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Bu birliğin siyasi, ekonomik ve askeri tabanlı olması yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bugünkü AB'nin oluşumunda üç temel faktörün etkili olduğu ileri sürülmektedir (Ayyıldız ve diğ, 1997). Bunlar:

1. I. ve 2. Dünya savaşlarının yarattığı korku, endişe ve bunların bir daha yaşanmama isteği,

2. Savaşlar sonunda yıkılan Avrupa'nın yeniden inşası için ABD'nin yapmış olduğu Marshall yardımlarından daha etkin yararlanmak,

3. ABD ve Rusya (S.S.C.B.) güçleri arasında sıkışıp kalmamak ve ekonomik yönden Avrupa'nın kalkınmasını sağlamak,

Bu üç nedenin etkisiyle Avrupa Toplulukları'nın (AT) ilki olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) 1951 yılında Paris Antlaşması ile oluşturulmuştur. Bu Toplulukla sağlanan başarılı gelişmelerin etkisiyle, 1959 yılında Roma Antlaşması ile diğer iki topluluk olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur.

Bugünkü AB'yi oluşturan bu üç topluluk zamanla gelişerek dünyanın en önemli ekonomik güçlerinden birisi oluşturulmuştur. AB kurucu altı üye ülkeden sonra, 1973 yılında üye sayısını dokuza, 1981 yılında ona, 1986 yılında on ikiye, 1995 yılında

on beşe ve son olarak 2004 ve 2007 yılında üye sayısını yirmi yediye çıkararak tarihinin en önemli ve en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir (Anonim, 2009; Baldwin, 1995).

AB'nin ekonomik bir birlik olarak yaşamını devam ettirebilmesi, üye ülkeler arasında aşağıdaki faktörlerin serbest dolaşımından kaynaklandığı söylenebilir:

1. Malların,
2. Hizmetlerin,
3. İş gücünün,
4. Sermayenin,

Bu dört faktörün serbest dolaşımı aynı zamanda ekonomik bir birliğinde temellerini oluşturmaktadır (Deniau and Druésne, 1990). Bütün bunların yanı sıra Birliği oluşturan üye ülkelerin, aralarında ortak politikalar oluşturması ve bu politikalarda dışa karşı (diğer ülkelere) ortak tavır sergilemeleri AB'nin sihirli gücünü oluşturmaktadır.

AB'nin en temel özelliklerinden biriside, üye ülkelerin çeşitli konularda (tarım, rekabet, ulaştırma, sanayi, vs.) ortak tavır sergilemeleridir. Bu tavır, bütün üye ülkelerce kabul edilen ve uygulamaya konulan ortak politikalar olarak nitelendirilebilmektedir. Birliğin ortak politikalarının en temel özelliği, üye ülkelerin bu konularda ortak hareket etmesi ve kendi ülkelerindeki bir takım yetkilerini Birliğin organlarına (Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi vs) devretmesidir (Ayyıldız, 1975, Ayyıldız vd 1997).

* Bu çalışma Yrd.Doç.Dr. Tecer Atsan'ın danışmanlığında Ertuğrul Güreşçi tarafından hazırlanan ve 2003 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde Y.Lisans Tezi olarak kabul edilen çalışmadan derlenerek hazırlanmıştır.

¹ Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat MYO., ERZURUM

² Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarım Ekonomisi Bölümü, ERZURUM

Birliğin en önemli, en eski, en kapsamlı ve en fazla maliyetli olan politikası OTP'dir. Birliğin OTP'si aslında kurucu iki ülkeden birisi olan Almanya'nın sanayi gücüne karşı Fransa'nın tarımsal gücünü, Birlik içerisinde hissettirmek istemesiyle açıklanabilmektedir. Bunun yanı sıra, Birliğin gıda maddeleri talebini istikrarlı bir şekilde karşılamak ve tarımsal piyasalarda ki aksaklıkların giderilmek istenmesi de OTP'nin oluşumuna etkili olduğu söylenebilir. (Deniau and Druésne, 1990; Herok and Lotze, 2000; Philippidis and Hubbard, 2001; Yıldızlı, 1995).

AB'nin genişleme süreci, aday ülkeler için belirli bir takvime bağlanmış olup bu takvimde, ülkelerin Birlik Müktesebatını yerine getirmesi istenmektedir. Bu noktada Kopenhag siyasi kriterleri, Birlik ile aday ülkeler arasında ki müzakerelerin başlaması için ön koşul olarak ileri sürülmektedir (Anonim, 2003; Anonim, 2000). İşte bu noktada müzakerelerin belirli başlıklarda devam etmesi ve müzakere başlıklarının sonuçlandırılarak aday ülkenin üye ülke olarak tanımlanması gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin 2004 yılı genişleme öncesinde, Birliğe aday olan diğer ülkelerden Birlik ile daha eski bir siyasi geçmişe sahip olması, önemli bir gerçek olarak kendisini göstermektedir. Buna rağmen, 2004 yılında diğer on beş aday ülkenin, 2007 yılında da Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe tam üye ülke olduğu, Türkiye'nin ise halen müzakerelere devam ediyor olması, oldukça dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, AB'nin tarihi genişlemesi olarak ifade edilen 2004 yılı genişleme süreci öncesinde, Türkiye'nin ve diğer aday ülkelerin OTP'ye uyumluluğu çeşitli yönleriyle karşılaştırılması amaçlanmıştır.

2. AB'NİN GENİŞLEME SÜRECİ

AB'nin gelişim süreci iki temel yönde açıklanabilir:

1. Birliğin politikalarındaki olumlu gelişmeler: AB'nin oluşumuna yol açan en önemli gelişmelerden birisi de şüphesiz izlemiş olduğu ortak politikalar ile açıklanabilir. Zaten Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) nun oluşumunda iki önemli sonuç, diğer toplulukların oluşmasına ve Birliği kuran altı üye ülkeyi diğer alanlarda cesaretlendirmesine neden olmuştur. Bunlardan ilki; kömür ve çelik sektöründeki ortak politika ve işçilerin serbest dolaşımının, ekonominin diğer sektörleri içinde aynı uygulamaların olabileceğini göstermesi ve sonuçta AET'nin kurulması, ikincisi ise diğer Avrupa ülkelerinin bu refahtan pay alma arzusu ile Birliğe katılmak istemesidir. Yine başta tarım olmak üzere diğer ortak politikadaki gelişmelerin üye ülkelere yansımaları da önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Ayyıldız vd. 1997).

2. Yeni üye ülkelerin katılımı: Birliği oluşturan altı üye ülkeye zamanla başta batı Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri de

katılmıştır. Bu ülkelerin katılım tarihleri ve Birliğin genişlemesi aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. AB'nin genişlemesi ve üye ülkeler.

Tarih	Üye Ülke	Üye ülke sayısı
1959	Almanya Fransa İtalya Belçika Hollanda Lüksemburg	6
1973	İngiltere Danimarka İrlanda	9
1981	Yunanistan	10
1986	İspanya Portekiz	12
1995	İsveç Finlandiya Avusturya	15
2004	Çek Cumhuriyeti Slovakya Polonya G.Kıbrıs Malta Slovenya Litvanya Letonya Estonya Macaristan	25
2007	Bulgaristan Romanya	27

Kaynak: Anonim, 2009b.

AB'nin genişlemesi ile ilgili bazı değerlendirmeler ön plana çıkmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1. 1973 yılı genişlemesinde İngiltere'nin daha önceki Birliğe yapmış olduğu alternatif birlik önerileri (serbest bölge gibi önerileri) ve tam üyelik başvurularının reddedilmesi ve Fransa'nın karşı çıkmasındaki ön engellerin kalkması,

2. 1981 yılındaki genişlemesinde, Türkiye ile rekabet halinde olan bir ülkenin cesaretlendirilmesi,

3. 1986 yılı genişlemesinde, özellikle sömürge devleti olarak birçok koloniye sahip olan İspanya ve Portekiz'in katılımı ile bu kolonilerle ekonomik ilişki kurma isteği,

4. 1995 yılı genişlemesinde, Birliğin özellikle İskandinav ülkeleri ile birlikte balıkçılık politikalarını geliştirmesi ve Birlik ihtiyaçlarının karşılanma beklentisi,

5. 2004 yılı genişlemesinde, Birliğin tarihi ve benzersiz bir genişlemesini oluşturmuştur. Bu

ülkelerin birçoğunun Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri olması, demokratikleşmenin bu ülkelerde genişlemesi, eski komünist bloğu ülkeler olması ve bu ülkelerden kaçak göçmen ve işçi akımının önlenmesi isteği,

6. 2007 yılı genişlemesinde, 2004 yılı genişlemenin devam etmesi,

AB'nin genişleme sürecinde, Türkiye açısından en çok dikkat çeken genişlemesi 2004 yılında gerçekleşen genişlemesidir. Çünkü bu ülkelerin Türkiye ile benzer ekonomik yapıya sahip olmaları ve demokratikleşme konusunda birçoğunun Türkiye'den çokta fazla ileri olmayan ülke olmalarıdır. AB'nin bu genişlemesinde diğer genişlemelerden farklı olarak; siyasi düşünceleri ön plana çıkarması, Türkiye'ye karşı daha fazla ön yargılı davranması ve diğer aday ülkeleri birliğe kabul etmede daha fazla istekli davranması oldukça dikkat çekicidir.

Birliğin 2004 yılı genişlemesinde, Türkiye ile bu ülkeler açısından aşağıdaki sonuçların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar;

1. Türkiye AB ile bu ülkelerin hepsinden daha eski bir ortaklık kurmuş ve daha uzun bir süreç yaşamıştır.

2. Türkiye AB'ye tam üye olmadan bir gümrük birliğine girmiş diğerlerinde ise tam üyelik gümrük birliğinden önce gerçekleşmiştir.

3. Gümrük birliğinin Türkiye için tarım ürünlerini kapsamayan tek taraflı bir ticari yükümlülük olarak değerlendirilmesidir.

4. Aday ülkelerin SAPARD ve PHARE gibi programlardan daha etkin yararlanarak katılım öncesi avantajlı konuma gelmişlerdir.

2004 yılı genişlemesinde o dönemde aday olan ülkeler ile Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin tarihsel süreci Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2'de görüleceği üzere 2004 genişleme öncesinde Türkiye ve diğer aday ülkelerin AB ile ilişkileri sürecinde önemli zaman farklılığı vardır. Bu farklılıklar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3'de aday ülkelerin, AB ile ilişkilerinde süreçlerinin Türkiye'ye göre daha hızlı geliştiği görülmektedir. Bunun üç yönü olduğu düşünülebilir:

1. Aday ülkelerin sorumluluklarını daha hızlı yerine getirdikleri ve uyum için daha istekli oldukları,

2. AB'nin bu ülkelerin tam üyeliği için sorumluluğunu daha hızlı yerine getirdiği ve uyum için bu ülkelere karşı daha istekli olduğu,

3. Her ikisi,

Genişleme süreci ile ilgili değerlendirmeler her ne olursa olsun en genel ve temel sonuç; bu ülkelerin AB'ye günümüzde tam üye oldukları, Türkiye'nin müzakere sürecine (sonu belli olmayan) girdiği ve bu ülkelerin onayı ile AB'ye üye olacağı gerçeğini değiştirmemesidir.

3. OTP'NİN TEMELLERİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Tarım sektörü, gıda maddeleri talebini karşılaması ve sektörde çalışanların yaşam standartlarının yükseltilmesi açısından oldukça önemlidir. OTP, AB'nin ortak politikaları içerisinde en eski ve bütçeden en fazla pay alan bir politikasıdır (Eraktan, 2001; Herok and Lotze, 2000). Birlik, tarım sektöründeki yapısal sorunları, çalışanların refah düzeyini arttırması ve diğer sektörlerle yaklaştırması

Tablo 2. Aday ülkeler ve Türkiye'nin AB ilişkileri tarihçesi

Üye Ülke	Üyelik Başvurusu	Üyelik Müzakereleri	Üyelik Tarihi
İngiltere	09.08.1961-11.05.1967	30.06.1970	1.1.1973
Danimarka	10.08.1961-11.05.1967	30.06.1970	1.1.1973
İrlanda	31.07.1961-11.05.1967	30.06.1970	1.1.1973
Yunanistan	12.06.1975	27.07.1976	1.1.1981
İspanya	28.07.1977	05.02.1979	1.1.1986
Portekiz	28.03.1977	06.06.1978	1.1.1986
İsveç	01.07.1991	01.01.1993	1.1.1995
Finlandiya	18.03.1992	01.01.1993	1.1.1995
Avusturya	17.07.1989	01.01.1993	1.1.1995
Çek Cum.	17.01.1996	30.03.1998	1.5.2004
Slovakya	27.06.1995	15.02.2000	1.5.2004
Macaristan	31.01.1994	30.03.1998	1.5.2004
Polonya	05.04.1994	30.03.1998	1.5.2004
G.Kıbrıs	04.07.1990	30.03.1998	1.5.2004
Malta	16.07.1990	15.02.2000	1.5.2004
Slovenya	10.06.1996	30.03.1998	1.5.2004
Litvanya	12.12.1995	15.02.2000	1.5.2004
Letonya	27.10.1995	15.02.2000	1.5.2004
Estonya	27.11.1995	30.03.1998	1.5.2004
Bulgaristan	14.12.1995	15.02.2000	1.1.2007
Romanya	22.06.1995	15.02.2000	1.1.2007
Türkiye	14.04.1987	03.10.2005	=

Kaynak: Anonim, 2009b.

Tablo 3. Aday ülkeler ve Türkiye'nin AB ilişkilerinin tarihsel süreleri

Üye Ülke	Üyelik Başvurusu- Üyelik Müzakereleri Süresi (yıl)	Üyelik Müzakereleri- Üyelik Tarihi Süresi (yıl)	Üyelik Başvurusu- Üyelik Tarihi Süresi (yıl)
İngiltere	9	3	12
Danimarka	9	3	12
İrlanda	9	3	12
Yunanistan	1	5	6
İspanya	2	7	9
Portekiz	1	8	9
İsveç	2	2	4
Finlandiya	1	2	3
Avusturya	4	2	6
Çek Cum.	2	6	8
Slovakya	5	4	9
Macaristan	4	6	10
Polonya	4	6	10
G.Kıbrıs	8	6	14
Malta	10	4	14
Slovenya	2	6	8
Litvanya	5	4	9
Letonya	5	4	9
Estonya	3	6	9
Bulgaristan	5	7	12
Romanya	5	7	12
Türkiye	18	-	-

Kaynak: Anonim, 2009b.

Not: Yaklaşık süreler dikkate alınmıştır.

gibi temel hedeflerle 1962 yılında OTP'nin temellerini atmıştır. Sonraki yıllarda tarımdaki gelişmeler, gıda-sağlık ilişkisi, dünya ticaretindeki gelişmeler, ABD'nin uygulamış olduğu tarımsal gümrükler, yapısal sorunlar gibi nedenlerden dolayı, Birlik tarım politikasında çeşitli dönemlerde değişim yapmıştır. Bunlardan bazıları; Tek Avrupa Senedi, Mansholt Planı, Gündem 2000, Mc Shary Reformu ve OTP'nin mevzuatını basitleştirme çalışmaları şeklinde özetlenebilir (Ayyıldız vd 1997; Beard and Swinbank, 2001).

OTP'nin gelişim süreci, *reform* olarak tanımlanabilmektedir. Çünkü AB, tarım politikasında gelişen şartları dikkate alarak sürekli reformlar yapmaktadır. Bunu bir gereksinim ve Birliğin gıda maddeleri talebini, sürekli ve istikrarlı bir şekilde karşılamak şeklinde düzenlemektedir. AB'nin tarım politikasının oluşumundaki amaçları, günümüzde önemli ölçüde gerçekleştiği söylenebilir de Birlik bu amaçları, genişleme ve diğer gelişmeleri de dikkate alarak yeniden reformize etme ihtiyacı duymaktadır. Aday ülkelerin AB'nin tam üyeliği yolundaki önemli engellerinden birisi de bu ülkelerin OTP'ye uyumluluğu ya da uyum süreçleridir. Çünkü bu sürecin gerek aday ülkeye gerekse Birliğin bütçesine önemli ölçüde getirisi bulunmaktadır.

4. TÜRKİYE'NİN VE DİĞER ADAY ÜLKELERİN TARIMLARININ GENEL OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI

Tarım sektörü, barındırmış olduğu nüfus, ülke

ekonomisine yapmış olduğu katkı ve gıda maddelerini karşılaması gibi nedenlerden dolayı ülkeler ve toplumlar için oldukça önemlidir. AB'nin tarıma vermiş olduğu önem; uygulamış olduğu OTP ve ayırmış olduğu bütçeden dolayı çok önemli olduğu söylenebilir. Birlik tarıma, sadece kendi üye ülkeleri için değil, aday ülkeler ve diğer ülkeler için de önem vermektedir.

AB'ye 2004 yılı genişleme süreci öncesinde aday olan ülkelerin tarımsal durumları, Birliğe tam üyelik sürecinde müzakere ettiği önemli bir konudur. Ardy (2000) aday ülkelerin ve AB'nin tarımları ve tarım politikaları ile ilgili aşağıdaki değerlendirmeleri yapmıştır:

1. Aday ülkelerde tarımın önemi, arazi genişlikleri ve arazi kiralari konusunda AB ile aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

2. Aday ülkelerin tarımsal potansiyelleri yüksek olmasına rağmen sınırlı miktarlarda tarımsal üretimleri vardır.

3. Aday ülkelerin tarımsal politikaları uygulama alanında hem birbirlerinden hem de AB'den bazı farklılıkları bulunmaktadır.

4. Aday ülkelerin kendi ülke sınırları içerisinde de bazı tarımsal üretim ve politik uygulama farklılıkları bulunmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bilgiler, AB'ye aday ülkelerin OTP'ye uyumluluğu konusunda ciddi eksikliklerini ortaya koymaktadır.

Aday ülkelerin bazı tarımsal özellikleri Tablo 4'de özetlenebilir.

Tablo 4'den elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi

verilmiştir.

1. GSKD'deki tarımın payının en yüksek olduğu üç ülke sırasıyla; Bulgaristan, Romanya ve **Türkiye'dir**. En düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla; Malta, Slovenya ve Çek Cumhuriyeti'dir. GSKD'de tarımın payının yüksek olması bir gelişmişlik göstergesi olarak düşünüldüğünde bu oranların düşük olması istenen bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. AB'de 1998 yılında tarımın GSMH'daki payı %1,5 olup oldukça düşük bir düzeydedir (Olhan, 2002; Bülbül ve Beşparmak 2002).

2. İstihdamın tarımdaki payının en yüksek olduğu üç ülke sırasıyla; **Türkiye**, Romanya ve Bulgaristan'dır. En düşük olduğu üç ülke ise sırasıyla; Malta, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'dır. Tarımsal istihdamın payının düşük olması bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Tarımsal istihdamın payı aynı dönemlerde AB'de ortalama %4,7 olarak tespit edilmiştir (Bülbül ve Beşparmak 2002).

3. Ortalama işletme büyüklüğünün en fazla olduğu üç ülke sırasıyla; Estonya, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti'dir. En düşük olduğu üç ülke ise sırasıyla; Malta, G.Kıbrıs ve Bulgaristan'dır. Ortala işletme büyüklüğünün fazla olması tarımsal gelişme ve kalkınma için bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Aynı dönemde AB'de bu oran 18,5 ha'dır (Aytüre, 2002).

4. İhracatta tarımın payının en yüksek olduğu üç ülke sırasıyla; G.Kıbrıs, Litvanya ve Bulgaristan'dır. En düşük olduğu üç ülke ise sırasıyla; Malta, Romanya ve Estonya'dır. İhracatta tarımın payının azalması ülkelerin bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aynı dönemde AB'nin ihracatında tarımın payı %7,0 olarak gerçekleşmiştir (Aytüre, 2002; Bülbül ve Beşparmak, 2002).

5. İthalatta tarımın payının en yüksek olduğu ilk üç ülke sırasıyla; G.Kıbrıs, Litvanya ve

Estonya'dır. En düşük olan üç ülke ise sırasıyla; Macaristan, **Türkiye** ve Çek Cumhuriyeti'dir. İthalatta tarımın payının düşük olması bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilebilir. AB'nin aynı dönemde ithalattaki tarımın payı %7,7 olarak sıralanabilir (Bülbül ve Beşparmak, 2002).

AB'ye aday ülkelerin tarımları karşılaştırıldığında en önemli noktalar aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

1. Aday ülkelerin genellikle benzer tarımsal yapıları vardır.

2. Birliğin tarımsal göstergeleri, aday ülkelerin tamamına yakınından bir gelişmişlik kıstası olarak düşünüldüğünde daha iyi durumdadır.

3. Aday ülkelerin OTP'ye uyum süreçleri AB'nin sindirilebileceği konuma gelinceye kadar önemli mali, yasal ve idari işlemlerden geçmelidir.

5. ADAY ÜLKELERİN OTP'YE UYUMLARI VE KARŞILAŞTIRILMASI

OTP'ye uyum; aday ülkeler için en zorlu sınavların başında gelen konulardan birisidir. Çünkü aday ülkenin, AB tarım normlarına kendi tarımını uyumlaştırması, sadece tarımının yapısal bir dönüşümü sağlaması ile değil aynı zamanda toplumsal bir dönüşümü de gerçekleştirmesi anlamını taşımaktadır. Aday ülkelerin, OTP'ye uyumu sağlayabilmeleri için;

1. Kendi tarımsal sorunlarını çözmesi veya azaltması,

2. Mevcut OTP'nin uygulama esaslarını sindirebilir bir düzeye getirmesi,

3. OTP reformlarına uyum sağlayabilmesi,

4. Birlik bütçesini fazla işgal etmemesi gerekmektedir.

Bilindiği üzere AB'nin bütçesine en fazla yük getiren politikası OTP'dir. Birlik OTP'yi üç mekanizma üzerine oturtmuştur. Bunlar; ortak mali

Tablo 4: Aday ülkelerin bazı tarımsal göstergeleri

Aday Ülke	Tarımın ¹ GSKD'deki Payı (%)	Tarımsal İstihdam (%)	Ortalama İşletme Büyüklüğü (ha)	İhracatta Tarımın Payı (%)	İthalatta Tarımın Payı (%)
Çek Cum.	4,5	5,5	18,0	4,4	5,7
Slovakya	4,6	8,6	18,1	3,8	6,6
Macaristan	10,1	7,6	8,4	8,0	3,4
Polonya	4,8	19,2	9,7	8,0	6,7
G.Kıbrıs	4,6	10,7	3,6	25,7	11,7
Malta	2,8	2,5	1,0	2,4	8,1
Slovenya	3,9	12,0	12,5	4,2	6,7
Litvanya	4,7	20,5	7,0	11,4	10,5
Letonya	6,2	20,6	14,0	5,3	6,2
Estonya	4,6	12,4	20,1	3,9	9,6
Bulgaristan	21,1	22,1	4,7	10,5	6,2
Romanya	17,6	39,0	7,2	3,5	7,5
Türkiye	16,1	45,1	5,9	10,0	4,6

Kaynak: Anonim, 2000a., Anonim 2000b., Anonim 2003.

GSKD: Gayri Safi Katma Değer.

¹ GSKD: Gayri Safi Katma Değer,

sorumluluk, ortak pazar ve topluluklar tercihidir. Bu üç mekanizmanın uyumlu bir şekilde işleyebilmesi AB için oldukça uzun zaman alan bir süreç olduğu bilinmektedir. OTP'nin işleyen bu sürecini yeni üye ülkenin zorlaştırması değil kolaylaştırması istenen bir gerçektir. Bu yüzden Birlik aday ülkeyi, tam üyelik öncesi bazı hazırlıklara itmekte ve müzakere öncesi aday ülkeden bu eksikliklerini gidermesini istemektedir. Bunu her aday ülkenin hazırlamış olduğu Ulusal Programlar çerçevesinde kendi hazırlamış olduğu ilerleme Raporları ile takip edebilmektedir.

Aday ülkelerin tarımları ile ilgili bazı ortak noktaların olduğu söylenebilir. Bunlar;

1. Tarımsal yapı sorunları mevcuttur,
2. Ekonomik, sosyal ve teknik tarımsal bünyelerinde ciddi sorunlar vardır,
3. Birbirlerinden tarımsal özellikleri farklıdır.
4. OTP'ye uyum için yasal ve idari tedbirler almalarına gereksinim vardır,
5. OTP'ye uyum için mali desteğe ihtiyaçları vardır.

Özellikle Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Polonya ve Macaristan'ın bu sorunları aşmasında daha fazla çaba harcamaları gerektiği bilinmektedir. Ancak Polonya'nın bu süreci tamamlama konusunda daha ciddi adımlar attığı da söylenmesi gereken bir noktadır (Güreşçi, 2005a; Güreşçi, 2005b). Ancak burada şunu da belirtmekte fayda vardır; AB Türkiye'nin dışındaki diğer aday ülkelerin OTP'ye uyumluluğu konusunda daha istekli ve tavizkar bir tutum sergilediğidir. Bunda; diğer aday ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel dokularının AB için daha uyumlaştırılabilir bir düzeyde olmasının etkili olduğu da söylenebilir.

AB 2004 yılı genişleme öncesinde, aday ülkeler için hazırlamış olduğu ilerleme raporlarında, bu ülkelerin tarımları ve OTP'ye uyumluluğu konusunda aşağıdaki noktalara dikkat çekmiştir (Ardy, 2000; Ören, 2005).

1. Pazar organizasyonlarında yetersizlikler mevcuttur,
2. Tarımsal yapıları bozuktur,
3. Hayvan ve bitki sağlığı konusunda atılan adımları yetersizdir,
4. OTP'ye uyum konusunda politik araçları yetersizdir,
5. Destekleme politikaları uyumsuzdur,
6. İdari ve yasal altyapıları yetersizdir,

Yukarıda ifade edilen görüşler AB'nin OTP'ye uyumluluğu konusunda aday ülkeler için resmi görüşlerini içermektedir. Bütün bu eksikliklerin kısa sürede hatta orta sürede aday ülkelere yerine getirilmesi imkânsız görülmesine rağmen günümüzde bu ülkelerden Türkiye hariç hepsi AB'nin tam üyesidir. Buradan iki ihtimal ortaya çıkabilir:

1. Bu ülkelerin tarımları OTP'ye uyum sağlamıştır: Bu yüzden AB bu ülkeleri tam üyeliğe kabul etmiştir. Bunun için AB, Türkiye hariç diğer aday ülkelere daha fazla teknik ve mali destek imkânı

sunmuştur.

2. Bu ülkelerin tarımları OTP'nin sindirebileceği bir düzeye gelmiştir: Eğer bu ihtimal doğru ise AB Türk tarımı içinde makul önlemler alması noktasında yetersiz kalmıştır.

Yukarıdaki her iki ihtimalde sonuçta Türkiye dışında diğer aday ülkelerin AB'ye tam üyeliği ile sonuçlanmıştır. Böylece OTP sistemi içerisinde bu ülkelerin tarımlarının daha da gelişebileceği ve Türkiye'nin 27 üyeli bir yapıya ayak uydurması gerekeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Aday ülkelerin AB'ye tam üye olması ile birlikte tarımlarında;

1. Yapısal düzenlemeler,
2. Desteklemeler,
3. Ticari avantajlar gibi konularında Türkiye'ye göre daha üstün konum elde etmişlerdir.

Türkiye'nin tam üyelik müzakere sürecinde tarım başlığının henüz açılmamış olması hatta diğer müzakere başlıklarının birçoğunda bile büyük eksikliklerinin olduğunun ifade edilmesi, Türkiye'nin AB tam üyeliğinin önünde önemli engellerinin olduğunu göstermektedir. Türk tarımın OTP'ye uyum konusunda iki önemli değerlendirme yapılabilir:

1. Diğer müzakere başlıklarını en kısa sürede tamamlaması ve tam üye olduktan sonra Türk tarımın kalan eksikliklerinin karşılıklı olarak giderilmesi: Burada Türkiye'ye de önemli görevler düşmektedir. Bunların başında; yasal ve idari düzenlemelerin ivdilikle yapılması ve AB'nin diğer aday ülkeler için tanıdığı olduğu mali tavizleri Türkiye içinde kullandırması gerekmektedir.

2. Tam üye olmadan önce Türk tarımın OTP'nin sindirebileceği bir düzeye getirilmesi: Bunun için AB'nin mali kaynaklarını ve PHARE, SAPARD gibi programlarını Türkiye için de etkin bir şekilde kullandırması önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

AB günümüzde 27 üyeli yapısı ile dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi güçlerinden birisidir. Avrupa'da 1951 yılında başlayan bütünleşme hareketi, çeşitli siyasi ve ekonomik olayların etkisinde gelişmiştir. Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde başlayan bu hareket, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'unda iştiraki ile altı ortak üyeli bir yapıya yola çıkmıştır. Birlik sonraları 1973, 1981, 1995, 2004 ve 2007 yılı genişlemeleri ile neredeyse Avrupa'nın tamamına yayılmıştır. Türkiye ise AB'nin bu gelişim ve genişleme sürecinde, 1959 yılından beri yoluna kaplumbağa hızı ile devam etmekte ve tam aday ülke statüsünün bile tartışılır bir konumda yoluna devam etmektedir. Türkiye AB ile ortaklık kurduğu dönemde, günümüz AB üyesi ülkelerin ve aday ülkelerin bazılarının ulus devlet dahi olamamış hatta demokrasinin lafının bile telaffuz edilemediği ülkeler olması oldukça dikkat çekicidir. Ancak gerçek şu ki; bu ülkeler şimdilerde AB'nin tam üyesi ve Türkiye'nin AB ile sınavında kabul jürisindedirler.

AB'nin sürekli büyümesi ve gelişmesinin en önemli nedenlerinden biriside izlemiş olduğu ve başardığı ortak politikalarıdır. Bu politikalar; üye ülkelerin yasama yetkilerinin bir kısmını birlik organlarına devrettiği ortak politikalarıdır. AB ulaştırma, para, sanayi, dolaşım, tarım vs bazı alanlarda ortak politikalar oluşturmuştur. Bunlar içerisinde en eski, kapsamlı ve maliyetli politikası ise OTP'dir.

OTP topluluklar tercihi, ortak mali sorumluluk ve ortak piyasa düzenlemeleri olmak üzere üç temel üzerine kurulmuştur. Bu üç temel, Birliğin tarımsal alandaki başarısının en önemli anahtarıdır. Birlik, aday olan ülkeden çeşitli konularda uyum sağlaması gerekliliğini ifade etmektedir. Uyum sürecini, aday ülke ile yapmış olduğu müzakerelerde bir takvime bağlayarak gerçekleştirmekte ve nihai kararını yetkili organlarınca verip aday ülkeyi tam üye ülke olarak kabul etmektedir.

2004 yılı genişleme öncesinde birçoğu Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) olmak üzere Birlik kararlı bir şekilde genişleme takvimi belirlemiş ve bu ülkeleri 2004 yılında bünyesine katarak tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir. AB bu ülkelerin OTP'ye uyum konusunu, siyasi düşüncelerinin gölgesinde bırakarak bu genişlemeyi gerçekleştirmiştir. Çünkü bu ülkelerin ve Türkiye'nin tarımsal yapıları ve sorunlarının önemli ölçüde benzerlik gösterdiği ve OTP'ye uyumlarının uzun süre alabileceği defalarca ortaya konulmuştur. Ancak bu ülkelerin günümüzde OTP bünyesinde olması ve Türkiye'ye göre daha avantajlı bir konuma geldikleri gerçeği bu ülkeler için en önemli başarı ve AB için en önemli zafiyetlerinden birisi olarak anılmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Anonim, 2000. Genişleme için yeni bir ivme. Güncel Haber, Say:13-14, 1-2s.
- Anonim, 2003. 2002 Kopenhag Kararları. Güncel Haber, No: 29, 1-2.
- Anonim, 2009a. Müzakere sürecinin neresindeyiz. Kriter Türkiye-AB İlişkileri Haber Yorum Dergisi, Mart Sayısı, 54s.
- Anonim, 2009b. <http://www.abgs.gov.tr/>
- Ardy, B. 2000. EU Enlargement and Agriculture: Prospect and Problems 2000. South Bank European Papers, European Institute, No: 4.
- Aytüre, S. 2002. Küreselleşen dünyada Avrupa Birliği'ne girerken Türk tarımı. Türktarım. Sayı: 43, 14-21s.
- Ayyıldız, T. 1975. Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye. Atatürk Üniv. Yayınları, No: 434, 38s, Ankara.
- Ayyıldız, T., Açikel, S., Keskin, A., Atsan, T. 1997. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. Atatürk Üniv. Yayınları, No: 850, 198s, Erzurum.
- Baldwin, R. 1995. The eastern enlargement of the European Union. European Economic Review, 39, 474-481.
- Bülbül, M., Beşparmak, F. 2002. Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin tarımsal yapılarının karşılaştırılması. Türk-Koop Ekin Dergisi. Say: 21, 6-17s.
- Deniau, J., Druésne, G. 1990. Ortak Pazar. İletişim Yay., Pres Universitaires de France, 129s, İstanbul.
- Eraktan, G. 2002. Ortak Tarım Politikası. Avrupa Toplulukları Araştırma Uygulama Merkezi Uzmanlık Programı, Ankara.
- Güreşçi, E. 2005a. Avrupa Birliği'nin Türk Tarımına Bakışı. IV. GAP Tarım Kongresi, 21-23 Eylül, Ş.Urfa.
- Güreşçi, E. 2005b. Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu İçin Yeni Bir Yaklaşım: Polonya Modeli Üzerine Bir Değerlendirme. IV. GAP Tarım Kongresi, 21-23 Eylül, Ş.Urfa
- Kirişçi, R. 2003. 1993 Kopenhag Zirvesi'nden 2002 Kopenhag Zirvesi'ne Genişleme. Güncel Haber, No: 29, 1.
- Olhan, E. 2000. Avrupa Birliği'nde tarımsal yapı ve Türkiye ile karşılaştırılması. Türk-Koop Ekin Der. Say:13,8-12s.
- Ören, N. 2005. AB Ortak tarım Politikası'ndaki gelişmeler ve Türkiye'nin uyum sorunu. Türktarım, 38-41.
- Philippidis, G., Hubbard, L., 2001. The economic cost of the CAP revisited. Agricultural Economics, 25, 375-385.
- Rollo, J., 1995. EU Enlargement and the world trade system. European Economic Review, 39, 467-473.
- Yıldızlı, A., 1995. Avrupa Topluluğu Ortak tarım Politikası ve bütçesi, tarım ve Köy, No: 101, 34-37.

Sorumlu Yazar:

Ertuğrul Güreşçi

ispir_ert@hotmail.com

Geliş Tarihi: 15.06.2009

Kabul Tarihi: 17.08.2009

ORGANİK KURU İNCİR ÜRETİCİLERİNİN ORGANİK TARIM SİSTEMİ TERCİHİNİ ETKİLEYEN KRİTERLERİN ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ İLE ANALİZİ*

Ferit ÇOBANOĞLU¹, Ferruh İŞİN²

Özet

Türkiye'de kuru incir organik tarım yöntemleri kullanılarak üretilen en önemli tarımsal ürünlerdendir. Bu çalışmanın amacı kuru incir üreticilerinin organik tarım sistemine yönelmesinde etkili olan kriterler ve etki düzeylerinin Analitik Hiyerarşi Süreci ile analiz etmektir. Üreticilerin üretim sistemi tercihindeki karar kriterleri olarak fiyat, maliyet, verim, pazarlama, sürdürülebilirlik-çevre kriteri saptanmıştır. Bu çalışmada İzmir ve Aydın'da toplam 67 kuru incir üreticisi ile görüşülmüştür. Üreticilerin % 29.9'u organik tarım yöntemlerini kullanmaktadır ve organik tarım ve iyi tarım uygulamaları konusunda bilgilidir. Organik tarım yöntemlerini kullanan üreticiler konvansiyonel yöntemleri kullananlara göre daha genç ve eğitimleri daha fazladır. Bu üreticiler AHS analizine dahil edilmiştir. AHS sonuçlarına göre, üreticilerin tarım sistemi tercihinde en önemli kriter pazarlama kriteridir. Fiyat avantajı ikinci sıradadır, diğer önemli kriterler sırasıyla sürdürülebilir tarım-çevre, verim ve maliyettir. Üreticilerin, kriterlere göre üretim sistemi tercihleri sıralandığında, pazarlama, fiyat, maliyet ve sürdürülebilirlik-çevre kriterlerine göre organik tarım ilk sıradadır, iyi tarım uygulamaları ikinci, konvansiyonel tarım üçüncü sıradadır. Verim kriterine göre konvansiyonel tarım ilk sıradadır, iyi tarım uygulamaları ikinci, organik tarım üçüncü sıradadır. Üreticilerin üretim sistemi tercihi beş kriter ile birlikte değerlendirilip sıralandığında, organik tarım 0.574 ile öncelikli ve ilk sıradadır. İyi tarım uygulamaları ikinci (0.226), konvansiyonel tarım üçüncüdür (0.200). Üreticilerin organik tarım tercihini sürdürülebilirlik ve çevre kriterlerinden daha çok ekonomik kriterler (pazarlama ve fiyat) etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Analitik hiyerarşi süreci (AHS), organik tarım, iyi tarım uygulamaları

Analysis of Criteria Affecting on Organic Dry Fig Farmers' Preferences For Organic Farming System Using Analytic Hierarchy Process : The Case of Dried Fig Farmers

Abstract

Dried fig is one of the most important agricultural product which is produced by using organic farming methods in Turkey. The aim of this study is to analyse the criterions affecting tendency to organic farming of dried fig farmers and effect level of these by Analytic Hierarchy Process (AHP). The price, cost, yield, marketing and sustainable agriculture-environment were determined as farmers' decision criteria in the preference of farming system. In the study, 67 dried fig farmers were interviewed in Aydın and İzmir. 29.9 % of farmers used organic farming methods and they have knowledge about organic farming and good agricultural practices. Producers using organic farming methods are younger and more educated than farmers using conventional methods. These farmers were included AHP analysis. According to AHS results, the most important criterion is marketing criteria on the agricultural system preferences of farmers. Advantage of price is the second, other important criterions are respectively sustainable agriculture-environment, yield and cost. Ranking for farming system preferences as decision criteria, according to marketing, price cost and sustainable agriculture-environment criteria, organic farming is first. Good agricultural practices is second. Conventional farming is third. Based on yield criteria, conventional farming is first, good agricultural practices is second, organic farming is third. Ranking of farming system preferences as together five decision criteria, organic farming is the first rank and has priority with 0.574, good agricultural practice is second (0.226), conventional farming is third (0.200). Economic criteria (marketing and price) have more effect on farming system preferences than sustainable agriculture-environment.

Keywords: Analytic Hierarchy Process (AHP), organic farming, good agricultural practices

1. GİRİŞ

Tarım çevre ilişkileri açısından, son yıllarda en çok tartışılan konular yoğun tarım teknikleri ve teknolojik ilerlemelerin sonucu artan girdi kullanımının çevreye, doğal kaynaklara ve topluma verdiği ve verebileceği zararlar üzerinde odaklanmaktadır.

Tarım ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutları olan çok yönlü bir üretim faaliyetidir. Tarımsal üretici üretim faaliyetine, ürün desenine ve üretim yöntemine

karar verirken ekonomik boyut ile daha çok ilgilenmektedir. Ekonomik boyut yanında aile bireylerinin geçimi ve gelecek nesillerin yaşam kalitesi açısından sosyal boyut da önem taşımaktadır. Tarımsal faaliyet süreci başladıktan sonraki aşamalarda ise ekolojik boyut ekonomik boyut ile çelişmediği sürece tarımsal üretici tarafından dikkate alınabilmektedir.

Tarımsal üretimin çevre ve doğal kaynaklar konusundaki etkisi yanında insan sağlığı ve tüketici

* Bu çalışma Ferit ÇOBANOĞLU tarafından yürütülen "Türkiye Kuru ve Taze İncir Üretim, İç ve Dış Ticaretinde Bazı Kalite Güvence Sistemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma" konulu doktora tezinin bir bölümünün verileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yürütülmesinde maddi destek Ege Üniversitesi Rektörlüğü (Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Ünitesi) tarafından sağlanmıştır.

¹ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Erbeyli İncir Araştırma Enstitüsü, Aydın-İzmir Karayolu 17. Km. 09600 İncirliova-AYDIN

² Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR

beklentileri açısından da önemi bilinmektedir. Dünya genelinde, özellikle gelişmiş ülkelerde artan eğitim, refah ve gelir düzeyine paralel olarak, tüketici beklentileri doğal, orijini belli olan, özellikle insan sağlığına mümkün olduğunca az zarar veren ürünleri tüketmek yönünde gelişmektedir. İnsan sağlığına önem veren ve çevreye duyarlı üretim yöntemlerinden biri organik (ekolojik) tarımdır. Organik tarım, ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu bozulan doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik, insana ve çevreye dost bir üretim sistemidir. Organik tarım, esas itibarıyla kimyasal ilaçlar ve gübrelerin kullanımının yasaklanmasının yanında, organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini artırma ve biyolojik mücadeleden yararlanmayı tavsiye eden, üretim artışından ziyade, ürünün kalitesinin yükselmesini amaçlayan bir üretim şeklidir. Bu nedenle gelir düzeyi yüksek olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede bilinçlenerek örgütlenen üreticiler, tüketiciler, doğayı tahrip etmeyen yöntemler ile insanlarda zehirli etki yapmayan ürünleri üretmeyi ve tüketmeyi tercih etmeye başlamışlardır (İlter ve Altındişli, 1998). Türkiye'de organik tarım ihracata dönük üretim sürecinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Yurtiçi tüketicilerinin bilinçlenmesiyle de ülke içine dönük üretimler de yaygınlaşmaktadır.

Tarımsal üretimde doğal kaynaklar ve çevreye gösterilecek özen sonucunda elde edilecek getiriler kısa vadeli olmamakta, bu noktada üretici ilgisini çekmemektedir. Ekonomik boyut ile desteklediği sürece de tarımsal üretimin ekolojik boyutu önemsenmektedir. Bu nedenle üreticilerin organik tarıma yönelme davranışlarının ve bu davranışları etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Tarımsal üreticilerin organik tarım yöntemini tercih etmeleri için uygun koşulların yaratılmış olması büyük önem taşımaktadır. Çevreye duyarlı üretim sistemlerini tercih eden üreticilerin bu sistemi devam ettirmeleri de uygun koşulların devamına bağlıdır.

Kuru incir organik tarımın yapıldığı ilk ve en yaygın üretim dalıdır. Bu nedenle çalışmada kuru incir üreticileri kapsama alınmıştır. Bu çalışmada organik kuru incir üreticileri ile konvansiyonel kuru incir üreticilerinin bazı sosyal ve işletme özelliklerinin karşılaştırılması ve organik tarım yapan kuru incir üreticilerinin organik tarıma yönelmesinde etkili olan kriterler ve etki düzeylerinin Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile belirlenmesi amaçlanmıştır.

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), karmaşık problemlerin çözümünde oldukça etkili bir yöntemdir. Bu süreç, alternatifler arasında en iyisinin seçiminde karşılaşılan sorunları büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci, sayısal olarak ifade edilebilen veya edilemeyen tüm kriterleri, karar verme sürecine dahil edip, pek çok kriteri eş zamanlı olarak değerlendirmeye sokabilmektedir (Bayraktar et al., 1999). Mawampa and Debertain, 1996, Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi kullanarak,

alternatif tarım sistemleri içerisinde biyolojik yetiştiricilik, konvansiyonel yetiştiricilik ve organik yetiştiricilik tercihini incelemiştir.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyal ve veri toplama yöntemi

Araştırmanın ana materyalini Aydın ve İzmir yörelerinde belirlenmiş olan kuru incir üreticilerinden 2003/2004 üretim döneminde elde edilen veriler oluşturmuştur. Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan anket formları yardımı ile ana materyali oluşturan veriler toplanmıştır. Türkiye kuru incir üretiminin hemen tamamı Aydın ve İzmir illerinden karşılanmaktadır. Türkiye'nin kuru incir üretimi 45000-50000 ton/yıl olup, Aydın ili 33000-36000 ton/yıl üretim ile, üretimin %75-78'ini üretmekte, geriye kalan miktarı ise İzmir ili karşılamaktadır.

Aydın ilinde ağaç sayıları bakımından en önemli ilçeler olan Nazilli, Germencik ve Kuyucak'dan toplam 6 köy araştırma kapsamına alınmıştır. İzmir ilinde ise kuru incir üretimi açısından en önemli iki ilçe olan Tire ve Ödemiş'ten 4 köy araştırma kapsamına alınmıştır. Kuru incir üreticilerinin ana kitlesini Aydın ve İzmir illerinde toplam 10 köy oluşturmaktadır. Bu ana kitleden oransal örnekleme yöntemiyle aşağıdaki formül yardımıyla örnek hacmi belirlenmiştir. En yüksek örnek hacmine ulaşabilmek amacıyla $p: 0.50$ ve $(1-p):0.50$ alınmıştır. Bu yaklaşımla, oransal örnekleme (Newbold, 1995) kullanılarak aşağıdaki formül yardımıyla %90 önem düzeyinde, %10 hata payı ile örnek hacmi saptanmıştır. Toplam 67 kuru incir çiftçisi ile yüz yüze görüşülmüştür.

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_{px}^2 + p(1-p)}$$

n: Örnek hacmi

N: Araştırma kapsamına giren köylerde incir üretimi yapan üretici sayısı

σ_{px}^2 : Varyans

Araştırmada 67 kuru incir üreticisinden 20'sinin ihracatçı firmalar ile sözleşmeli olarak sertifikalı organik üretim yaptığı belirlenmiştir. 47 üretici ise konvansiyonel (geleneksel) yöntemle incir üretimi yapmaktadır. Konvansiyonel yöntemle üretim yapan üreticiler ise diğer üretim yöntemleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için AHS analizinde değerlendirme dışı bırakılmıştır.

2.2. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırmada üreticilere ve işletmelere ilişkin temel verilerin karşılaştırılmasında ortalamalar kullanılmıştır. Değişkenlerin normal dağılışı gösterip göstermedikleri kolmogorov-simirnov testi ile saptanmıştır. Daha sonra normal dağılışı gösteren

değişkenler için, uygulanan üretim sistemine göre ortalamalar arasındaki farklılığın analizinde tek yönlü varyans analizi yöntemi kullanılmıştır.

Üretim sistemi tercihinde etkili olan kriterler ve önemlerinin saptanmasında ve en uygun üretim yönteminin değerlendirilmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) (Analytic Hierarchy Process) yöntemi kullanılmıştır.

AHS, karar vericilere, karar verme faaliyetlerinde yardımcı olmak amacı ile doğrusal cebir, öz vektörler (eigenvectors) ve ikili karşılaştırmaları (pairwise comparisons) kullanmaktadır (Knott and James, 2004). Analitik Hiyerarşi Süreci AHS Thomas L. Saaty tarafından tanımlanmış olan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir (Saaty, 1986; Saaty, 1990; Saaty and L. G. Vargas, 2000). AHS'nin özündeki kavram, parçalama ve sentezdir (Hacimenni, 1998). Problemi kendi içinde küçük parçalara ayırdıktan sonra, karşılaştırılan iki elementin, aralarındaki önemini ve bu önemin ne kadar olduğu yargısını belirleyen bir sistemdir (Karakaya, 1995). AHS yöntemi aşağıda kısaca açıklanmıştır. Karar verilen problem için AHS yönteminin uygulanması 3 aşamada gerçekleşmektedir.

1. aşama: Karar verilen problemin hiyerarşik yapısı (ayrıştırma)

AHS'nde bir problem hiyerarşi yardımıyla düzenlenmektedir. Bu aşamada problemler ayrıştırılmakta ve değişik düzeylerdeki kriterlerin hiyerarşik modeli oluşturulmaktadır.

2. aşama: İkili karşılaştırma (pair-wise)

AHS yönteminde belirlenen hiyerarşik yapı çerçevesinde, önceden tanımlanmış bir karşılaştırma ölçeği kullanılarak tüm kriterler ve karar seçeneklerine ilişkin veriler toplanır. Bu ölçek Saaty tarafından geliştirilmiş olup Tablo 1'de verilmiştir.

Öncelikle kriterlerin tümü için ikili karşılaştırmalar ve karar seçeneklerinin her bir karar kriterine göre ikili karşılaştırmaları yapılır. Bu ikili karşılaştırmalardan yararlanılarak her bir kriterin ve her bir kritere göre karar seçeneklerinin alternatif öncelikleri hesaplanır.

Kararı etkileyen kriterlerin ikili karşılaştırmaları

ve karar seçeneklerinin her bir karar kriterine göre ikili karşılaştırmaları yapılır. İki kriterin ya da karar seçeneklerinin karşılaştırılmasında, bir kriterin karşılaştırma değeri x ise diğer kriter için bunun tersi karşılaştırma değeri $1/x$ 'dir. Karşılaştırmalarda oluşturulan matrise A diyebiliriz (Saaty, 1986; Saaty, 1990):

$$A = [a_{ij}]_{n \times n} \quad (1)$$

Matriste kriterler kendisiyle karşılaştırılıyorsa "1" değerini alır. Puan verilirken pozitif değerlerin kullanılması gerekir. "0" çiftlerin karşılaştırılmayacağı anlamına geldiği için kullanılmaması gerekir.

3. aşama: Önceliklerin Sentezi

Hiyerarşinin en alt düzeyinden başlayarak problemdeki genel amaç için önceliklerin belirlenmesidir. Kriterlerin yüzde önem dağılımları hesaplanır. Bunun için öncelikle ikili karşılaştırmalar matrisinden;

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

Formülü ile,

$$B = [b_{ij}]_{n \times n} \quad (3)$$

B matrisi elde edilir. B matrisi yüzde önem dağılımlarını verir. B matrisinden de;

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \quad (4)$$

Formülü ile kriterlerin ağırlık puanları hesaplanır.

$$kW = [w_i]_{n \times 1} \quad (5)$$

Tablo 1: Analitik Hiyerarşi Sürecinde Kullanılan Standart Tercih Ölçeği

Sayısal ölçekler	Anlamı	Açıklaması
1	Eşit önemli	İki faktör amaca eşit olarak katkıda bulunmaktadır.
3	Bir faktör diğer faktöre göre biraz daha önemli	Tecrübe ve yargılama sonucunda bir faktör başka bir faktöre göre biraz daha fazla tercih edilmektedir.
5	Bir faktör diğer faktöre göre kuvvetlice önemli	Tecrübe ve yargılama sonucunda bir faktör başka bir faktöre göre biraz daha fazla tercih edilmektedir.
7	Açıklanmış veya çok fazla önemli	Bir faktör çok fazla tercih edilir veya üstünlüğü uygulamada ispatlanmıştır.
9	Son derece aşırı önemli	Bir faktörün başka bir faktöre tercih edilmesinin ispatının doğrulanması çok yüksek olasılıklıdır.
2, 4, 6, 8	İki yakın ölçek arasındaki ara değerler	Uzlaşmaya gerek duyulduğunda kullanılmaktadır.

Kaynak: T.L. Saaty, 1990. How to make a decision: the analytic hierarchy process. European journal of Operational Research, 48 (1), 9-26..

Sonuç olarak karar kriterlerinin ağırlık puanları vektörü elde edilir.

Daha sonra bu işlemler her bir karar kriterine göre karar seçenekleri için de tekrarlanır. Her bir karar kriterine göre karar seçeneklerinin ağırlık puanları bir araya getirildiğinde karar seçeneklerinin ağırlık puanları matrisi elde edilir.

$$sW = [w_{ij}]_{n \times m} \quad (6)$$

Karar kriterlerinin ağırlıklı puanları vektörü ile karar seçeneklerinin ağırlık puanları matrisinin çarpımıyla da karar seçeneklerinin toplam puanlarına ulaşılır.

$$W = [w_i]_{n \times 1} * [w_{ij}]_{n \times m} \quad (7)$$

Ana amaç için en uygun seçenek yorumlanabilir.

Karşılaştırmaların tutarlı olup olmadığının belirlenmesi de önem taşımaktadır. Bu amaçla her bir karşılaştırma için tutarlılık oranı hesaplanmaktadır. Tutarlılık oranının % 10'dan fazla olmaması istenmektedir. Hesaplanan oran % 10'dan küçük ise yapılan karşılaştırmalar tutarlıdır (Saaty, 2000).

Tutarlılık oranı hesaplanmasında aşağıdaki formüller kullanılır.

$$D = [a_{ij}]_{n \times n} \times [w_i]_{n \times 1} = [d_i]_{n \times 1} \quad (8)$$

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad i=1, \dots, n \quad (9)$$

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad (10) \quad CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (11)$$

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (12)$$

CI : Tutarlılık göstergesi,
RI: Rassal tutarlılık indeksi (Random Consistency Index),
CR : Tutarlılık oranı

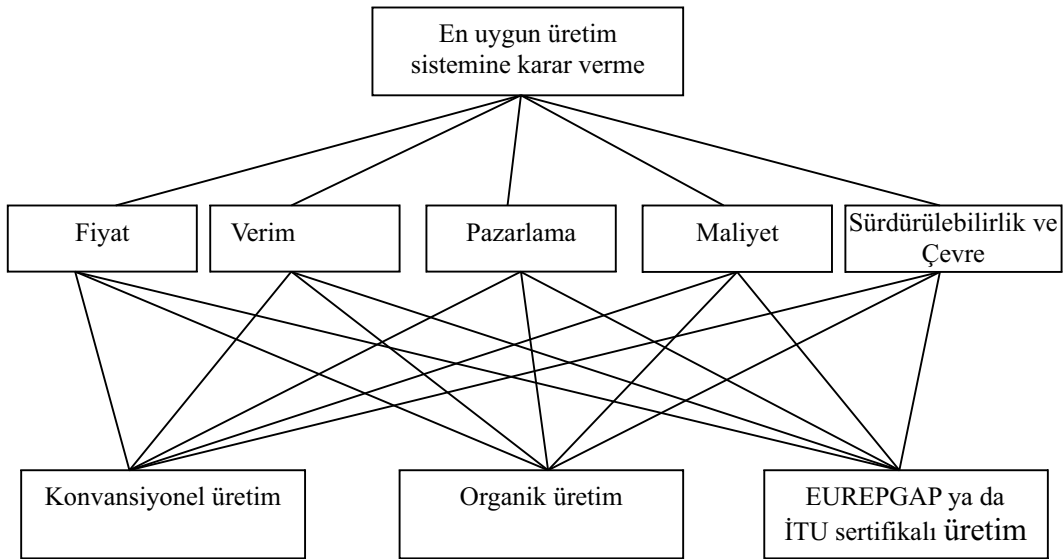
Çalışmada öncelikle Saaty, 1986; Saaty, 1990'den yararlanılarak hiyerarşik yapı modeli oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1'de incir üreticilerinin en uygun üretim sistemi alternatifleri seçimi için çok basit bir hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. İncir üreticileri için en uygun üretim sistemi seçimi amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaç için muhtemel üretim sistemleri alternatifleri (karar seçenekleri) karakterize edilmiştir. Bu alternatifler konvansiyonel tarım, organik tarım ve EUREPGAP ya da İyi Tarım Uygulamaları (İTU)'na dayalı incir üretimi olarak tespit edilmiştir. Bu üretim sistemi alternatifleri arasında karar verirken de; fiyat, verim, pazarlama, maliyet, sürdürülebilirlik-çevre kriterleri (karar kriterleri) esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Üretim Sistemine Göre Kuru İncir Üreticilerinin Bazı Sosyal ve İşletme Özellikleri

Araştırma kapsamında incelenen üreticilerden % 70.1'inin (47 üretici) konvansiyonel yöntemlerle kuru incir yetiştiriciliği yaptığı saptanmıştır. Sadece 20 üretici, firmalar ile sözleşmeli ve sertifikalı organik tarım yapmaktadır.

Şekil 1. Hiyerarşik Yapı

Konvansiyonel üreticilerin yaş ortalaması 51.72 iken, organik üreticilerin yaş ortalaması 45.85'dir. Organik kuru incir üreticileri ile konvansiyonel kuru incir üreticileri yaş ortalamaları arasındaki farklılık 0.05 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=5.013$, $P=0.029$). Konvansiyonel üretim yapan üreticilerin ortalama eğitim süresi 6.28 yıl, organik üretim yapan üreticilerin ise 7.15 yıl olarak bulunmuştur. Organik kuru incir üretimi yapan üreticilerin eğitim süresi, konvansiyonel tarım yapan üreticilere göre daha yüksektir. Ancak gruplar arasında eğitim süresi açısından istatistiksel olarak farklılık 0.05 önem düzeyinde anlamlı değildir ($F=1.581$, $P=0.213$). Organik kuru incir üretimi yapan üreticiler daha kalabalık nüfusa sahip olup, ailedeki ortalama birey sayısı 3.70'dir. Konvansiyonel üretim yapan ailelerde 3.17'dir. Gruplar arasındaki farklılık 0.05 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=4.073$, $P=0.048$). Konvansiyonel kuru incir üreticilerinin tarımsal deneyimleri yaklaşık 42 yıl olup, kuru incir üretimindeki deneyimleri ise 34 yıldır. Organik kuru incir üreticilerinin ise tarımsal deneyim süreleri 38 yıl olup, kuru incir üretimindeki deneyimleri ise 30 yıldır. Konvansiyonel kuru incir üreticileri ile organik kuru incir üreticileri arasında, tarımsal deneyim açısından, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaz iken ($F=1.770$, $P=0.188$), kuru incir deneyim süreleri arasında 0.10 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F=3.357$, $P=0.072$). Organik kuru incir üreticilerinin, konvansiyonel üreticilere göre daha az kuru incir üretim deneyimine sahip olduğu belirlenmiştir. Organik üretim yapan kuru incir üreticilerinin organik olarak kuru incir üretimindeki deneyim süreleri ise 4.05 yıldır.

İncelenen konvansiyonel kuru incir işletmelerinde ortalama arazi genişliği 41.94 dekar, organik kuru incir işletmelerinde ise 37.50 dekar'dır. Organik tarım yapan işletmelerin konvansiyonel tarım yapan işletmelere göre, genel olarak daha küçük işletme arazisine sahip oldukları belirlenmiş olmakla birlikte, ortalama işletme arazisi açısından 0.05 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır ($F=0.410$, $P=0.524$). Konvansiyonel kuru incir işletmelerinde ortalama parsel sayısı 4.40 iken, organik kuru incir işletmelerinde ise 4.35'dir. İstatistiksel olarak gruplar arası ortalama parsel sayısı açısından farklılık

bulunmamıştır ($F=0.009$, $P=0.925$). Konvansiyonel kuru incir üretimi yapan işletmelerde, ortalama incir arazisi 26.83 dekar iken, organik kuru incir işletmelerinde 26.70 dekar'dır. Varyans analiz sonucuna göre, gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F=0.001$, $P=0.972$).

3.2. AHS Analiz Sonuçları

Daha önce de belirtildiği gibi araştırma kapsamına alınan 67 kuru incir üreticisi içinde 20 adedinin organik üretim yaptığı, organik tarım ve iyi tarım uygulamalarından haberdar olduğu saptanmıştır. Bu nedenle bu bilince sahip 20 üreticinin görüşleri alınarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Kuru incir üreticilerinden elde edilen ikili karşılaştırma sonuçlarına ilişkin bireysel verilerin geometrik ortalamaları alınarak tercih matrisleri oluşturulmuştur. Daha sonra her karşılaştırma için ağırlıklı puanlar hesaplanmıştır. Her karşılaştırma sonucunda tutarlılık analizleri de yapılmıştır.

Öncelikle, kuru incir üreticilerinin organik (ekolojik) tarım sistemini tercih etmesinde etkili olduğu düşünülen kriterler (karar kriterleri) için ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Kriterler arası ikili karşılaştırmalar sonucu oluşan matris yardımıyla karar kriterlerinin yüzde önem dağılımları ve karar kriterleri ağırlıklı puanları hesaplanmıştır. Yapılan tutarlılık analizi sonucunda bir tutarsızlık olmadığı görülmüştür (%10 düzeyinde) (Tablo 2).

Kuru incir üreticilerini puanlarının ortalamasına göre üreticiler açısından üretim yöntemi tercihinde en önemli karar kriteri 0.507'lik değer ile pazarlamadır. Kuru incir üreticileri organik tarım sistemine geçmeye karar verirken pazarlama kolaylığı ilk sırada bulunmaktadır. İkinci sırada 0.159'luk değer ile fiyat avantajı gelmektedir. Üçüncü sırada ise 0.138'lik değer ile sürdürülebilirlik ve çevre, dördüncü sırada verim, beşinci sırada maliyet gelmektedir. Çevreye duyarlı tarım sistemini tercihte üreticiler açısından sürdürülebilirlik ve çevre kavramı üçüncü sıradadır. Üreticiler öncelikle ürettikleri ürünün pazarlanabilirliği üzerinde durmaktadırlar.

İkinci aşamada her bir karar kriterine göre tercih alternatiflerinin yani alternatif üretim yöntemlerinin tercih karşılaştırmaları yapılmıştır. Buradan da karar kriterleri ve alternatif tercihleri içeren bir matris elde edilmiştir.

Fiyat kriterine göre organik üretim birinci, iyi

Tablo 2. Karar Kriterlerinin Yüzde Önemleri ve Karar Kriterleri Ağırlıklı Puanları (kW)

Kriter	Kriter					
	Fiyat	Verim	Pazarlama	Maliyet	Sürdürülebilirlik ve Çevre	kW - Satır Ortalaması
Fiyat	0,126	0,185	0,102	0,126	0,255	0,159
Verim	0,070	0,102	0,111	0,191	0,073	0,109
Pazarlama	0,644	0,482	0,523	0,413	0,473	0,507
Maliyet	0,096	0,051	0,122	0,096	0,071	0,087
Sürdürülebilirlik ve Çevre	0,064	0,180	0,142	0,174	0,129	0,138
N=5, RI=1.12, $\lambda=5.225$, CI=0.05636, CR=0.0503						

tarım uygulamaları ikinci, konvansiyonel üretim ise üçüncü sırada tercih edilmektedir. Verim kriterine göre ise birinci sırada konvansiyonel üretim yöntemi, ikinci sırada iyi tarım uygulamaları, üçüncü sırada organik tarım sistemi tercih edilmektedir. Pazarlama kriterine göre ise, organik tarım sistemi birinci sırada tercih edilirken, iyi tarım uygulamaları ikinci, konvansiyonel üretim üçüncü sırada tercih edilmektedir. Maliyet kriteri açısından ise birinci sırada organik tarım sistemi, ikinci sırada iyi tarım uygulamaları, üçüncü sırada konvansiyonel üretim yöntemi tercih edilmektedir. Sürdürülebilirlik ve çevre kriteri açısından ise yine birinci sırada organik

tarım, ikinci sırada, iyi tarım uygulamaları ve üçüncü sırada konvansiyonel üretim yöntemi gelmektedir (Tablo 3 ve Tablo 4.).

Son olarak karar kriterlerine göre karar tercihler matrisi ile karar kriterleri ağırlıklı puan vektörü çarpılarak karar seçenekleri ağırlıklı puanları hesaplanmıştır (Tablo 5). Burada beş kriterin birlikte değerlendirilmesi sonucunda organik tarımın ilk sırada tercih edildiği (0.574), iyi tarım uygulamalarının ikinci sırada (0.226), konvansiyonel üretiminin de üçüncü sırada tercih edildiği (0.200) saptanmıştır.

Tablo 3. Karar Kriterlerine Göre Alternatif Üretim Yöntemlerinin Yüzde Önem Dağılımları Ve Ağırlıklı Puanları

Üretim Sistemi	Fiyat			
	Konvansiyonel	Organik	EUREPGAP	Satır Ortalaması
Konvansiyonel	0,149	0,137	0,203	0,163
Organik	0,702	0,644	0,595	0,647
EUREPGAP	0,149	0,219	0,203	0,190
N=3, RI=0.58, $\lambda=3.025$, CI=0.0125, CR=0.0215				
Üretim Sistemi	Verim			
	Konvansiyonel	Organik	EUREPGAP	Satır Ortalaması
Konvansiyonel	0,478	0,566	0,444	0,496
Organik	0,122	0,144	0,185	0,150
EUREPGAP	0,400	0,290	0,371	0,353
N=3, RI=0.58, $\lambda=3.027$, CI=0.0135, CR=0.0232				
Üretim Sistemi	Pazarlama			
	Konvansiyonel	Organik	EUREPGAP	Satır Ortalaması
Konvansiyonel	0,119	0,106	0,197	0,141
Organik	0,766	0,682	0,612	0,687
EUREPGAP	0,115	0,212	0,190	0,172
N=3, RI=0.58, $\lambda=3.060$, CI=0.0300, CR=0.0518				
Üretim Sistemi	Maliyet			
	Konvansiyonel	Organik	EUREPGAP	Satır Ortalaması
Konvansiyonel	0,209	0,188	0,258	0,218
Organik	0,571	0,514	0,470	0,518
EUREPGAP	0,221	0,298	0,272	0,264
N=3, RI=0.58, $\lambda=3.018$, CI=0.009, CR=0.0157				
Üretim Sistemi	Sürdürülebilirlik ve Çevre			
	Konvansiyonel	Organik	EUREPGAP	Satır Ortalaması
Konvansiyonel	0,204	0,158	0,292	0,218
Organik	0,552	0,427	0,359	0,446
EUREPGAP	0,244	0,415	0,349	0,336
N=3, RI=0.58, $\lambda=3.070$, CI=0.035, CR=0.0600				

Tablo 4. Karar Kriterlerine Göre Alternatif Üretim Yöntemlerinin Ağırlıklı Puan Matrisi (Sw)

Üretim Sistemi	Kriter				
	Fiyat	Verim	Pazarlama	Maliyet	Sürdürülebilirlik ve Çevre
Konvansiyonel	0,163	0,496	0,141	0,218	0,218
Organik	0,647	0,150	0,687	0,518	0,446
EUREPGAP	0,190	0,353	0,172	0,264	0,336

Tablo 5. Karar Seçenekleri Toplam Puanları (Sw Matrisi * Kw Vektörü)

Üretim Sistemi	Kriter					
	Fiyat	Verim	Pazarlama	Maliyet	Sürdürülebilirlik ve Çevre	Toplam W
Konvansiyonel	0,026	0,054	0,071	0,019	0,030	0,200
Organik	0,103	0,016	0,348	0,045	0,062	0,574
EUREPGAP	0,030	0,039	0,087	0,023	0,046	0,226

4. TARTIŞMA

Türkiye organik tarımsal ürünler üretimi ve ihracatında, organik kuru incir ilk sıralarda yer almaktadır. Gerek kuru incir yetiştirilen arazilerin uygunluğu, gerekse doğal yetiştirme sistemi çerçevesinde olabildiğince az kimyasal madde kullanılması (gübre, ilaç vb) kuru incirin, organik olarak yetiştirilmesi açısından doğal bir avantaja sahip olmaktadır. Ancak bölgede organik kuru incir üretimi istenen düzeyde yaygınlaşmamıştır.

Araştırma kapsamında incelenen üreticilerden organik kuru incir yetiştiricileri konvansiyonel üreticilere göre daha gençtir. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda, organik ve konvansiyonel tarım yapan üreticilerin yaş ortalamalarının birbirine çok yakın oldukları saptanmıştır (Demiryürek, 2000; İlliez, 2002; Kenanoğlu, 2003.). Dünya literatürlerine göre ise, organik tarım yapan üreticilerin genellikle daha genç üreticiler olduğu belirtilmektedir (Mccann and et al., 1997; Burton et al., 1999; Rigby and et al., 2001.).

İncelenen işletmelerde organik kuru incir üretimi yapan üreticilerin eğitim süresi, konvansiyonel tarım yapan üreticilere göre daha yüksektir. Olhan, 1997; İlliez, 2002, organik tarım yapan üreticilerin eğitim düzeylerini daha yüksek bulmuştur. Bülbül ve Tanrıvermiş'in, 2001 yaptıkları çalışmada da okuryazarlık oranı, konvansiyonel tarım yapan üreticilerde daha yüksek bulunmuştur. Ancak herhangi bir tarımsal yeniliği benimseyenlerin eğitim düzeylerinin daha yüksek olması beklenmektedir. Organik tarım yapan üreticilerin genellikle daha yüksek eğitim düzeyine sahip olduğu belirtilmektedir Murphy, 1992; Burton et al., 1999; Rigby et al., 2001, yaptıkları araştırmalarda, organik tarım yapan üreticilerin eğitim düzeylerinin konvansiyonel tarım yapan üreticilere göre daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Kenanoğlu, 2003, tarafından yapılan bir çalışmada, aynı süre 5.88 yıl olarak bulunmuştur.

İncelenen konvansiyonel kuru incir işletmelerinde ortalama arazi genişliği 41.94 dekar, organik kuru incir işletmelerinde ise 37.50 dekar'dır. Ortalama işletme arazisi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır. Türkiye'de konu ile ilgili çalışmalarda, genel olarak organik tarım yapan işletmelerin konvansiyonel tarım yapan işletmelere göre daha geniş işletme arazisine sahip oldukları tespit edilmiştir (Olhan, 1997; Bülbül ve Tanrıvermiş, 2001; Kenanoğlu, 2003). Ancak dünya literatürlerinde genellikle organik tarım işletmelerinin konvansiyonel tarım işletmelerine göre daha küçük olduğu ifade edilmektedir. İngiltere, Danimarka, Kanada ve ABD gibi ülkelerde organik tarım yapan işletmelerin, konvansiyonel tarım yapan işletmelere göre daha küçük işletmeler olduğu belirtilmektedir (Murphy, 1992; Stonehouse et al., 1996; Mccann et al., 1997).

Çalışmada bir kuru incir işletmesi ya da üreticisi için üretim sistemi alternatiflerinin

değerlendirilmesine yönelik olarak, etkili bir karar verme aracı olan Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi kullanılmıştır. Kuru incir işletmesi için belirlenen ölçüt ve alt ölçütlerde genel olarak en yüksek öneme sahip alternatiflerin seçilmesi gerektiğinden, organik tarım sisteminin kuru incir işletmeleri için en önemli sonuçları doğuracağı görülmektedir. Çünkü söz konusu sistem en yüksek öneme sahip alternatiftir. Araştırmada, organik kuru incir üreticiliği yapan üreticiler açısından organik yetiştiricilik 0.574 puan ile ilk sırada tercih edilmektedir. Daha sonra 0.226 ile iyi tarım uygulamaları ve 0.200 ile konvansiyonel üretim yöntemi gelmektedir. Mawampa and Debertain, 1996, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi kullanarak, alternatif tarım sistemleri içerisinde biyolojik yetiştiriciliğin birinci, konvansiyonel yetiştiriciliğin ikinci, organik yetiştiriciliğin üçüncü sırada tercih sebebi olduğunu belirlemişlerdir. Çiftçiler sağlığı ilk sıraya koyarken, kazanç maksimizasyonu ikinci sırada bulunmuştur. Daha sonra çevre ve sürdürülebilirlik konuları yer almıştır.

İncelenen üreticilerin organik tarım sistemine karar vermesinde fiyat, verim, pazarlama, maliyet ve sürdürülebilirlik ve çevre kriterlerinden 0.507'lik değer ile pazarlama kolaylığı ilk sırada yer alırken, onu 0.159 ile fiyat, 0.1138 ile sürdürülebilirlik ve çevre, 0.109 ile verim, 0.087'lik değer ile maliyet izlemiştir. Görüldüğü gibi pazarlama puanı ile fiyat puanı arasında yaklaşık üç katlık bir fark bulunmaktadır. Bunun da organik kuru incir üreticilerinin çok az bir miktarda ya da hiç fiyat farkı/prim almadıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kuru incir üreticilerinin organik tarım sistemini tercih etmesinde, pazarlama kolaylığının en önemli sebep olduğu ortaya konmuştur. Gerçekten özellikle bazı yıllarda, kuru incir fiyatlarındaki durağanlıktan dolayı üreticiler ürünlerini güçlükle satabilmektedirler. Her ne kadar TARIŞ bu konuda birçok incir üreticisinin ürününü almakta ise de, kuru incir sektöründe faaliyet gösteren gerek çiftçi sayısı gerekse ürün işleme hacmi açısından ancak toplam değerın %10'luk bir kısmını karşılamaktadır. Yani TARIŞ kuru incir sektöründeki tüm çiftçiler ya da kuru incir üretiminin değerlendirilmesi için yeterli değildir. Bununla birlikte, organik kuru incir üreten üreticiler de, söz konusu üretimlerinden dolayı sözleşmeli üretim yaptıkları firmalardan ilave prim almadıklarını, alsalar bile bunun çok küçük seviyelerde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı fiyat ve diğer ölçütler daha az önemli çıkmıştır. Sonuçlar da bu durumu doğrulamış olmaktadır. Bununla birlikte, üreticilerin organik tarım için verilmekte olan sertifika giderlerinden dahi haberlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu giderleri firmalar karşılamaktadır. Firmalar açısından ise sertifika masraflarının önemli bir masraf unsuru olduğu da bilinmektedir. Üreticiler açısından fiyat avantajının öne çıkmasının temel nedeni budur.

Üreticilerin organik tarıma yönelmelerindeki etkili faktör dışşatımcı firmaların üreticiler ile sözleşmeli üretim yapmaları ve ürüne satın alma garantisi vermeleridir. Tarımsal üreticilerin bağımsız olarak çevre koruma amaçlı bir üretime yönelmeleri söz konusu değildir. Üreticiler, organik tarım yapmalarından dolayı katlandıkları ilave giderleri ve verim düşüklüğü olumsuzluklarını, sağlayacak oldukları pazarlama kolaylığından dolayı gidermiş olmaktadır. Her ne kadar organik üretim yapan üreticilerin organik tarımı tercih puanı 0.574 ile en yüksek olsa da, üreticiler ile sözleşmeli üretim yapan firmalar bu faaliyetlerini durdurdukları anda üreticilerin konvansiyonel üretim yöntemlerine döneceği endişesi de bulunmaktadır.

Diğer yanda organik tarım konusunda yeterli bilincin oluşmaması yaygınlaşmasını engellemektedir. İncelenen üreticilerin % 68.25'i organik tarım konusunda yeterli bilince ulaşmamıştır. Işın ve diğerleri (2004) tarafından yapılan bir çalışmada, incelenen kuru incir işletmelerinin %32.28'inin organik tarım hakkında detaylı bilgiye sahip oldukları, buna karşılık %67.72'sinin organik tarımın tanımı ve nasıl uygulandığı konularında yeterince bilgi sahibi olmadıkları belirlenmiştir. Organik inciri yurt içi ve dışında pazarlayan firma sayısının çoğalması büyük etki yapacaktır. Bu da pazar ve tüketici bilinci ile ilgilidir.

Bunun yanında TARİŞ, önemli bir üretici kooperatifi olmakla birlikte, tüm kuru incir üreticilerinin faaliyetlerini ve üretimlerini yönlendirememektedir. TARİŞ ve diğer büyük ölçekli kuru incir işleme firmalarının da faaliyetlerini sözleşmeli üretim ve organik tarım sistemi üzerinde yoğunlaştırmasıyla, konvansiyonel üretim sisteminden organik tarım üretim sistemine geçiş daha da kolaylaştırılacaktır. Bu sayede sürdürülebilirlik ve çevre boyutları düşünüldüğünde doğa ve toplum açısından arzu edilir üretim yapısına yaklaşılacaktır.

Teşekkür : Bu çalışma Ferit ÇOBANOĞLU tarafından yürütülen “Türkiye Kuru ve Taze İncir Üretim, İç ve Dış Ticaretinde Bazı Kalite Güvence Sistemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma” konulu doktora tezinin bir bölümünün verileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yürütülmesinde maddi destek sağlayan Ege Üniversitesi Rektörlüğü (Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Ünitesi)'ne teşekkür ederiz. Ayrıca anket sorularına içtenlikle cevap veren üreticilere de teşekkürü bir borç biliriz.

KAYNAKLAR

Bayraktar D, Gözül S., Büyükdemir B., 1999. An application of analytic hierarchy process in the hospitality industry, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt:14, Sayı:1, 37.

- Burton M, Rigby D and Young T., 1999. Analysis of the determinants of adoption of organic horticultural techniques in the UK, Journal of Agricultural Economics, Volume 50, Number 1, 47-63.
- Bülbül M. ve Tanrıvermiş H. 2001. Türkiye'de Ekolojik Ve Konvansiyonel Fındık Üretim Ekonomisi Ve Pazarlama Yapısı, Türkiye I. Ekolojik Tarım Sempozyumu, 21-23 Haziran 1999, İzmir, 33-50.
- Demiryürek K., 2000. The Analysis of Information Systems for Organic and Conventional Hazelnut Producers in Three Villages of the Black Sea Region, Turkey, The University of Reading, Agricultural Extension and Rural Development Department, UK.
- Hacımenni E., 1998. Analitik Hiyerarşi Süreci ve Bilişim Teknolojisi Kararlarında Uygulanması. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Ankara.
- Işın F, Çukur T, Armağan G, Çobanoğlu F., 2004. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği ve Olası Tam Üyelik Açısından Türkiye Taze ve Kuru İncir Dış Satım Olanakları Üzerine Bir Araştırma. Aydın Güçbirliği Yayınları No:1, ISBN:975-512-873-5.
- İlliez T., 2002. S.S. Başmakçı 1 Nolu (Gül) Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Kapsamındaki Ekolojik ve Konvansiyonel Yağlık Gül Üretimi Yapan İşletmelerin Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bornova-İzmir.
- İlter E ve Altındişli A., 1998. Ekolojik Tarım ve İlkeleri, Ekolojik (Ekolojik, Biyolojik) Tarım, Editörler; Uygun Aksoy, Ahmet Altındişli, İzmir.
- Karakaya E., 1995. Analysis of Current Reclamation Practices Post Mining Land Use Alternatives and Suggested Procedures in Geli Mines, Master's Thesis, METU, Ankara, 1995.
- Kenanoğlu Z., 2003. Ekolojik ve Konvansiyonel Olarak Kuru İncir ve Çekirdeksiz Kuru Üzüm Üretimi Yapan İşletmelerin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi ve Ekolojik Üretimi Özendirilecek Fiyat Eşiğinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi.
- Knott C.L, James St M., 2004. An Alternate Approach to Developing a Total Celebrity Endorser Rating Model Using the Analytic Hierarchy Process. International Transactions in Operations Research, 11, 88.
- Mawampanga M.N, Debertain D.L., 1996. Choosing between alternative farming systems: an application of the analytic hierarchy process. Review of Agricultural Economics (USA), September 1996, Volume:18 (3), p.385-401.
- Mccann E, Sullivan S, Erickson D and Young De R. 1997. Environmental awareness, economics orientation and farming practices:a comparison of organic and conventional farmers, Environmental Management, Vol.21, No.5, 747-758.
- Murphy Mc., 1992. Organic Farming as a Business in Great Britain, University of Cambridge, Agricultural Economics Unit, Cambridge.
- Newbold P., 1995. Statistics for Business and Economics, Prentice Hall Int., USA.
- Olhan E., 1997. Türkiye'de Bitkisel Üretimde Girdi Kullanımının Yarattığı Çevre Sorunları ve Ekolojik Tarım Manisa Örneği, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

- Rigby D, Young T And Burton M., 2001. The development of and prospects for organic farming in the UK, Food Policy 26 (2001), 599-613.
- Saaty L. T., 1986. Axiomatic foundations of the analytic hierarchy process. Management Science, Vol.32, No.7, 841-855.
- Saaty L. T., 1990. How to make a decision: the analytic hierarchy process. European journal of Operational Research, 48 (1), 9-26.
- Saaty L. T and Luis G. V., 2000. Models, Methods, Concepts & Applications of The Analytic Hierarchy Process, Kluwer's International Series, ISBN 0-7923-7267-0.
- Stonehouse, D.P., Weise, S.F., Sheardown, T. and Gill, R.S., 1996. A case study approach to comparing weed management strategies under alternative farming systems in Ontario, Canadian Journal of Agricultural Economics, Vol.44, 81-89p.

Sorumlu Yazar:

Ferruh İŞİN

ferruh.isin@ege.edu.tr

Geliş Tarihi: 15.06.2009

Kabul Tarihi: 17.08.2009

TARIM ÜRÜNLERİNİN GÜMRÜK BİRLİĞİ KAPSAMINA ALINMASI DURUMUNDA PAMUK VE TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNDE YARATACAĞI ETKİLER: BİR GENEL DENGE ANALİZİ*

Osman Orkan ÖZER¹, Ahmet ÖZÇELİK²

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasında 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği (GB) Anlaşmasının tarım ürünlerini de kapsaması durumunda pamuk ve tekstil sektörü üzerine yaratacağı etkileri GTAP (Global Trade Analysis Project) modeli yardımıyla belirlenmesini amaçlanmıştır. Analiz aşamasında GTAP veri tabanında yer alan 8 ülke-bölge ile 10 sektör çalışma kapsamına alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin lif bitkilerinde dış ticaretinde (-6.72 milyon dolar) bir azalma beklenmekte olup, buna bağlı olarak da tekstil sektöründe (-12.65 milyon dolar) bir gerileme oluşacağı hesaplanmıştır. Türkiye'nin GB'ne tam entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda 490 milyon dolarlık bir refah artışı sağlayacağı tahmin edilmiştir. Buna karşılık AB ülkelerinde toplamda 323.55 milyon dolarlık bir kayıp oluşacağı hesaplanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gümrük Birliği, Tekstil ve Pamuk Sektörü, GTAP modeli

The Impacts of a Complete Customs Union in Agriculture on Cotton and Textile Sector: A General Equilibrium Analysis

ABSTRACT

This study aims to examine the impacts of the Customs Union agreement, which came into force in 1996, on cotton and textile sector in the case it includes full integration in agriculture utilizing the GTAP (Global Trade Analysis Project) model. For this reason, the data used for GTAP analysis have been collected from the GTAP database including 8 countries and 10 sectors. According to the results, Turkey's foreign trade in plant-based fibers (-6.72 million dollars) is being expected to decrease, and it was estimated that a loss in trade occurs in the textile sector (-12.65 million dollars). Turkey gains \$ 490 million in welfare when the complete Customs Union agreement is realized. However, it was found that the EU countries will suffer a welfare loss amounting to 323.55 million U.S. dollars.

Keywords: Customs Union, Textile and Cotton Sector, GTAP model

1.GİRİŞ

Pamuk, yetiştirme koşulları ve yapısı nedeniyle sadece belirli bölgelerde yetiştirilebilmektedir. Pamuk yıllardır lif üretiminde kullanılmaktadır. Özellikle Sanayi Devrimiyle tekstil hammaddesi olarak sanayiye yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır.

Pamuk ihracatında 2005 yılı dikkate alındığında ABD'yi sırasıyla Avustralya %7.31, Hindistan %7.29, Özbekistan %6.90 ve Brezilya %4.77 izlemektedir. Türkiye 1970'li yıllarda %7.74 oranıyla pamuk ihracatında dünya ticaretinde yer alırken, 1990 sonrasında tekstil sanayinde yaşanan gelişmelere paralel olarak hızla bir gerileme yaşamaya başlamıştır. 2005 yılında Türkiye'nin pamuk ihracatı %0.47 oranına kadar gerilemiştir. Çin 2005 yılında %23.10 ile dünyanın en büyük pamuk üreticisi ülke olmasına karşın, ürettiği pamuğun sadece %0.08'ini ihraç etmiştir. Buna karşılık ABD ürettiği pamuğun büyük bir kısmını ihraç etmektedir (Anonymous, 2008).

Dünya pamuk ithalatında 2005 yılı değerleri incelendiğinde, ilk sırayı %35.99'la Çin yer

almaktadır. Bunu sırasıyla Türkiye %9.81, AB-27 %8.05, Endonezya %5.76, Pakistan %4.91 ve Meksika %4.90 takip etmektedir. 1970 yılından 2005 yılına kadar olan değişim incelendiğinde AB önemli bir ihracatçı ülke iken, önemini sürekli kaybederek payı %10 seviyesinin altına düşmüştür (Anonymous 2008). AB ülkelerinin günümüzde, Türkiye'nin 1995 yılında Gümrük Birliğine tam üyeliğinin gerçekleşmesi, Türkiye ve Çin tekstil üretimiyle rekabet gücünü kaybetmesi sonucu, pamuk ithalatından uzaklaşarak, tekstil üretimlerini azalttıklarından söylenebilir. AB ülkeleri içinde sadece pamuk üretiminde bulunan ülkelerin Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Bulgaristan'ın olması nedeniyle AB ülkelerinin pamuk tüketimini karşılayacak düzeyden uzak kaldığı görülmektedir. Bu ülkeler içinde özellikle Yunanistan ihracata yönelik üretim yapmaktadır.

Türkiye, dünya pamuk ticareti içinde ortaya çıkan gelişmelerden en fazla etkilenen ülke konumundadır. Dünyanın yedinci pamuk üreticisi olmasına rağmen Türkiye, tekstil sanayinde 90'lı

* Prof. Dr. Ahmet Özçelik yöneticiliğinde Doktora Öğrencisi Osman Orkan Özer tarafından Ankara Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsünde yapılan "Pamuk Üretimi, Satış Fiyatı Stratejileri ve Piyasanın Gelecekteki Durumu: Aydın İli Örneği" konulu Doktora tezinin bir kısmından özetlenmiştir.

¹Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, AYDIN.

²Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ANKARA.

yıllarda yaşanan hızlı gelişme neticesinde dünyanın en önemli pamuk dış alımını yapan ülke durumuna yükselmiştir. Türkiye'de pamuk üretimi ve tekstil sanayi, ekonomi içinde üretim konumu açısından vazgeçilmesi zor olan üretim grupları haline gelmiştir.

Günümüzde dış ticarete liberalleşme ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), özellikle dış ticaretteki engellerin ve iç desteklerin azaltılması konusunda çalışmalarını sürdürmektedir. DTÖ, üye ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre belirlenen dönemlerin sonunda, her türlü ihracat sübvansiyonlarını kaldırmalarını kararlaştırılmıştır. Buna göre gelişmiş ülkelerin ihracat sübvansiyonlarını 2013 yılı sonuna kadar kaldırmaları öngörülürken, gelişmekte olan ülkeler için ise bu sürenin 2016 yılı sonu olması kararlaştırılmıştır (WTO 2009). Günümüzde pamuk ve tekstil sektörü için ülkelerin uyguladığı Gümrük Vergilerinin düşürülmesi ya da sıfırlanması konusunda yoğun çalışmalar ve anlaşmalar devam etmektedir.

Türkiye'nin, Avrupa Birliği ile ilişkilerinin neredeyse yarım asırlık bir geçmişi vardır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Temmuz 1959'da topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Tam üyelik başvurumuza o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarafından, Türkiye'nin kalkınma düzeyinin, tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı cevabı verilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiştir. Bu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve AB ile Türkiye arasındaki ilk anlaşma olan "Ankara Anlaşması"dır (DTM 2009).

Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde yaptığı tam üyelik başvurusu sonrasında taraflar arasında teknik ve siyasi platformda yürütülen görüşmelerin sonuçları, Gümrük Birliği'nin (GB) tamamlanması ve sürdürülmesi için gerekli koşulları belirleyen bir "Gümrük Birliği Kararı" altında toplanarak, Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (ABGS 2009).

Gümrük Birliği, en genel ifadeyle, taraflar arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tedbirin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesi uygulandığı bir ekonomik entegrasyon çeşidi olarak tanımlanmaktadır (ABGS 2009).

GB'nin 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'nin dış ticaretinin yönü farklı bir durum almıştır. Bunun yanında özellikle Dünya Ticaret Örgütü ekseninde Avrupa Birliği'nin dış ülkelere karşı tekstil ve pamuk ürünleri ithalatında Gümrük Vergilerini sıfırlaması sonucu, Türkiye'nin tarımsal ürünlerini GB dışında tutan 1996 yılı anlaşması pamuk ürünleri için geçerliliğini yitirmiştir.

Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği anlaşması üzerine bir çok çalışma bulunmaktadır. Harrison, Rutherford ve Tarr (1996) Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin ekonomik etkilerini araştırmış ve Statik bir Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) modeli kullanarak, Türkiye'nin refahının arttığı, bu artışın GSYH'nın %1.2 ila 1.9'u arasında olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca, bu refah artışının

sebebinin, Türkiye'nin AB dışındaki piyasalara erişimindeki iyileşmeden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Mercenier ve Yeldan 1997 yılı çalışmasında, AB ile ticarete gümrük dışı engeller kalktığı ve ticari reformlara devam edildiği takdirde, Türkiye'de refah artışı sağlanabileceği sonucuna ulaşmaktadır. Benzer sonuçlara ulaşan Bayar ve Yeldan (2000), bu sonuçlara ek olarak Gümrük Birliği'nin olumlu sonuçlarının, daha rekabetçi bir ortamın sağlanabilmesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. De Santis (2000) ise yine statik bir HGD modeli vasıtasıyla, Gümrük Birliği'nin Türkiye'deki gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemiş, bu etkinin ihmal edilebilir olduğu sonucuna varmıştır.

Çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanan tarım ürünleri desteklemelerine rağmen Türkiye'nin AB'ye tam üye olmaksızın mevcut durumdaki GB Anlaşmasına tarım ürünlerinin de entegre edilmesi durumunda gerçekleşecek değişimler, özellikle pamuk ve tekstil sektörü üzerine olan etkisi, Genel Denge Modeli yardımıyla analizi amaçlanmıştır.

Ele alınan simülasyonda, GB kapsamına tarım ürünlerini de içine alarak Türkiye ve AB27 arasında kısmi bir tarımsal entegrasyon gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, Türkiye ile AB27 arasında tüm tarımsal ürünlerde ithalat ve ihracat vergilerinin karşılıklı sıfırlanmasını ve taraflar arasında ortak dış ticaret tarifesi uygulamasını içeren çalışması yapılmıştır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Genel denge teorisi, ekonomideki karşılıklı bağımlılık içinde birbirlerinden bağımsız oldukları varsayılan birimlerin dengede olup olmadıkları sorunuyla ilgilidir. Genel denge ekonomideki tüm piyasaların ve tüm karar birimlerinin eşanlı olarak dengede oldukları bir durumdur. Karar birimlerinin denge durumu üreticilerin karlarını, tüketicilerin faydalarını en çoğa ulaştırma çabaları varsayımı ile gerçekleşir. Dolayısıyla neoklasik maksimizasyon ilkesi doğrultusunda genel denge, bütün tüketicilerin bütçe olanakları içinde en çok doyuma ulaştıkları, bütün üreticilerin maksimum kar sağladıkları, üretim ve kaynaklarla talebin tamamen karşılandığı bir durum ve bu durumu gerçekleştiren bir fiyatlar seti olarak tanımlanmaktadır (Bulutay 1979).

GTAP modeli 1992 yılında Purdue Üniversitesi (Indiana USA) tarafından geliştirilmiştir. GTAP'in hedefi ekonomi araştırmacıları ve politika yönlendiricileri için bir önsel bilgi ve uluslararası problemleri kantitatif bir analizle makro ekonomik olarak açıklamayı sağlamaktır. Temel olarak programın iki ana yapısı vardır, bunlardan biri Standart GTAP modeli diğeri GTAP veri tabanıdır (Brockmeier 2003). Standart GTAP modeli, GTAP veri tabanında yer alan ülkelere ait veriler üzerinden çalışmaktadır. GTAP veri tabanı içinde 87 ülke ile 57 sektör bulunmaktadır. Analiz aşamasında yeni ya da güncel girdi-çıktı çizelgeleri GTAP veri tabanı içine entegre edilmesi ve model uygulayıcılarının ek bir

veri girişine ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu çalışmada GTAP veri tabanı Versiyon 6 (GTAP 2007) kullanılarak genel denge modeli analizi gerçekleştirilmiştir.

Standart GTAP modeli temel olarak doğrusal olmayan iki ayrı türdeki dengeye ait bir simülasyon sistemidir. Buradaki işleyiş her şeyden önce özdeş olan koşullara ait denge modelini yaratmak, bir özdeş gelir ve harcama ya da kazanç ve masrafları ortaya koymaktır. Bu şekilde GTAP modeli ekonomik aktörlerin yardımıyla (örneğin, tüketiciler, üreticiler) hareketli bir dengenin yazılmasını sağlarlar. Üreticinin talep fonksiyonu o kadar özelleşmiş bir yapı içindedir ki (girdi talebi), tüketiciler ve devletin harcamak için belirlemiş oldukları gelirlerini maksimize etme eğilimi gütmelerine neden olur, yani üreticiler öncelikli olarak taleplerine ulaşma eğilimindedirler. Buna karşılık üretici arzı ve faktör talebinin tanımında, üreticilerin tam rekabet koşullarında, belirtilen teknoloji içinde kazançlarını maksimize ederler. Bu arz ve talebin beraber hareketi sonucu oluşan modelde içsel olarak tanımlanan fiyat ve miktarları oluşturur, bu da üretim ve faktör piyasasını toparlayarak dengeyi garanti altına alır (Brockmeier 2003).

ARMINGTON (1969) varsayımı altında kurulan standart GTAP modelinde tüketim hem iç piyasaya, hem de dış piyasaya yönelik olabilir. Hükümet harcamaları "sabit ikame esneklikli" (Constant Elasticity of Substitution, CES) fayda fonksiyonu ile modellenmektedir. Özel hane halkı tüketimi ise "sabit esneklik farkı" (Constant Difference of Elasticity, CDE) harcama fonksiyonu ile belirlenmektedir. Üretim "katmanlı sabit esneklikli" (nested CES) üretim yapısına sahip, ölçeğe göre sabit getiri (Constant Returns to Scale, CRTS) üretim teknolojisi ile yapılmaktadır (Tsigas ve Hertel, 1997). Modelde firmaların optimal faktör kullanım kararlarının, ara mallarının fiyatlarından bağımsız olduğu varsayılmaktadır. Üreticilerin gelirlerini, özel

hane halkına, kamuya ve yurtdışına satılan tüketim malları satışları ile, aramalı olarak firmalara yapılan satışlar oluştururken, bu gelir "sıfır ekonomik kâr" varsayımı altında aramalı kullanımına ve faktör ödemelerine harcanmaktadır (Acar 2007). Sonuç olarak, GTAP modeli ekonomik ve/veya politik alanlarda değişikliğe izin veren, üstünlük derecesi statik olan bir denge modelidir.

Analiz aşamasında GTAP veri tabanında yer alan 8 ülke-bölge çalışma kapsamına alınmıştır. Bunlardan ilki Türkiye ile doğrudan ticaret ilişkisi olan Avrupa Birliği Ülkeleri (AB-27) bir bölge olarak modelin içine alınmıştır. Verilerin güncelleme aşamasında DTÖ'nün Gümrük Vergisi oranları dikkate alınmıştır. Geriye kalan 4 bölgeyi dünya pamuk ve lif üretiminde önemli yer alan ülkelerden Çin, Hindistan, ABD ve Brezilya, son bölgeyi ise sözü edilen 6 bölge dışında kalan diğer ülkeler oluşturmaktadır. Pamuk üretiminde önemli bir yere sahip olan Pakistan ve Özbekistan gibi ülkeler GTAP (Version 6) veri tabanı içinde yer almamaları nedeniyle model dışında tutulmuştur.

Bu amaçla veri tabanından 10 sektör, 8 bölge (Çizelge 1-2) ve 5 faktör seçilmiştir. Çizelge 1'de analiz aşamasında kullanılacak olan sektörler ve alt sektörlerin dağılımı verilmiştir (GTAP 2007).

Bunun dışında model beş üretim faktörünü de içine almaktadır. Bunlar; Toprak(Land), Kalifiye İnsan Gücü (Labor), Kalifiye Olmayan İnsan Gücü (UnSkLab), Sermaye (Capital) ve Doğal Kaynaklar (NatRes) şeklindedir.

GTAP veri tabanı içinden seçilen ana veriler üzerinde simülasyon öncesi güncelleştirme işlemi yapılması gerekmektedir. GTAP veri tabanı içinde yer alan verilerin büyük bir kısmı 2001 yılına aittir.

Analiz sonucunu etkilemesi nedeniyle, bazı ulusal ve uluslararası önlemlerin güncellemesi lazımdır. Güncelleme işleminde birçok yeni oran modelin içine katılarak verilen şoklar yardımıyla simülasyonlar gerçekleştirilmiş ve yeni bir denge

Çizelge 1. Analizde kullanılacak sektörlerin tanımlanması

Sektörler	Açıklaması
1.Lif Bitkileri	Pamuk ve diğer lif bitkileri
2. Tekstil	Tekstil ürünleri
3.Hububatlar	Ham çeltik, buğday, diğer hububat ürünleri, mısır ve işlenmiş pirinç
4. Yağ bitkileri	Yağlı tohumlar ve diğer yağ bitkileri
5. Şeker	Şeker pancarı ve şeker kamışı, Ham Şeker
6. Diğer tarımsal ürünler	Meyve ve sebzeler, yün ve ipek, diğer yenilebilen ürünler, tütün ve puro
7.Hayvansal ürünler	Canlı hayvanlar(sığır, koyun keçi v.b), diğer hayvansal ürünler, et (sığır, koyun keçi v.b), diğer et ürünleri
8.Süt ürünleri	Ham süt, süt ürünleri
9. Sanayi ürünleri	Deri ürünleri kereste ve işlenmiş kereste ürünleri, kâğıt, karton ve baskı ürünleri, petrol ve kömür ürünleri, kimyasal maddeler ve plastik ürünleri, metal içeriği bulunmayan mineral maddeler, demir ve çelik, metaller(demir ve çelik dışında), metal ürünler, ağır iş makineleri, elektronik eşyalar, diğer taşımacılık araçları, diğer makine ve ekipmanlar, diğer çalışma ürünleri
10.Hizmet ürünleri	Elektrik, gaz imalatı ve dağıtımı, su, inşaat, ticaret, taşımacılık ve suyuolları, hava taşımacılığı, diğer taşımacılık, ko münikasyon, banka, sigorta, diğer hizmet sektörleri, eğlence sektörü, diğer devlet hizmetleri, kiralama

Çizelge 2. GTAP modelinde kullanılacak olan ülkeler ve bölgeler

Ülkeler ve bölgeler	Açıklaması
1. Türkiye	Türkiye
2. AB-27	Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz, İsveç, Finlandiya, Danimarka, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Macaristan, Polonya, Malta, Güney Kıbrıs, Litvanya, Estonya, Letonya, Romanya, Bulgaristan
3. Çin	Çin ve Honkong
4. Hindistan	Hindistan
5. ABD	Amerika Birleşik Devleti
6. Brezilya	Brezilya
8. Diğer Ülkeler (ROW)	GTAP veri tabanında yer alan diğer ülkeler ve bölgeler.

durumu oluşturularak model analize hazır hale getirilmiştir. GTAP modeli içinde içsel ve dışsal değişkenler bulunmakta olup, verilen şokların tamamı dışsal değişkenlere uygulanarak yeni bir denge noktası bulunması amaçlanmıştır (Şekil 1).

Bu amaçla güncelleme işlemi 2001'den 2006'ya kadar dünyada ve AB'de gerçekleşen önemli politik değişimler dikkate alınarak yapılmıştır. Güncelleme işlemi şu aşamalarla sistematik olarak gerçekleştirilmiştir;

- Dünya Ticaret Örgütüne ait anlaşmalara dayanarak tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması ve yeni gümrük tarifelerinin 2006 yılına getirilmesi,
- Avrupa Birliği ülkelerinin genişleme süreci kapsamında yeni katılan 12 ülkenin gümrük tarifelerinin Avrupa Birliği ile uyumunun sağlanması,
- GTAP modelinin içinde yer almayan Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının modele aktarılması,
- Avrupa Birliği ülkelerinin AGENDA-2001 kapsamında yer alan hububat, süt ve et ürünleri üzerine olan müdahale fiyatlarının 2005 yılı düzenlemelerine göre güncellemesinin yapılması (Tomsen 2006),

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

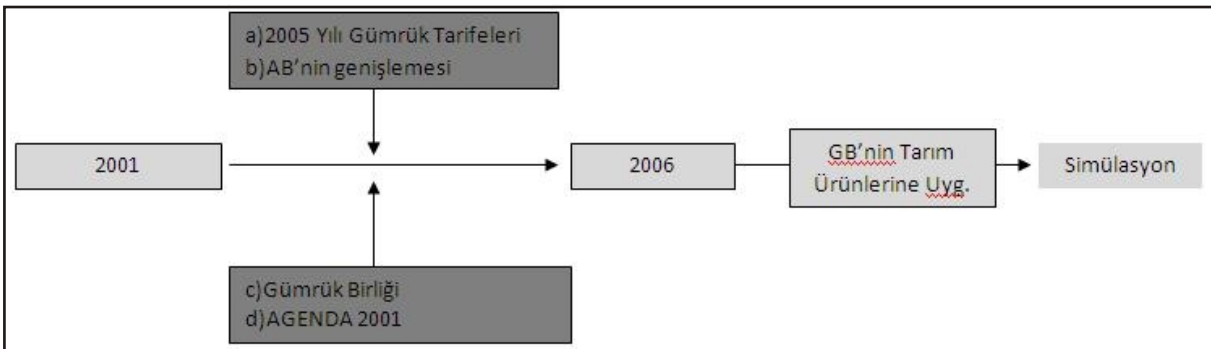
Tarımın GB'ne entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda, Türk tarımı açısından lif bitkileri üretimi %0.22 oranında bir artış gösterecektir (Çizelge 3).

Normal olarak lif bitkilerinin tekstil hammaddesi olması nedeniyle tekstil sektöründe de bir genişleme beklenirken, bir daralmanın oluşacağı model sonucunda açığa çıkmıştır. Daralmanın nedenini daha iyi irdeleyebilmek amacıyla Çizelge 4'deki fiyat düzeylerindeki değişim oranlarının incelenmesi gereklidir. Çizelge 4'den görüleceği gibi tekstil ürünleri fiyatındaki artış oranı (%0.77) yurt içi tekstil ürünleri talebini %0.06 azaltmakta (Çizelge 5), bu da tekstil arzını aşağıya doğru çekmektedir. Pamuk üretimindeki artışın ise pamuk fiyatlarında gerçekleşecek olan %0.86 oranındaki fiyat yükselişine bağlı olduğu (Çizelge 4) görülmektedir. Ayrıca, pamuk fiyatlarında ortaya çıkan bu artışın; pamuğun tekstil ürünleri hammaddesi olması açısından da, tekstil ürünleri fiyatını arttıracığından söz edilebilir.

Türkiye'nin tarım ürünlerini GB kapsamı içine alınması durumunda ortaya konulan simülasyonda, özellikle sanayi sektörü üretiminin %0.03 oranında daralacağı Çizelge 3.'den görülmektedir. Çizelge 4'de sanayi ürünleri fiyatının %0.74 artmasına karşılık, sanayi ürünleri talebini azaltmamakta olup, %0.24 oranında arttırmaktadır (Çizelge 5).

AB27 ülkelerindeki üretim durumu incelendiğinde, ele alınan bütün tarım ürünleri sektörleri ile tekstil ve sanayi sektöründe bir üretim artışı beklenmektedir. Bu artış oranları çok yüksek olmamakla beraber Türkiye'nin 2007 nüfus sayımına göre yaklaşık olarak 70.6 milyona yükselmiş olması (TUİK,2008) sonucu, AB piyasası için olumlu etki yaratması beklenen bir durumdur.

Ele alınan bütün ülkeler açısından, lif bitkileri

Şekil 1. GTAP Modeli senaryosu akış diyagramı

üretiminde bu senaryo için uygulanan simülasyona göre bir artış olacağı hesaplanmıştır. Tekstil üretiminde ise Türkiye, ABD, Brezilya haricinde kalan ülkeler için aynı etkiden söz etmek mümkündür.

Simülasyon sonucunda Türkiye'nin GB'ne tarım ürünlerini de entegre etmesi, sektörel ürünlerde bir fiyat değişimine neden olacaktır. Ele alınan her bir sektöre ait fiyat düzeylerindeki değişim oranları Çizelge 4'de incelendiğinde, Türkiye için bütün sektörlerde üretilen ürünlerde bir fiyat artışı oluşacağından söz etmek mümkündür. İktisadi olarak gümrük tarifelerinin hem iç piyasada tüketicileri dünya piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarına karşı koruma amacıyla hem de çeşitli ürünlerde fiyat avantajı olan ülkelere karşı iç piyasadaki üreticileri korumak amacıyla uygulandığı bilinmektedir. Bu neticeyle tarım ürünlerinde Gümrük Vergilerinin AB-27 için sıfırlanmasıyla yurt içinde baskı altında kalan fiyat doğrudan AB pazar fiyatına adapte olmakta bu da, yurt içi fiyatlar genel seviyesini yükseltmektedir.

Çizelge 3'de görüldüğü gibi lif bitkileri üretiminin artması durumunda iktisadi olarak fiyatın

düşmesi beklenmektedir. Fakat üretim artışına karşılık Çizelge 5'de görüleceği gibi yurt içi talep oranı da artmakta olup, lif bitkileri fiyatını arttırıcı bir etki yarattığı sonucuna varılabilir. AB-27 için ise fiyatlar genel seviyesi tam ters etki yaratmakta olup, Türkiye'nin tarımsal ürünlerinin AB piyasasına girişiyle bir arz fazlasını ortaya çıkartmakta, fiyatlar genel seviyesini aşağıya çekmektedir.

Diğer ülkelerde ise sektörlerdeki fiyat değişimlerinin azalma eğilimi (genelde çok küçük oranda) gösterdiği Çizelge 4'den görülmektedir. Dünya piyasalarının; Türkiye'nin tarım ürünlerine AB gümrük tarifelerini uygulamasına olumlu bir tepki verdiği sonucuna varmak mümkündür. Sonuç olarak simülasyondan elde edilen yeni fiyat düzeyi düşük de olsa dünya fiyatlarında bir azalmaya neden olacaktır.

Sektörel ürün arzının fiyatlara bağlı olduğu gibi yurt içi talebe bağlı olduğu bilinmektedir. GB ile ürünleri olan yurt içi talepte bir değişim beklenmektedir. Bu değişimin şekli oransal olarak Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelgeden görüleceği gibi Türkiye'de Tekstil

Çizelge 3. Sektörel üretimdeki değişim (%)

qol	Türkiye	AB-27	Çin	Hindistan	ABD	Brezilya	Diğer ülkeler
1.Lif Bitkileri	0.2240	0.1103	0.0011	0.0015	0.0398	0.0218	0.0184
2. Tekstil	-0.3503	0.0003	0.0011	0.0019	-0.0012	-0.0010	0.0011
3.Hububatlar	2.5292	0.0056	-0.0002	-0.0003	0.0028	0.0025	0.0014
4. Yağ bitkileri	1.9165	0.0179	0.0003	0.0005	0.0099	-0.0001	0.0103
5. Şeker	0.7891	0.0511	0.0009	-0.0002	0.0068	0.0003	0.0091
6. DTÜ	1.3468	0.0206	0.0002	-0.0001	0.0012	0.0004	0.0025
7. Hayvansal ürünler	2.9466	0.0165	0.0021	-0.0001	0.0017	-0.0009	0.0058
8.Süt ürünleri	0.8500	0.0096	0.0019	-0.0002	0.0014	0.0003	0.0031
9. Sanayi ürünleri	-0.0348	0.0021	0.0002	0.0005	0.0001	0.0002	0.0010
10. Hizmet ürünleri	-0.0259	-0.0020	0.0002	-0.0001	-0.0001	-0.0003	-0.0002

*DTÜ: Diğer Tarımsal Ürünler

Çizelge 4. Fiyat düzeylerindeki değişim oranı(%)

pml	Türkiye	AB-27	Çin	Hindistan	ABD	Brezilya	Diğer ülkeler
1.Lif Bitkileri	0.8548	-0.0110	-0.0050	-0.0027	-0.0030	-0.0052	-0.0037
2. Tekstil	0.7708	-0.0040	-0.0050	-0.0028	-0.0020	-0.0036	-0.0027
3.Hububatlar	1.1759	-0.0160	-0.0050	-0.0026	-0.0030	-0.0053	-0.0044
4. Yağ bitkileri	0.9760	-0.0290	-0.0060	-0.0027	-0.0050	-0.0056	-0.0080
5. Şeker	0.9373	-0.0460	-0.0060	-0.0028	-0.0100	-0.0055	-0.0133
6. DTÜ	1.1769	-0.0340	-0.0050	-0.0028	-0.0040	-0.0062	-0.0070
7. Hayvansal ürünler	1.0258	-0.0300	-0.0070	-0.0028	-0.0050	-0.0054	-0.0096
8.Süt ürünleri	0.9669	-0.0230	-0.0070	-0.0028	-0.0050	-0.0057	-0.0073
9. Sanayi ürünleri	0.7419	-0.0100	-0.0050	-0.0028	-0.0030	-0.0048	-0.0032
10. Hizmet ürünleri	0.9532	-0.0110	-0.0050	-0.0025	-0.0030	-0.0050	-0.0034

Çizelge 5. Yurt içi talebin rolü

Qds	Türkiye	AB-27	Çin	Hindistan	ABD	Brezilya	Diğer ülkeler
1.Lif Bitkileri	0.2729	0.0081	0.0011	0.0015	0.0013	0.0011	0.0017
2. Tekstil	-0.0629	-0.0059	0.0005	0.0004	-0.0013	-0.0013	-0.0001
3.Hububatlar	1.1112	0.0033	-0.0002	-0.0003	-0.0001	0.0000	0.0006
4. Yağ bitkileri	0.7018	0.0150	0.0002	-0.0001	0.0040	0.0002	0.0054
5. Şeker	0.3605	0.0363	0.0009	-0.0001	0.0068	0.0004	0.0092
6. DTÜ	0.0279	0.0189	0.0000	0.0000	0.0010	0.0008	0.0027
7. Hayvansal ürünler	0.3486	0.0147	0.0021	0.0000	0.0014	-0.0004	0.0055
8.Süt ürünleri	0.2012	0.0079	0.0019	-0.0001	0.0014	0.0003	0.0032
9. Sanayi ürünleri	0.2386	-0.0020	-0.0001	0.0002	-0.0001	-0.0002	0.0001
10. Hizmet ürünleri	0.0916	-0.0031	-0.0002	-0.0002	-0.0001	-0.0003	-0.0005

ürünleri haricinde (%-0.06) bütün ürünlerde yurt içi talep oranının arttığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni olarak (Çizelge 7) yurt içi GSMH'nin birleşme sonucunda artacağı şeklinde yorumlanabilir. Kişi başına düşen gelirin artışı ile üretim artışına bağlı olarak ihracat artışındaki olumlu gelişmeler ekonomiye yansıtacağı ve bunun sonucunda tüketici gelirini arttıracığından söz etmek mümkündür. Tekstil firmalarının lif bitkilerine yönelik talebindeki değişim için GTAP modeli yardımıyla özel olarak sorgulama yapılmıştır. Çizelgede yer almayan bu özel sorgulamaya göre %0.30 oranında bir talep artışı hesaplanmıştır. Türkiye'deki kaliteli lif bitkisine olan talebin artışı, doğal olarak tekstil fiyatlarını yükseltmekte (Çizelge 4), yükselen tekstil fiyatlarına karşılık tekstil talebinde ise azalma görülmesi beklenmektedir. Ayrıca Türkiye'de lif bitkileri fiyatının artması sonucu küçük ve orta büyüklükteki kimi şirketlerin hammaddenin masraflarının artması neticesinde piyasada tutunamayarak pazardan çekilme olasılığını arttırmakta, bu da tekstil üretimini azalmasına neden olabilecek sonuçları ortaya koymaktadır.

AB-27 ülkelerinde ise tekstil (%-0.006), sanayi (%-0.002) ve hizmet sektörü (%0.003) talebinde bir daralma beklenmektedir. Çin'de ise hububat talebinin yanında, AB-27 ülkeleri gibi sanayi ve hizmet sektörlerinde bir daralma oluşturacağı beklenmektedir. Genel olarak bu simülasyon sonucunda nüfus açısından oldukça büyük olan Hindistan ve Çin haricinde kalan ülkelerin tekstil ürünleri talebinde bir daralma gerçekleşmesi beklenmektedir.

Açık ekonomilerde dış ticaretin ülke ekonomisindeki rolü çok önemli olup, ülkelerin dış ticaret, dünya ticaretindeki gücü ekonomilerine olan etkisi açısından gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Ülkelerin sektörel olarak GB'ne tam uyum sonucu dış ticaret dengesi açısından oluşabilecek değişim 2001 (GTAP veri tabanı içinde yer alan sosyal hesaplamalar matrisi 2001 yılı fiyatları üzerinden hazırlanmıştır.) yılı fiyatları üzerinden Çizelge 6 da incelenmiştir.

Türkiye'nin lif bitkileri dış ticaretinde (-6.73 milyon Dolar) bir azalma, buna bağlı olarak da tekstil sektöründe (-12.65 milyon dolar) bir gerileme beklenmektedir. Türkiye'nin AB ile dış ticaretinde entegrasyonun gerçekleşmesiyle, özellikle DTÜ'lerde oldukça yüksek bir ihracat ve yurt içi gelir artışı (186.77 milyon dolar) görülmektedir (runGTAP programı üzerinden özel sorgulamayla elde edilmiştir). Bunu da 61.32 milyon dolar ile hububat ihracatında gerçekleşen artış takip etmektedir. Türkiye'nin özellikle sanayi ürünleri dış ticaretinde bir gerileme (-246.24 milyon dolar) gerçekleşmesi beklenmektedir. Entegrasyon sonucu sanayi ürünleri ithalatının, ihracatından daha fazla olacağı ve Katma Değer Vergisi yüksek olan sanayi ürünlerinin yurt içindeki talebinin artmasının bunu tetikleyeceği düşünülmektedir. Genel olarak Türkiye'nin dış ticaretinde entegrasyon sonrası 25.78 milyon dolarlık bir artış beklenmektedir. Sonuç olarak Türk tarım sektöründe özellikle DTÜ'ne olan yurt dışı talebinin oldukça artacağını söylemek mümkündür.

AB27 ülkelerinin dış ticaretindeki değişim miktarı, Türkiye'de gerçekleşenin tam tersi olup,

Çizelge 6. Sektörel ürün dış ticaretindeki değişim miktarı (Milyon Dolar)

DTBALi	Türkiye	AB-27	Çin	Hindistan
1.Lif Bitkileri	-6.7298	1.5164	0.0102	0.0078
2. Tekstil	-12.6518	9.6652	0.5126	0.2795
3.Hububatlar	61.3252	-45.0168	-0.1837	-0.1499
4. Yağ bitkileri	18.5028	-18.0983	0.1761	0.0423
5. Şeker	20.2517	-15.4060	-0.2773	-0.0424
6. DTÜ	186.7693	-155.386	-0.4298	-1.2090
7.Hayvansal ürünler	41.9791	-17.8165	-5.6194	-0.0497
8.Süt ürünleri	16.510	-8.1817	-0.3309	-0.0446
9. Sanayi ürünleri	-246.2352	174.2807	0.3997	0.8856
10.Hizmet ürünleri	-53.9384	72.6185	1.6609	0.2556
Toplam	25.7829	-1.8240	-4.0816	-0.0248
DTBALi	ABD	Brezilya	Diğer ülkeler	Genel Toplam
1.Lif Bitkileri	2.5343	0.1314	2.1788	-0.3509
2. Tekstil	0.7954	0.0347	2.6643	1.2999
3.Hububatlar	-8.2020	-0.2036	-12.4632	-4.8940
4. Yağ bitkileri	-0.4037	-0.2792	-1.9908	-2.0508
5. Şeker	-1.6327	-0.1376	-5.2937	-2.5380
6. DTÜ	-2.8948	-0.9665	-48.4378	-22.5541
7.Hayvansal ürünler	-0.5446	-0.3364	-24.8235	-7.2110
8.Süt ürünleri	-1.8480	-0.0463	-6.8050	-0.7465
9. Sanayi ürünleri	22.1522	1.4220	35.4788	-11.6162
10.Hizmet ürünleri	4.1054	0.6101	25.3491	50.6612
Toplam	14.0615	0.2286	-34.143	-0.0004

toplam dış ticaretinde 1.82 milyon dolarlık bir azalma beklenmektedir. Bunun nedeni olarak, AB-27'ye katılan son on iki ülkenin tarımsal potansiyelinin Türkiye'ye göre oldukça düşük oluşu öne sürülebilir.

İlk dalga olarak kabul edilen 10 ülke için yapılan bir çalışmaya göre de, ele alınan temel senaryoda tarıma verilen üretim sübvansiyonlarının AB15 ve Türkiye'ye göre oldukça düşük olduğu hatta tarımsal ürünlerin bir kısmının vergilendirildiği sonucuna varılmıştır (Acar, 2007). Bu sonuçla AB'ye yeni katılan ülkelerle birlikte AB-27 ülkelerinin genel dış ticaretlerinde bir ticaret sapması olmaktadır.

Özellikle Türkiye'nin tarım ürünleri içinde DTÜ'lerde gerçekleştireceği ticaret artışı, diğer ülkeler açısından bir ticaret saptırıcı rol oynayacaktır. AB-27'ye, DTÜ ihracatı bulunan ülkelerin, AB'nin Türkiye'ye ile tam entegrasyonu sonucu, Türkiye'ye karşı rekabet güçlerini yitirecekleri sonucuna da varılabilir.

Ele alınan bölgelere uygulanan şoklar neticesinde makro ekonomik göstergelerde gerçekleşen değişimler Çizelge 7'da verilmiştir. Bu göstergeler sırasıyla Refah seviyesindeki kazançlar(kayıplar) bölgesel EV ("Eşdeğer Fark" Equivalent Variation) cinsinden, Genel fiyat artışı düzeyi "TOT", Gayri Safi Milli Hâsıla'daki Değişim "VGDP" ve ele alınan ülke guruplarının bütçesindeki değişim "Y" şeklinde sunulmuştur.

Türkiye'nin AB'ye GB'ne tam entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda 490 milyon dolarlık bir refah artışı sağlayacağı tahmin edilmiştir. Buna karşılık AB ülkeleri toplamında 323.55 milyon dolarlık bir kayıp oluşacağı hesaplanmıştır. GB'ne tam entegrasyonu neticesinde, tüketici ve üreticiyi korumak için amaçlanan ithalat vergilerinin kalkması, ülke içi bütçe kaynakların daha etkin kullanılmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin refah düzeyini artırmaktadır. Bu sonuç 1997 ve 2007 yılında yapılan (Mercenier ve Yeldan 1997) (Acar 2007) araştırmalarla benzerlik göstermektedir. AB-27 kısmi refah kaybının (-323.55 milyon dolar) nedeni olarak yeni tam üye kabul edilen 12 ülkenin çoğu ürünlerde Türkiye'ye karşı rekabet gücü bulunmaması şeklinde yorumlanabilir. Acar'ın 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada AB-15'ler refah düzeyi artarken, yeni katılan 12 üye ülkenin refah düzeyinin entegrasyon sonrası düşeceğini ortaya konmuştur.

Türkiye'nin tam entegrasyonu genel olarak tüm ülkelerde bir refah düşüşüne neden olmaktadır.

Çizelgeden de görüleceği üzere sadece Hindistan'da düşük bir miktar artış yaşanacağı (0.44 milyon dolar) beklenmektedir. Bu durum Hindistan'ın genel nüfus yoğunluğu "2.460 milyar" (BM, 2008) düşünüldüğünde oldukça düşük bir orandır. Özellikle ABD'de beklenen 18.8168 milyon dolarlık kaybın başlıca nedeni Türkiye'nin AB27 piyasasına girişiyle bir ticaret sapması şeklinde açıklanabilir. Çin'in refah kaybı 0.31 milyon dolarırken, Brezilya'nın kaybının 1.56 milyon dolar olması beklenmektedir. Diğer ülkeler gurubunda gerçekleşen gelir kaybı 15.31 milyon dolar olarak beklenmektedir.

Türkiye'nin refah düzeyinin gerçekleşecek artışla, yurt içi tüketiminde bir artışın oluşacağı Çizelge 5'de görülmektedir. Bu durum, genel fiyat seviyesini de %0.85 oranında yükseltmesini beraberinde getirmiştir (Çizelge 4). AB-27'de ise beklenen refah kaybına karşılık düşük bir oranda (%0.11) fiyat artışı beklenmektedir. AB-27'nin refah düzeyi düşüşüne rağmen bu denli düşük oranda bir fiyat artışı oluşumunun nedeni olarak; AB-15'lerin nüfus oranının, toplam birlik nüfus oranının %79'unu kapsaması ve bu nüfusun refah artışıyla birlikte talepte oluşan yükselme şeklinde yorumlanabilir.

Genel olarak diğer ülkelerin tamamında çok düşüğe olsa genel fiyat seviyesinde azalma gerçekleşecektir.

Gayri Safi Milli Hâsıla'ların değişimi incelendiğinde Türkiye'nin refah düzeyinde gerçekleşen artışa bağlı olarak %1.08'lik bir yükseliş beklenmektedir. Geriye kalan bölgelerde ise çok düşük bir oranda GSMH 'larında düşüş beklenmektedir.

Türkiye'nin GB'ne tam entegrasyonu sonucu ithalat vergi gelirlerinin azalmasına rağmen, kaynakların daha etkin kullanılması sonucu bütçede %1.13 oranında bir büyüme beklenmektedir. AB-27'de özellikle yeni katılan ülkelerdeki ithalat vergisi gelirlerindeki azalmadan dolayı çok düşük bir oranda (%0.02) gerileme görülecektir. Bu azalma oranı AB bütçesini bozacak bir düzeyde değildir.

GB'ne tam entegrasyonun gerçekleşmesi sonucu, Türkiye'nin, AB-27'ye doğru bir ticaret sapması gerçekleştirmesinin, diğer ülkelerin GSMH 'larında oldukça düşük bir oranda gerilemeye neden olacağı çizelgeden de görülmektedir.

Makro ekonomik gelişmenin kaynaklarını daha iyi irdeleyebilmek amacıyla, Çizelge 8'de bölgesel refah etkilerinin (EV) kaynaklarına göre dağılımı

Çizelge 7. Simülasyon sonucunda ele alınan bölgelerde makro ekonomik göstergelerindeki değişim

	EV(Milyon Dolar)	TOT(%)	VGDP(%)	Y(%)
Türkiye	490.5702	0.8489	1.0722	1.1262
AB-27	-323.5500	-0.0106	-0.0162	-0.0171
Çin	-0.3105	-0.0023	-0.0056	-0.0056
Hindistan	0.4454	-0.0004	-0.0029	-0.0029
ABD	-18.8168	-0.0019	-0.0035	-0.0035
Brezilya	-1.5555	-0.0023	-0.0054	-0.0054
Diğer ülkeler	-15.3154	-0.0027	-0.0045	-0.0047

verilmiştir.

Refah kazanç ve kayıplarının kaynakları daha detaylı incelendiğinde, Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinde (DTH) gerçekleşen 468.62 milyon dolarlık kazancın yüksek bir düzeyde etkili olduğu görülmüştür. Kaynakların sektörler arasında yer değiştirmesinden doğan Dağılımsal Etkinlik (Dağ. Etk.) 43.17 milyon dolarda refah düzeyine katkı sağlamaktadır. Sektörler arasında kimi hesaplanamayan kaynak kayıpları ve/veya kazançları (diğer) ise 21.21 milyon dolar olarak beklenmektedir.

AB-27 de ise DTH 'nde oluşan -349.71 milyon dolarlık kayıp refah düzeyinin azalmasında etkin bir rol oynamaktadır. Hindistan'ın refah düzeyinde artışların başlıca nedeni olarak dağılımsal etkinlik (0.36) ve diğer etkilerde (0.35) pozitif yönlü gerçekleşen artışların toplamının, dış ticaret dengesinde (-0.27) meydana gelen azalıştan daha yüksek olmasıdır. Hindistan'da dağılımsal etkinlikte gerçekleşen olumlu değişim faktör kullanımını etkinleştirmekte ve genel fiyat düzeyini aşağıya çekmektedir. Diğer ülke gruplarında ise DTH, diğer ve dağılımsal etkinlik oranının toplamından daha büyük olması sonucunda bir refah kaybına neden olacaktır. Sonuç olarak simülasyonla gerçekleştirilen şoklar, dünya refahının 130.91 milyon dolarlık artışla özellikle Türkiye lehine gerçekleşeceğini göstermektedir.

4.SONUÇ

Tarımın GB'ne entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda, Türk tarımı açısından lif bitkileri üretimi %0.22 oranında bir artış gösterecektir. Normal olarak lif bitkilerinin tekstil hammaddesi olması nedeniyle tekstil sektöründe de bir genişleme beklenirken, bir daralmanın oluşacağı model sonucunda açığa çıkmıştır. Daralmanın nedenini daha iyi irdeleyebilmek amacıyla fiyat düzeylerindeki değişim oranlarının incelenmiş ve tekstil ürünleri fiyatındaki artış oranı (%0.77) yurt içi tekstil ürünleri talebini %0.06 azaltmakta bu da tekstil arzını aşağıya doğru çekmektedir. Pamuk üretimindeki artışın ise pamuk fiyatlarında gerçekleşecek olan %0.85 oranındaki fiyat yükselişine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, pamuk fiyatlarında ortaya çıkan bu artışın; pamuğun tekstil ürünleri hammaddesi olması açısından da,

tekstil ürünleri fiyatını artıracığından söz edilebilir.

Türkiye'nin lif bitkilerinde dış ticaretinde (-6.73 milyon Dolar) bir azalma beklenmekte, buna bağlı olarak da tekstil sektöründe (-12.65 milyon dolar) bir gerileme beklenmektedir.

Türkiye'nin AB'ye GB'ne tam entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda 490 milyon dolarlık bir refah artışı sağlayacağı tahmin edilmiştir. Buna karşılık AB ülkeleri toplamında 323.55 milyon dolarlık bir kayıp oluşacağı hesaplanmıştır. GB'ne tam entegrasyonu neticesinde, tüketici ve üreticiyi korumak için amaçlanan ithalat vergilerinin kalkması, ülke içi bütçe kaynaklarının daha etkin kullanılmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin refah düzeyini artırmaktadır.

Gayri Safi Milli Hasıla'ların değişimi incelendiğinde Türkiye'nin refah düzeyinde gerçekleşen artışa bağlı olarak %1.08'lik bir yükseliş beklenmektedir. Geriye kalan bölgelerde ise çok düşük bir oranda GSMH'lerinde düşüş beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- ABGS,2009.<http://www.abgs.gov.tr> [Erişim:04.11.200].
- Acar, M. 2006. Türkiye-AB Tarımsal Bütünleşmenin Muhtemel Etkileri: Bir Genel Denge Analizi. Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi, 26-28 Ekim 2007Aydın-Kuşadası s: 46-58.
- Anonymous,2008.<http://www.Anonymous.org> [Erişim: 22.02.2008].
- Armington, P.S. 1969. "A Theory of Demand for Products Distinguished by Place of Production,"*International Monetary Fund Staff Papers* 16 (1969): 159-176.
- Bayar A.H., ve E. Yeldan (2000). Agricultural Trade, Accumulation and Growth in the South Mediterranean NICs and Turkey and their Interface with the European Union, Femise Research Programme, February 2000.
- BM, 2008. Birleşmiş Milletler: <http://unstats.un.org/unsd/default.htm> Erişim Tarihi: 04.02.2008
- Brockmeier, M., 2003. Ökonomische Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf den Agrar-und Ernærungssektor. Agrarökonomische Studien, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel Kg, ISBN 3-8175-0378-4
- Bulutay, T., 1979. Genel Denge Kuramı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 434, Ankara.
- De Santis, R., (2000). The Impact of a Customs Union with the EU on Turkey's Welfare, Employment and Income

Çizelge 8. Bölgesel refah etkisinin kaynakları(EV, Milyon Dolar)

	Dağ.Etk	DTH*	Diğer	Total
Türkiye	43.1680	468.6170	-21.2148	490.5702
AB-27	19.3350	-349.7100	6.8254	-323.5500
Çin	7.3110	-14.4350	6.8135	-0.3105
Hindistan	0.3640	-0.2730	0.3544	0.4454
ABD	5.4760	-17.3830	-6.9098	-18.8168
Brezilya	0.1080	-1.7080	0.0445	-1.5555
Diğer ülkeler	57.2780	-87.0290	14.4356	-15.3154
Toplam	133.0390	-1.920	-0.2140	130.9050

*DTH: Dış Ticaret Hadleri

- Distribution: An AGE Model with Alternative Labor Market Structures, Journal of Economic integration, June, 15(2).
- DTM, 2009. <http://www.dtm.gov.tr> [Erişim: 09.11.2009].
- GTAP, 2007. <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/databases/v6/default.asp> [Erişim: 30.06.2007].
- Harrison, G., Rutherford, T. ve Tarr, D., (1996). The Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union, Policy Research Working Paper, The World Bank, 1599.
- Hertel, T.W. ve M.E. Tsigas, (1997). "Structure of GTAP," Chapter 2 in T.W. Hertel (eds.), Global Trade Analysis: Modeling and Applications, New York: Cambridge University Press.
- Mercenier, J., Yeldan, E. (1997). Is a Customs Union with Europe Enough?, European Economic Review, Vol. 41.
- Thomsen, K., 2006. Die Zuckerpolitik der Europaeischen Union: Wohlfahrtanalyse und Reformvorschlaege, Ludwig- Maximilians Universitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Münih, Doktora Tezi, Yayınlanma Tarihi: 8. Şubat 2006 Sierke Verlag, Göttingen
- Özer, O.O, 2009. Pamuk Üretimi, Satış Fiyatı Stratejileri ve Piyasanın Gelecekteki Durumu: Aydın İli Örneği, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış), Ankara.
- TUİK, 2008. <http://www.tuik.gov.tr> [Erişim 20.02.2008]
- WTO, 2009. http://www.wto.org/tratop_e/agric_e/agchairtxt, [Erişim: 09.11.2009].

Sorumlu Yazar:

Osman Orkan ÖZER

osman.ozer@adu.edu.tr

Geliş Tarihi: 16.11.2009

Kabul Tarihi: 14.12.2009

ÜRETİCİLERİN TARIMSAL YAYIM VE DANIŞMANLIK HİZMETLERİ İÇİN ÖDEMEYE İSTEKLİ OLDUKLARI ÜCRETLERİN BELİRLENMESİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ*

Gökhan ÇINAR¹, Göksel ARMAĞAN¹

ÖZET

Türkiye'de uzun yıllardır kamu tarafından yürütülen tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri, 5488 Sayılı Tarım Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanun ile yayım ve danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesinde konuyla ilgili özel sektör kuruluşlarının da görev alma yetkisi doğmuştur. Bu nedenle üreticilerin sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerinin saptanması, bu sistem değişikliği karşısındaki tutumu ve özel yayım hizmetleri için ödeyebileceği ücretin belirlenmesi önem taşımaktadır. Üreticilerin özel tarımsal danışmanlık hizmetleri için ödeyebileceği ücretin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada rastgele seçilen 399 üretici ile yüz yüze görüşülmüştür. Üreticilerin ödeme istekliliğinin belirlenmesinde düşük ödeme sınırı, koşullu değerlendirme ve probit analizleri, ödeme tutarına etki eden faktörlerin belirlenmesinde ise tobit analizi kullanılmıştır. Düşük ödeme sınırı analizine göre Aydın ili üreticilerinin büyükbaş hayvan başına düşen ödeme isteği tutarı yıllık 29.33 TL, bitkisel üretim üzerine ödeme istekliliği ise dekar başına yıllık 6.59 TL olarak belirlenmiştir. Türkiye'de değişik tarımsal özelliklere ve sosyo-ekonomik yapıya sahip başka bölgeleri temsil eden illerde de ürün desenine göre benzer çalışmalar yürütülebilir. Böylece bölgelerin ürünü deseni yapılarına uygun, farklı ücret ve farklı tarımsal politikalar geliştirilme yolu açılarak tarımsal yayım sisteminin başarısı artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Koşullu Değerlendirme Yöntemi, Ödeme İsteği, Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetleri, Aydın

Determining the Farmers' Willingness to Pay for Agricultural Extension and Consultation Services: The Case of Aydın Province

ABSTRACT

The agricultural extension and consultation services carried out by the public institutions were revised by the Farm Bill numbered 5488. Therefore, private organizations have a chance to provide services for the extension activities through that revision. After the long time inefficient public based extension services, new opportunities came into existence. It appears that the government will withdraw from financing of such services and only undertake the policy issues. In the future, private extension services and farmers will face some difficulties in terms of financing the services. Based on these facts, farmers' attitudes about financing these services are quite essential. The main purpose of this study is to examine the attitudes of farmers and their willingness to pay for such services. For this purpose, a survey was conducted with 399 farmers chosen randomly. The contingent valuation method was used to determine farmers' willingness to pay amounts, while tobit and probit methods were used in analyzing the perceptions of farmers. The results indicate that farmers' willingness to pay amount is 6.59 TL/da for extension and consultation services. It was found that the farmers' willing to pay for large livestock unit is 29.33 TL per year. The results show that income, education, cosmopolite features of farmers and participation in organizations positively influence farmers' willingness to pay. Turkey is a country where the structure of the agricultural production varies. Thus, similar studies can be conducted in different part of Turkey in addition to the study carried out in Aydın province. Therefore, different pricing policies and agricultural policies can be formed based on the different agricultural and socio economic characteristics of the regions.

Key words: Contingent Valuation, Willingness to pay, Agricultural Extension and Consultation Services, Aydın

1. GİRİŞ

Tarımsal yayım, tarımsal üretimi arttırmak ve tarımsal siyasetin objektifliğini sağlamak amacı ile modern ve bilimsel çalışma teknolojilerinin araştırma ve sonuçlarını, üreticilerin kullanabileceği formlara uyarlamak şeklinde tanımlanabilmektedir (Van Den Ban and Hawkins, 1996). Devlet tarafından desteklenen yayım hizmetlerinin temel amacı gıda üretimini arttıracak teknolojilere sahip olmak ve ulusların kendine yeterlilik düzeylerini arttırmaya çalışmaktır (Van Den Ban, 1998). Türkiye'de de benzer amaçları yerine getirmek üzere uzun yıllar

tarımsal yayım hizmetleri devlet tarafından yürütülmüştür. Ancak 5488 Sayılı Tarım Kanununda yayım hizmetlerinin yürütülmesine sivil toplum örgütleri, özel sektör kuruluşları ve serbest danışmanların görev alabileceği hükümü getirilmiştir. Bu kanuna atfen çıkarılan "Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetlerinin Düzenlenmesine Dair Yönetmelik" ile tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri kamu tekelinden çıkarılmıştır. AB uyum yasaları kapsamında yapılan bu düzenlemeler ile yayım ve danışmanlık hizmetlerinin ziraat odaları, kooperatifler, birlikler, dernek ve vakıflar ile özel şirketler tarafından yürütülme olanağı sağlanmıştır

*Bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından 08/07/2009 tarihinde onaylanan Yüksek Lisans tezinden hazırlanmıştır.

¹ Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 09100 AYDIN.

(Resmi gazete, 2006). Endonezya, Japonya, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Tanzanya ve Tayland'da yapılan çalışmalar geliştirmekte olan ülkelerde tarımsal politika değişimlerinin kurumların yeniden organize edilmesinin tarımsal yayım ve araştırma arasındaki bağı arttırdığını göstermektedir (Agbama, 2000). Türkiye'de de bugüne kadar devlet tekelinde olan bu hizmetlerin etkinliğinin ve başarısının sürekli tartışılıyor olması, yeni düzenlemelerin tarımsal yayımın etkinliğini artıracak kanısını güçlendirmektedir.

AB'ye üye ülkelerin çoğunda tarımsal yayım hizmetlerinin finansmanı üretici ve yayım hizmetini yürüten kurumlar arasında paylaştırılmış, kamunun yükü hafifletilmiş, devlet verdiği teşvik ve benzeri yaptırım uygulamaları ile yayım kuruluşlarının da görüşleri doğrultusunda tarım politikalarına yön verme rolü üstlenmiştir. Örneğin Danimarka'da ve Fransa'da üreticilerin yayım hizmetlerine desteği %80, Finlandiya'da ise %50'dir. İngiltere'de ADAS isimli yayım kuruluşu devletten herhangi bir finansman desteği almadan yayım çalışmalarını yürütmektedir (Çukur, 2007). Hollanda'da, 1993'ten bu yana üreticiler yayım hizmetleri için ödedikleri katkıları her yıl %5 arttırmıştır. Üreticiler 2003 yılına gelindiğinde yayım hizmetleri ücretlerinin yarısını ödeyebilecek düzeye erişmişlerdir (Shekara, 2004).

Yapılan çalışmalar özel yayım hizmetlerinin sürdürülebilir tarım, pazar geliştirme ve karlılık konularında üreticiye yardımcı olabildiğini göstermiştir (Suluman *et al.*, 2005). Benzer şekilde Avusturya'da ve dünyanın birçok ülkesinde yapılan çalışmalar sistemin başarı getirdiğini göstermektedir (Marsh and Pannell, 2002; Umali and Schwartz 1994; Dinar 1996). Fakat birçok ülkede başarıyla uygulanan yeni sistemin başarısına etki eden en önemli faktörlerden birinin yayım hizmetlerinin değerinin saptanması konusu olduğu düşünülmektedir (Ajayi, 1990; Halloway and Ehui, 2001; Farinde and Ateh, 2009). Yayım hizmetlerinin özelleştirilme sürecinde ücret politikalarının saptanması başarıyı önemli ölçüde etkilemektedir. Üreticilerin yayım hizmetlerine katılım istekliliğini belirleyen faktörlerin başında ücretlendirme gelmektedir (Asadi, 2008). Genel olarak değerlendirildiğinde üreticilerin ödemeye gönüllü oldukları ücret düzeyi, yayım hizmetini sunan kurumun veya kuruluşun başarısı ve üreticilerin organizasyonlara katılımı için oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı, üreticilerin sosyo-ekonomik ve kişisel özelliklerini ortaya koyarak yayım hizmetleri için yayım hizmeti için tercih edilen kurum veya kuruluşları, ücret ödeme istekliliğini ve bu istekliliğe etki eden faktörleri belirlemektir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Aydın ilinin 959 bin 257 olan genel nüfusun %48'i kırsal alanlarda yaşamaktadır. Toplam nüfusun

%55'i geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ekonomik hayatın temelini oluşturan tarımın ağırlığı ilde, sanayi ve ticaret sektöründe de yoğun olarak hissedilmektedir. Sanayi tesislerinin üretiminin %90'ını doğrudan veya dolaylı olarak tarıma sektörüne bağlıdır. Tarım üretiminde başat bir il olması ayrıca tarımın endüstriyel kollarında başarılı ihracat potansiyeli nedeniyle çalışmada kullanılan veriler Aydın iline bağlı 12 ilçedeki 77 köyden toplam 399 üretici ile yüz yüze görüşerek toplanmıştır. Üretici sayısının tespitinde kullanılan örnekleme formülü aşağıdaki gibidir.

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_p^2 + p(1-p)} \quad (1)$$

(1) nolu eşitlikte n örnek hacmini, N populasyon hacmini (61 bin 824), p tahmin oranını (maksimum örnek hacmi için 0.5), olasılık düzeyi güven aralığını (%95 güven aralığı, 0.05 hata payı için 1.96 σ_p : 0.05 eşitliğinden σ_p : 0.02551) ifade etmektedir (Newbold, 2000; Miran, 2002). Yapılan hesaplama sonucu örnek hacmi 379.6 olarak bulunmuştur. Bu hesaplama uygun olarak rasgele seçilmiş toplam 399 kişi anket çalışmaları yürütülmüştür. Görüşme yapılan üreticiler %25'lik (kartil) gelir dilimlerine göre dört gruba ayrılmıştır. Sonuç olarak birinci gelir grubuna 192 üretici (900-3 bin 500 TL gelire sahip), ikinci gelir grubuna 105 üretici (5 bin 600-8 bin 500 TL gelire sahip), üçüncü gelir grubuna 66 üretici (8 bin 600-14 bin TL gelire sahip) ve dördüncü gelir grubuna 36 üretici (35 bin TL ve üstü gelire sahip) dahil olmuştur.

Anket çalışmalarında üreticilerin tarımsal yayım ihtiyaçları belirlenirken dörtlü "sıklık ölçeği" (1-her zaman, 2-ara sıra, 3-nadiren, 4-hiç); işletme sahibinin bireysel ve işletme ile ilgili yargılara katılma düzeyleri belirlenirken "beşli likert ölçeği" (1-kesinlikle katılıyorum, 2-katılıyorum, 3-kararsızım, 4-katılıyorum, 5-tamamen katılıyorum) kullanılmıştır (Davis, 1971). İşletmelerin tanımlanmasını sağlayan yüzde ve benzeri basit istatistiksel yöntemlerin yanı sıra üreticilerin ödeme isteğini belirlemede "koşullu değerlendirme yöntemi", üreticilerin ödeyeceği ücretin belirlenmesinde "düşük sınır tahmini" (lower bound mean) yöntemi ve üreticilerin ödeme istekliliğine etki eden faktörlerin belirlenmesinde ise tobit ve probit analizlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada kullanılan koşullu değerlendirme yöntemi temelde bir anket yöntemidir. Gerekli veriler, araştırmaya konu olan çevresel kaynağı kullanan veya kullanmayan bir grup insanla yapılan anket sonucu elde edilmektedir. Yöntemin uygulamasında, piyasada alınıp-satılmayan herhangi bir çevresel mal veya hizmet için farazi bir piyasa oluşturularak, söz konusu mal veya hizmetlerden insanların elde edecekleri faydalar, bir senaryo ile, anket için seçilen kişilere sunulmakta ve insanların bu mal veya

hizmetin kullanımından veya tüketilmesinden elde ettikleri fayda karşılığında ne kadar ücret ödemek istedikleri öğrenilmektedir (Carson, 2000). Genelde çevre duyarlılığı konularında kullanılan bu yöntem toplumun ödeme isteğini ölçebilmesi sebebiyle tarımsal yayım hizmetlerine olan istekliliğe uyarlanmıştır.

Üreticilerin yayım hizmetleri için ödemeye istekli oldukları ücret düzeylerinin belirlenmesinde kullanılan düşük sınır tahmini yöntemi aşağıdaki gibi uygulanmıştır (Blaine *et al.*, 2003).

$$LBM = \pi_0 (P_0) + \sum_{t=1}^K \pi (P_t - P_{t-1}) \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikte π_0 ödeme isteğinin kümülatif yüzdesini, P_0 en küçük ödeme tutarı sınırını, K_0 ortaya çıkan sınırın sayısını belirtmektedir.

Üreticilerin tarımsal yayım hizmetleri için ödeme istekliliğine etki eden faktörlerin belirlenmesinde probit ve tobit modelleri kullanılmıştır (Maddala, 1992). Verilerin analizinde Grelt ekonometri programından yararlanılmıştır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

3.1. Üreticilerin Genel Özellikleri

Üretici gruplarının genel özellikleri incelendiğinde ortalama yaşın yaklaşık 52 olduğu, ortalama 30 yıldır meslek alanlarında çalıştıkları ve önemli bir bölümünün ilk veya orta öğrenim düzeyinde eğitim aldıkları görülmektedir (Çizelge 1 ve 2).

3.2. Üreticilerin Tarımsal Yayım İhtiyaçları

Üreticilerin bitkisel üretim ile ilgili olarak sulama gübreleme, bitki koruma, toprak hazırlığı ve alet makine kullanımı konularında tarımsal yayım ihtiyaçları belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak

değerlendirildiğinde üreticiler bu konularda çok fazla bilgi ve uygulama ihtiyaçlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Üreticilerin su konusundaki geleceğe yönelik kaygılı oldukları dikkati çeken bir bulgudur. Üreticilerin bitkisel üretimde ihtiyaçlarını belirlemek üzere oluşturulan yargılara katılım düzeyleri Çizelge 3'de görülmektedir.

Üreticilerin hayvansal üretim ile ilgili olarak bilgi ve uygulama ihtiyaçları bitkisel üretimden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Hayvancılıkla uğraşan işletmelerin tarımsal yayım ihtiyaçları Çizelge 4'de verilmiştir.

2.3. Üreticilerin özel tarımsal danışmanlık sistemi için ödemeye istekli oldukları tutar

Çalışmada üreticilerin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerine olan ödeme isteği koşullu değerlendirme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu metot için önce üreticilere belirli bir miktar ücret (TL) ödemeye razı olup olmadıkları sorulmuş eğer ödemeye razı iseler miktar arttırılmış, ödemeye razı değil iseler miktar azaltılmıştır. Sonuç olarak üreticiden elde edilen son parasal değer üreticinin tarımsal danışmanlık hizmetlerinden yararlanmak için razı olduğu değeri göstermiştir. Buna göre bitkisel üretim faaliyetinde bulunan 399 üreticinin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerine olan ödeme istekliliği dekar başına yıllık 6.59 TL olarak saptanmıştır. Üreticilerin bitkisel üretim ile ilgili yayım hizmetlerine olan ödeme isteği analiz verileri Çizelge 5'da verilmiştir.

Toplam üretici sayısından sadece bitkisel üretim yapan üreticilerin sayısı çıkartılmış ve kalan 210 üretici ile hayvancılık üzerine yayım hizmetlerine olan ödeme isteği tespit edilmiştir. Düşük sınır değeri yöntemine göre üreticilerin büyükbaş hayvancılık için yayım hizmetlerine ödemek istediği tutar hayvan başına yıllık 29.33 TL olarak hesaplanmıştır (Çizelge 6).

Çizelge 1. Üreticilerin yaş ve deneyim ortalamaları

	1. Grup (192)	2. Grup (105)	3. Grup (66)	4. Grup (36)	Genel n=399
Üreticilerin yaşı (yıl)	57.48 (45.81)	46.37 (14.34)	47.21 (12.59)	50.42 (15.45)	52.22 (33.68)
Üreticilerin deneyimi (yıl)	33.86 (13.11)	25.96 (14.69)	27.86 (13.15)	28.83 (15.28)	30.34 (14.14)

(Parantez içindeki rakamlar standart sapmaları göstermektedir.)

Çizelge 2. Üreticilerin öğrenim düzeyleri

	1. Grup (192)	2. Grup (105)	3. Grup (66)	4. Grup (36)	Genel n=399
İlkokul	118 (61.46)	44 (41.90)	17 (25.76)	10 (27.78)	189 (47.37)
Ortaokul	70 (36.46)	48 (45.71)	46 (69.70)	21 (58.33)	185 (46.37)
Lise	4 (2.08)	13 (12.38)	2 (3.03)	3 (8.33)	22 (5.51)
Üniversite	0 (0.00)	0 (0.00)	1 (1.52)	2 (5.56)	3 (0.75)

(Parantez içindeki rakamlar yüzdeleri göstermektedir.)

Cizelge 3. Bitkisel üretim faaliyetleri ile uğraşan işletme sahiplerinin tarımsal yayım ihtiyaçları (Sayı ve Yüzde)

	1. Grup (192)	2. Grup (105)	3. Grup (66)	4. Grup (36)	Genel n=399
Sulama için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	14 (7.29)	10 (9.52)	17 (25.76)	13 (36.11)	54 (13.53)
Ara sıra	73 (38.02)	51 (48.57)	24 (36.36)	14 (38.89)	162 (40.60)
Nadiren	85 (44.27)	34 (32.38)	19 (28.79)	6 (16.67)	144 (36.09)
Hiç	20 (10.42)	10 (9.52)	6 (9.09)	3 (8.33)	39 (9.77)
Gübreleme için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	4 (2.08)	5 (4.76)	0 (0.00)	0 (0.00)	9 (2.26)
Ara sıra	31 (16.15)	23 (21.90)	14 (21.21)	18 (50.00)	86 (21.55)
Nadiren	128 (66.67)	60 (57.14)	46 (69.70)	13 (36.11)	247 (61.90)
Hiç	29 (15.10)	17 (16.19)	6 (9.09)	5 (13.89)	57 (14.29)
Bitki koruma için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	2 (1.04)	1 (0.95)	0 (0.00)	0 (0.00)	3 (0.75)
Ara sıra	54 (28.13)	50 (47.62)	25 (37.88)	18 (50.00)	147 (36.84)
Nadiren	100 (52.08)	39 (37.14)	32 (48.48)	8 (22.22)	179 (44.86)
Hiç	36 (18.75)	15 (14.29)	9 (13.64)	10 (27.78)	70 (17.54)
Toprak hazırlığı için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	2 (1.04)	0 (3.81)	0 (0.00)	0 (0.00)	2 0.50
Ara sıra	3 (1.56)	6 (5.71)	4 (6.06)	2 (5.56)	15 (3.76)
Nadiren	65 (33.85)	34 (32.38)	29 (43.94)	13 (36.11)	141 (35.34)
Hiç	122 (63.54)	65 (61.90)	33 (50.00)	21 (58.33)	241 (60.40)
Ekim dikim için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	1 (0.52)	0 (0.00)	0 (0.00)	0 (0.00)	1 (0.25)
Ara sıra	5 (2.60)	1 (0.95)	3 (4.55)	3 (8.33)	12 (3.01)
Nadiren	53 (27.60)	24 (22.86)	19 (28.79)	8 (22.22)	104 (26.07)
Hiç	133 (69.27)	80 (76.19)	44 (66.67)	25 (69.44)	282 (70.68)
Alet makine için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	0 (0.00)	0 (0.00)	0 (0.00)	0 (0.00)	0 (0.00)
Ara sıra	3 (1.56)	0 (0.00)	1 (1.52)	2 (5.56)	6 (1.50)
Nadiren	31 (16.15)	20 (19.05)	6 (9.09)	8 (22.22)	65 (16.29)
Hiç	158 (82.29)	85 (80.95)	59 (89.39)	26 (72.22)	328 (82.21)

(Parantez içindeki rakamlar yüzdeleri göstermektedir.)

Çizelge 4. Hayvancılık üretim faaliyetleri ile uğraşan işletmelerde tarımsal yayım ihtiyaçları (Sayı ve Yüzde)

	1. Grup (117)	2. Grup (51)	3. Grup (29)	4. Grup (13)	Genel n=210
İşletmede sürü yönetimini daha iyi yapabilmek için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	1 (0.85)	7 (13.72)	3 (10.34)	4 (30.77)	15 (7.10)
Ara sıra	30 (25.64)	15 (29.40)	12 (41.38)	5 (38.46)	62 (29.60)
Nadiren	80 (68.38)	25 (49.00)	12 (41.38)	4 (30.77)	121 (57.60)
Hiç	6 (5.13)	4 (7.78)	2 (6.90)	0 (0.00)	12 (5.70)
İşletmemede beslenme ve rasyon için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	1 (0.85)	7 (13.72)	3 (10.34)	4 (30.77)	15 (7.14)
Ara sıra	33 (28.21)	16 (31.37)	12 (41.38)	7 (53.85)	68 (32.38)
Nadiren	78 (66.67)	25 (49.01)	12 (41.38)	2 (15.38)	117 (29.32)
Hiç	5 (4.27)	3 (5.80)	2 (6.90)	0 (0.00)	10 (4.76)
Sürümün bakım koşullarını iyileştirebilmek için yeni bilgi ve uygulamalara ihtiyaç duyuyorum					
Her zaman	10 (8.55)	8 (15.68)	7 (24.14)	5 (38.46)	30 (14.28)
Ara sıra	46 (39.32)	21 (41.17)	9 (31.03)	7 (53.85)	83 (39.52)
Nadiren	56 (47.86)	22 (43.12)	11 (37.93)	1 (7.69)	90 (42.85)
Hiç	5 (4.27)	0 (0.00)	2 (6.90)	0 (0.00)	7 (3.38)

(Parantez içindeki rakamlar yüzdeleri göstermektedir.)

Çizelge 5. Üreticilerin bitkisel üretim için yayım hizmetlerine ödeme isteği (TL/dekar)

İstek(TL)	Frekans	Yüzde(%)	Kümülatif yüzde(%)
25.00	3.00	0.75	0.75
22.00	1.00	0.25	1.00
20.00	8.00	2.01	3.01
18.00	3.00	0.75	3.76
17.00	2.00	0.50	4.26
15.00	11.00	2.76	7.02
14.00	4.00	1.00	8.02
13.00	4.00	1.00	9.02
12.00	11.00	2.76	11.78
11.00	5.00	1.25	13.03
10.00	27.00	6.77	19.80
9.00	13.00	3.26	23.06
8.00	29.00	7.27	30.33
7.00	30.00	7.52	37.84
6.00	41.00	10.28	48.12
5.00	76.00	19.05	67.17
4.50	1.00	0.25	67.42
4.00	37.00	9.27	76.69
3.00	43.00	10.78	87.47
2.00	38.00	9.52	96.99
1.00	12.00	3.01	100.00
Toplam	399	100	
Bitkisel Üretim İçin Dekara Ödeme Tutarı (TL)		6.59	

Çizelge 6. Üreticilerin büyükbaş hayvancılık için yayım hizmetlerine ödeme isteği (TL/baş)

İstek(TL)	Frekans	Yüzde(%)	Kümülatif yüzde(%)
70	1	0.48	0.48
60	14	6.67	7.14
57	1	0.48	7.62
55	3	1.43	9.05
50	19	9.05	18.10
46	1	0.48	18.57
45	2	0.95	19.52
40	15	7.14	26.67
39	1	0.48	27.14
38	2	0.95	28.10
35	9	4.29	32.38
34	1	0.48	32.86
30	31	14.76	47.62
29	2	0.95	48.57
28	5	2.38	50.95
27	1	0.48	51.43
25	14	6.67	58.10
24	1	0.48	58.57
22	3	1.43	60.00
21	2	0.95	60.95
20	26	12.38	73.33
19	1	0.48	73.81
18	5	2.38	76.19
15	19	9.05	85.24
14	3	1.43	86.67
12	1	0.48	87.14
11	1	0.48	87.62
10	22	10.48	98.10
7	1	0.48	98.57
5	2	0.95	99.52
4	1	0.48	100.00
Toplam	210	100.00	
Hayvan Başına Ödeme Tutarı (TL)		29.33	

3.4. Üreticilerin özel tarımsal danışmanlık hizmetleri için ödeme istekliliğine etki eden faktörler (Probit Analizi)

Bu analiz ile üreticilerin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri için ödeme isteğini etkileyen faktörler saptanmaya çalışılmıştır. Bu analizde bağımsız değişken olarak ödeme isteği alınmış ve ödemek isteyenlere 1 ödemek istemeyenlere 0 değeri verilmiştir. Üreticilere direkt olarak ödeme yapıp yapmayacağını sorulmasının yanlış cevapları arttırabileceği göz önüne alınarak, arka arkaya gelen sorularda üreticilerin ödeme yapıp yapmayacağı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Analizde üreticilerin yayım hizmetleri için üreticilerin yaşı, geliri, öğrenim durumu, tecrübesi, dergi gazete aboneliği, kooperatif veya dernek üyeliği, yöneticilik kariyeri, nüfus özellikleri, yayım ihtiyaçları, toplantı ve seminerlere katılım özellikleri, bireysel hedefleri ve işletme hedefleri bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir.

Üreticilerin ortalama gelirleri anket çalışmalarından elde edilen hayvancılık, tarla ve meyvecilik ürünleri gelirlerinin toplamı alınarak bulunmuştur. Kozmopolit kavramının sözlük anlamı çeşitli kültürlerden (uluslardan) kimseleri barındıran,

içinde bulunduran olmakla beraber burada yerel çevresi dışında dışarıyla daha çok ilişkili daha evrensel hareket eden üreticileri tanımlamada kullanılmıştır (Armağan, 1993; Özkaya, 1988). Üreticilerin kozmopolitlik düzeyleri yayım hizmetlerinden yararlanmada önemli olduğu düşünülerek, kozmopolitlik düzeyi sıklık ölçeği ile belirlenmeye çalışılmıştır. Kozmopolitlik düzeyini belirlemede kullanılan değişkenler, radyo ve televizyonda tarımla ilgili programları dinleme, ilçe merkezi ile olan ilişkiler ve arkadaşlarının tarımla ilgili konuları danışma sıklıklarıdır.

Üreticilerin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerine olan ihtiyaçlarının belirlenmesinde tüm tarımsal yayım ihtiyaçları cevaplarının ortalamaları alınarak bulunmuştur.

Üreticilerin kişisel hedefleri üreticilerin yüksek gelir elde etme, sevdiği bir işle uğraşma, daha iyi yaşam koşulları oluşturma, tarımla uğraşmaktan keyif alması, meslektaşlarının saygısını kazanma, boş vakitlerinde bu işle uğraşma, kaynaklarını değerlendirme, iş yaşamında olumlu bir imaja sahip olma, kaliteli ve güvenilir ürünler üretme konularındaki yargılara katılma düzeylerinin (likert

ölçeği) ortalamaları alınarak bulunmuştur. Üreticilerin işletme hedefleri ise üreticilerin işletmesini büyütme, verimliliği artırma, üretimde çevreyi düşünme, yenilikleri yakından takip etme, modern veya aile işletmesi isteme ve zevk için üretim yapma konularındaki yargılara katılma düzeylerinin ortalamaları alınarak belirlenmiştir. Uygulanan probit analizi sonucu Çizelge 7'de verilmiştir.

Hayvancılık geliri olan toplam üretici sayısından (210 kişi) elde edilen verilere probit analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile hayvancılık sektöründen geliri olan üreticilerin ödeme isteğine hangi değişkenlerin etki ettiği saptanmaya çalışılmıştır. Bağımsız değişken olarak alınan ödeme isteği ve bu isteklilik için ödeme yapmak isteyenlere 1, yapmamak

istemeyenlere 0 rakamı vermiştir. Analiz sonuçları Çizelge 8'da verilmiştir.

3.5. Üreticilerin özel tarımsal danışmanlık hizmetleri için ödemek istedikleri ücret tutarına etki eden faktörler (Tobit Analizi)

Toplam üretici sayısından ödeme yapmak istemeyenlerin sayısı çıkarılmış ve kalan 271 üretici ile tobit analizi yapılmıştır. Bu analizde probit analizindeki değişkenlere ilave olarak üreticilerin örgütlenme ile ilgili düşünceleri de bağımsız değişken olarak göz önüne alınmıştır. Örgütlenme ile ilgili düşüncelerin belirlenmesinde, örgütlenmenin her koşulda gerektiği, ucuz girdi alabilmek için örgütlenilmesi gerektiği, teknik sorunlarını daha kolay çözebilmek için örgütlenilmesi gerektiği ve ürünlerin

Çizelge 7. Üreticilerin özel tarımsal danışmanlık hizmetleri için ödeme istekliliğine etki eden faktörlerin probit analizi (Bağımlı değişken üreticilerin bitkisel üretim alanında tarımsal yayım hizmetlerine olan ödeme isteği)

Bağımsız Değişkenler	Birimler	Parametre Tahmini	t Değeri
Gelir	TL	0.0003	7.082***
Eğitim	Yıl	1.1983	5.900***
Yaş	Yıl	0.0272	0.778
Deneyim	Yıl	-0.0326	-0.952
Dergi vb. Aboneliği	Evet ise 1, Değilse ise 0	-7.7369	-0.000
Kooperatif, Dernek vb. Üyelik	Evet ise 1, Değilse ise 0	-0.3267	-1.001
Kooperatif, Dernek vb. Yöneticilik	Evet ise 1, Değilse ise 0	0.0973	0.308
Kozmopolitlik Düzeyi	Sıklık Ölçeği	1.3239	5.736***
Aile Nüfus	Sayı	0.0600	0.337
Tarımsal yayım ihtiyaçları	Sıklık Ölçeği	0.5554	2.029**
Toplantı vb. Katılım	Evet ise 1, Değilse ise 0	0.3579	1.751*
Kişisel Hedefleri	Likert Ölçeği	0.7477	2.368**
İşletme Hedefleri	Likert Ölçeği	0.4588	1.806*
Log-likelihood		-123.27	
Mc Fadden R ²		0.50	
Düzenlenmiş R ²		0.45	
n		399	

(*** 0.01 için önemli, ** 0.05 için önemli, * 0.10 için önemli)

Çizelge 8. Bitkisel üretim yanında hayvancılıkla uğraşan üreticilerin özel tarımsal danışmanlık hizmetleri için ödeme istekliliğine etki eden faktörlerin probit analizi (Bağımlı değişken üreticilerin hayvansal üretim alanında tarımsal yayım hizmetlerine olan ödeme isteği)

Bağımsız Değişkenler	Birimler	Parametre Tahmini	t Değeri
Gelir	TL	0.0005	5.656***
Öğrenim	Yıl	0.9497	3.126***
Yaş	Yıl	0.0042	0.100
Deneyim	Yıl	-0.0169	-0.405
Dergi vb. Aboneliği	Evet ise 1, Değilse ise 0	-5.1283	-0.000
Kooperatif, Dernek vb. Üyelik	Evet ise 1, Değilse ise 0	-0.2678	-0.605
Kooperatif, Dernek vb. Yöneticilik	Evet ise 1, Değilse ise 0	-0.8155	-1.100
Kozmopolitlik Düzeyi	Sıklık Ölçeği	0.9590	2.810***
Aile Nüfus	Sayı	0.1211	0.462
Tarımsal Yayım İhtiyaçları	Sıklık Ölçeği	1.4615	3.130***
Toplantı vb. Katılım	Evet ise 1, Değilse ise 0	0.5794	1.820*
Kişisel Hedefleri	Likert Ölçeği	0.4566	1.051
İşletme Hedefleri	Likert Ölçeği	0.4255	1.115
Log-likelihood		-58.798	
Mc Fadden R ²		0.45	
Düzenlenmiş R ²		0.56	
n		210	

(*** 0.01 için önemli, ** 0.05 için önemli, * 0.10 için önemli)

değer fiyatından pazarlanabilmesi için örgütlenilmesi gerektiği yargılarına katılma düzeyi ortalaması kullanılmıştır.

Yapılan tobit analizi ile ödeme yapmak isteyen kişilerin ödeme tutarını hangi değişkenlerin etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu analiz için üreticinin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri için ödeme tutarları bağımlı değişken: gelir, tecrübe, öğrenim durumu, yaş, üyelik durumu, abonelik, kozmopolitlik, nüfus özellikleri, yayım ihtiyaçları, toplantı v.b. katılım, bireysel işletme ve örgütsel hedefleri ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Çizelge 9'da üreticilerin bitkisel üretim için tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinin ödeme istekliliklerine ilişkin Tobit analizi sonuçları verilmiştir.

Bitkisel üretim yanında hayvancılıklıda uğraşan 210 üreticiden ödeme yapmak istemeyenler çıkarılmıştır. Kalan 139 üreticinin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri için ödeme tutarları bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Ödemek istenilen tutarı nelerin etkilediğinin analizi tobit modeli kurularak saptanmıştır. Hayvansal üretim sürecinde üretici örgütlenmesinin gerekliliği ve tarımsal yayım hizmetlerinde alacakları görevler dikkat çeken bir bulgu olmaktadır. Üretici örgütleri içinde özellikle birliklerin yayım hizmetlerinde önemli görevler alması gerektiği düşünülmektedir (Armağan, 2005). Çizelge 10'de hayvansal üretim için ödeme tutarı istekliliklerine ilişkin tobit analizi sonuçları verilmiştir.

Çizelge 9. Bitkisel üretim için tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinin tobit modeli sonucu (Bağımlı değişken yayım hizmetleri için ödenen tutar)

Değişkenler	Birimler	Ortalama	t Değeri
Gelir	TL	0.000	10.22***
Öğrenim	Yıl	-0.041	-0.090
Yaş	Yıl	-0.200	-3.386***
Deneyim	Yıl	0.106	1.935*
Dergi vb. Aboneliği	Evet ise 1, Değilse ise 0	1.834	1.237
Kooperatif, Dernek vb. Üyelik	Evet ise 1, Değilse ise 0	0.159	0.205
Kooperatif, Dernek vb. Yöneticilik	Evet ise 1, Değilse ise 0	0.107	0.218
Kozmopolitlik Düzeyi	Sıklık Ölçeği	0.373	0.607
Aile Nüfus	Sayı	-0.031	-0.075
Tarımsal Yayım İhtiyaçları	Sıklık Ölçeği	-0.227	-0.340
Toplantı v.b. Katılım	Evet ise 1, Değilse ise 0	-0.236	-0.444
Örgütlenme İle İlgili Düşünceler	Likert Ölçeği	-0.023	-0.099
Kişisel Hedefleri	Likert Ölçeği	-0.667	-0.747
İşletme Hedefleri	Likert Ölçeği	-0.854	-1.222
Bağımlı değişkenin ortalaması		7.387	
Log-likelihood		-732.572	
Standart sapma		4.562	
n		271	

(*** 0.01 için önemli, ** 0.05 için önemli, * 0.10 için önemli)

Çizelge 10. Hayvansal üretim için tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinin tobit modeli sonucu (bağımlı değişken yayım hizmetleri için ödenen tutar)

Değişkenler	Birimler	Ortalama	t Değeri
Gelir	TL	0.000	2.633***
Öğrenim	Yıl	1.966	0.843
Yaş	Yıl	0.405	1.089
Deneyim	Yıl	-0.693	-1.794*
Dergi vb. Aboneliği	Evet ise 1, Değilse ise 0	10.682	0.701
Kooperatif, Dernek vb. Üyelik	Evet ise 1, Değilse ise 0	-0.243	-0.074
Kooperatif, Dernek vb. Yöneticilik	Evet ise 1, Değilse ise 0	-1.026	-0.263
Kozmopolitlik Düzeyi	Sıklık Ölçeği	-0.082	-0.026
Aile Nüfus	Sayı	-0.735	-0.459
Tarımsal Yayım İhtiyaçları	Sıklık Ölçeği	-2.093	-0.592
Toplantı vb. Katılım	Evet ise 1, Değilse ise 0	4.198	1.818*
Örgütlenme İle İlgili Düşünceler	Likert Ölçeği	1.428	1.726*
Kişisel Hedefleri	Likert Ölçeği	-3.530	-0.943
İşletme Hedefleri	Likert Ölçeği	-1.918	-0.572
Bağımlı değişkenin ortalaması		29.604	
Log-likelihood		-539.830	
Standart sapma		13.993	
n		139	

(*** 0.01 için önemli, ** 0.05 için önemli, * 0.10 için önemli)

4. SONUÇ

Üreticilerin yazılı ve ücretli bilgi araçlarına ilgisi düşüktür. Bu yüzden yayım organlarının çalışmalarını ücretsiz ve görsel yapması önerilebilir. Üreticilerin çoğu sorunlarını çözmede uzman kişiye danışmaktan kaçınmaktadır. Bu yüzden yayım hizmetini sunacak kişiler üreticilerin sorunları için sürekli diyalog halinde olmalı ve sorunları üreticilerin onlara açıklaması için beklememelidirler. Üreticilerin katılım eksikliği giderilmeye çalışılmalıdır. Üreticiler örgütsel çatı altında yapılan çalışmaların avantajlı olduğunu bilseler de, güvensizlik duygusu yüzünden bu gibi yapılardan uzak durmaktadırlar. Bu noktada yayım kuruluşları önder üreticileri organize ederek örgütsel yapıları tetiklemelidirler. Güven duygusunun oluşması için ise şeffaf bir mali yapı ile üye üreticiler sürekli bilgilendirilmelidir. Üreticilerin hayvan sayısı ortalama 6.24'tür. Bu oran özellikle AB ile kıyaslandığında oldukça düşüktür. Bu durum üreticilerin profesyonelce hayvancılık yapmadığını ve bu işi ek gelir kaynağı olarak gördüklerini göstermektedir. Yayım ile ilgilenecek kurumlar hayvancılığa ilgi uyan kişileri bu konuda uzmanlaştırmalıdır. Hayvan sayısının artması, beraberinde uzmanlaşma üretim maliyetlerinin azalmasına gelirin ise artmasına sebep verecektir.

Düşük sınır değeri yöntemine göre üreticilerin büyükbaş hayvancılık için yayım hizmetlerine ödemek istediği tutar hayvan başına yıllık 29.33 TL, bitkisel üretim olarak ise dekar başına yıllık 6.59 TL olarak hesaplanmıştır. Bu ücret ziraat mühendisleri odasının belirlediği olduğu ortalama 12 TL'lik asgari ücret tutarının çok altındadır. Bu tutarın bir kısmını en azından sistemin randımına kavuşabilmesi için devletin belli bir süre sübvansiyon etmesi beklenebilir.

Uygulanan probit analizi sonucunda üreticilerin gelirinin, eğitim durumunun, kozmopolitliğinin, tarımsal yayım ihtiyaçlarının, işletme ve bireysel hedeflerinin ve organizasyonlara katılım durumunun üreticilerin ödeme isteğine istatistiksel bakımdan anlamlı etki ettiği ortaya çıkmıştır. Üreticilerin yaşının, tecrübesinin, kurumsal üyeliğinin, yöneticilik kariyerinin ve aile nüfusunun ödeme isteğine istatistiksel bakımdan herhangi bir etkide bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Hayvancılık geliri olan üreticilerin üzerinde probit analizi uygulandığında gelirinin, öğrenim durumunun, kozmopolit davranışlarının, organizasyonlara katılım etkinliklerinin ve tarımsal yayım ihtiyaçlarının ödeme isteğine istatistiksel bakımdan anlamlı etki ettiğini ortaya çıkartmıştır.

Bu değişkenlere yayım hizmetini sunacak kurumlar önem vermelidirler. Çünkü bu değişkenlerdeki değişimler üreticinin ödeme istekliliğini direkt etkileyecek dolayısıyla sistemin başarısı da bu noktada pozitif ya da negatif yönlü etkilenebilecektir. Bu değişkenler üreticilerin tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri için ücret ödemesini

sağlayabilecek verilerdir. Bu açıdan hizmeti sunacak kurumlar ve devlet açısından iyi değerlendirilmelidir.

Ödeme yapmak isteyen bitkisel üretim yapan üreticilerin üzerinde yapılan tobit analizine göre üreticilerin gelirinin, öğrenim durumunun, kozmopolit davranışlarının, organizasyonlara katılım etkinliklerinin ve tarımsal yayım ihtiyaçlarının ödeme isteğine istatistiksel bakımdan anlamlı etki ettiğini ortaya çıkartmıştır.

Ödeme yapmak isteyen hayvancılık geliri olan üreticilerin üzerinde yapılan tobit analizi sonucunda ödeme tutarını üreticilerin gelirinin, yaşının ve iş deneyiminin istatistiksel bakımdan anlamlı etki ettiği ortaya çıkmıştır.

Bu analiz neticesi de, yayım kurumlarının ilerleyen yıllarda talebini artırması için gereken değişkenleri göstermektedir. Bu noktada önem taşımaktadır. Çünkü sistemin üretici tarafından kabullenmesi halinde ilerleyen yıllarda kurumlar arasında başarıyı ve tercihi etkileyecek farklılıklar olacaktır. Üreticilerin ürün desenlerindeki farklılık ödeme tutarına ve istekliliğine etki etmektedir. Bu açıdan farklı yetiştiricilik grubuna göre yapılan farklı bölgelerdeki çalışmalar yayım hizmetlerinin Türkiye'de çok daha iyi biçimde gerçekleştirilmesine yardımcı olabilir.

Kaynaklar

- Agbama, U. J. 2000. Agricultural Research-Extension Linkage Systems: An International Perspective. *Agricultural Research & Extension Network*, 106: 1-7.
- Ajayi, A. O. 2006. An Assessment of Farmers' Willingness to Pay for Extension Services Using the Contingent Valuation Method (CVM): The Case of State, Nigeria. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 12 (2): 97-108.
- Armağan, G. 2005. Information Needs of Dairy Farmers and Agricultural Extension Organizations: Case Study of Aydın Province, 17th European Seminar on Extension Education, August 30-September 3, 2005 İzmir - Türkiye.
- Armağan, G. 1993. İzmir İli Pamuk Üretiminde Yeniliklerin Üreticiler Arasında Yayılması ve Benimsenmesi Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bornova, İzmir
- Asadi, A., Akbari, M., Fami, H. S. and Alambaigi, A. 2008. An Assessment of Farmers willingness to pay for Wheat Consultant Engineers project (WCEsP): in Iran. *American Journal of Agricultural and Biological Sciences*, 3: 673-678.
- Blaine, W. T., Lichtkoppler, F. R. and Stanbro, R. 2003. An Assessment of Residents' Willingness to Pay for Green Space and Farmland Preservation Conservation Easements Using the Contingent Valuation Method, (CVM), *Journal of Extension*, 41: (4).
- Carson, R. T. 2000. Contingent Valuation: A User's Guide, *Environmental Science and Technology*, 34: (8) 1413-1418.
- Çukur, T. 2007. Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Yayım Politikaları ve AB'ye Uyum Açısından Öneriler Üzerine Bir Araştırma. Ege üniversitesi, Fen Bilimleri

- Enstitüsü Doktora Tezi, 275s., İzmir.
- Davis, J. A. Elementary Survey Analysis. Printice hall. Methods of social science series. Englewood Cliffs. New Jersey.195p.
- Dinar, A. 1996. Extension commercialization: How Much To Charge For Extension Services, American Journal of Agricultural Economics, 78: 1-12.
- Farinde, A. J. and Ateh, A. P. 2009. Tending Toward Extension Privatization in Nigeria: An Assessment of Arable Crop Farmers' Willingness to Pay for Extension Services in Niger State of Nigeria. Journal of Agricultural & Food Information, 10(1): 6375.
- Halloway, G. J. and Ehui S. K. 2001. Demand, Supply And Willingness to Pay for Extension Services in an Emerging Merket Setting. American Agricultural Economics Association, 83 (3): 764-768.
- Umali, L. D. and Schwartz, L. A. 1994. Public and Private Agricultural Extension. World Bank Discussion Papers. p.85, Washington.
- Maddala, G. S. 1992. Econometrics. Macmillian Publishing Company, p. 340, New York.
- Marsh, P. S. and Pannell, D. J. 2002. Agricultural Extension Policy in Australia: the good, the bad and the misguided, Avustralian Journal of Agricultural and Resource Economics, 44 (4): 625-627.
- Miran, B., 2002. Temel İstatistik, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.
- Newbold, P., 2000. İşletme ve İktisat için İstatistik -4. baskı, (Çev: Ümit Şenesen), Literatür Yayınları No:44, İstanbul
- Özkaya, T. 1988. Ege Bölgesinde Seçilmiş Bazı İllerde Süt Sığırcılığına Yönelik Tarımsal Yayım Stratejisinin Analizi. Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Tübitak Projesi, İzmir.
- Suluman, V. R., Hall, A. and Suresh, N. 2005. Effectiveness of Private Sector Extension in India and Lessons for the New Extension Policy Agenda. Network Paper - Agricultural Research and Extension Network, 14: (1-11).
- Van Den Ban, A.W. and Hawkins, H. S. 1996. Agricultural Extension, Second Edition., Blackwell Science, p.294. USA
- Van Den Ban, A.W. 1998. Supporting Farmers' Decision Making Processes by Agricultural Extension. Journal of Extension Systems, 14(1), pp.55-67.

Sorumlu Yazar:

Gökhan ÇINAR

gkn-cnr@hotmail.com

Geliş Tarihi :05.10.2009

Kabul Tarihi :14.12.2009